

Jonathan Riley-Smith

KRIŽARSKI RATOVI

VERBUM

Jonathan Riley-Smith
KRIŽARSKI RATOVI

PREDGOVOR

U ovoj knjizi donosim razmišljanja koja su mi se vrzmala po glavi tijekom više od deset godina predavanja studentima na sveučilištima St. Andrews i Cambridge i praćenja njihova rada; stoga je razumljivo da sam u prvom redu dužan zahvaliti njima, osobito dr. Bruce Beebeu, čija neobjavljena doktorska disertacija o kralju Eduardu I. Engleskomu i križarskim vojnama predstavlja izvanrednu studiju o jednom aspektu križarskog pokreta u kasnom trinaestom stoljeću. Raduje me što mi se ponovno pruža prilika zahvaliti mojemu *učitelju* dr. R. C. Smailu na mudrim preporukama, koji je knjigu pročitao u rukopisu, kao i mojoj supruzi, čije su mi primjedbe što mi ih je davala kao »prosječan čitatelj« bile od velike koristi. Njoj i mojoj djeci zahvaljujem i ovom prilikom na ozračju što ga stvaraju, u kojemu mj je lako raditi.

Cambridge

J. S. C. R.-S.

PREDGOVOR DRUGOM IZDANJU

Prvo izdanje ove knjige izazvalo je prilično žestoku raspravu o naravi križarskih ratova. Cini se da se većina suvremenih povjesničara napokon slaže u mišljenju da su muškarci i žene koji su živjeli u vremenu o kojemu govorimo držali da su križarski ratovi koji su se vodili na nekim drugim bojištima a ne na Istoku jednako valjani izrazi ovog pokreta kao i oni na Istoku; novija proučavanja križarskog pokreta u Španjolskoj, Baltičkoj regiji i u Italiji, kao i proučavanja njegovih kritičara u 12. i 13. stoljeću, znatno su pridonijela postizanju sveprisutnijeg suglasja.

Valja, međutim, reći da je u novije vrijeme vrlo malo povijesnih tema bilo podvrgnuto tako brzim promjenama. Sve je više stručnjaka koji otklanjaju ideju prema kojoj je poticaj većini križara bila koristoljubivost. Predodžba o mlađem sinu kojeg je otac ostavio bez zemlje i koji zbog toga uzjahuje konja i odlazi u potragu za zemljom i bogatstvom zamijenjena je složenijom slikom plemića i vitezova - o pripadnicima seljačkog sloja zna se vrlo malo - koji se žrtvuju, pri čemu njihova žrtva nije imala utjecaja samo na njih, već također i na njihove obitelji. Kao posljedica toga, sve više raste zanimanje laika za religijske i društvene ideje koje tvore pozadinu njihova poticaja (za odlazak u križarski rat).

Određena pozornost posvećuje se također oprostima grijeha, iako je riječ o temi koju je potrebno još temeljitije ispitati kako bismo do kraja shvatili način na koji se on s vremenom razvijao. Nadalje, u međuvremenu se pojavilo više značajnih proučavanja o pojedinačnim vojnim pohodima, kao i izvjestan broj nadasve značajnih istraživanja o križarskim vojnama u Četrnaestom, petnaestom i šesnaestom stoljeću. Danas je potpuno jasno da je četrnaesto stoljeće, baš kao i trinaesto, bilo stoljeće u kojemu gotovo da i nije bilo godine kad na nekom području nije bjesnio križarski rat.

U ovo izdanje nastojao sam uključiti rezultate najnovijih istraživanja i najnovija zapažanja, čuvajući osnovnu misao rada, tj. svijest o tome da polazište za svako proučavanje križarskih ratova moraju biti stavovi Crkve koja ih je opravdavala i odobravalala.

Windsor

J. S. C. R.-S.

PREDGOVOR TREĆEM IZDANJU

Prije gotovo četrdeset godina profesor Hans Mayer upozorio je na činjenicu da se istraživanje križarskih ratova odvija uglavnom bez ikakve prethodno utvrđene polazišne točke oko koje se svi slažu, te je pozvao povjesničare da se slože oko »jedne nedvosmislene, lucidne i općenito prihvaćene definicije 'križarskih ratova'«. Pišući ovu knjižicu, nakana mi je bila definirati taj pojam što je moguće jednostavnije, u nadi da će jedna takva definicija biti od koristi studentima prije nego što se prihvate proučavanja složenijih povijesnih istraživanja. Zelja mi je, osim toga, bila potaknuti raspravu o prvotnim načelima, u Čemu sam nedvojbeno uspio, premda rezultati te rasprave nisu bili uvijek ugodni. Profesor Giles Constable nedavno je različite škole mišljenja u vezi s definicijom našega pojma svrstao u:

generalizatore, koji vjeruju da svaki pokušaj (definiranja »križarskih ratova«) više ograničava nego što pomaže, te drže da je svaki vjerski rat koji se vodio u Božje ime ili u uvjerenju da njime pomažu Božjem naumu u vezi sa čovječanstvom bio križarski rat. Gledanje blisko generalizatorima zastupa, po mojem mišljenju, idiosinkrastični pristup jednoga suvremenog povjesničara koji, odbacujući potrebu bilo kakve definicije, tvrdi da su upravo suvremeni povjesničari uobličili on kaže: »izmislili« koncepte i strukture koje su zapravo presložene, kako bi u različitim vremenima odgovarale Crkvi i gornjim slojevima društva, pri čemu se za njih ne može reći da su posjedovale bilo kakvu nezavisnu egzistenciju;

popularizatore, koji tvrde da je bit križarskih ratova u proročkom, eshatološkom i kolektivnom uzvišenju koje se pojavilo među seljaštvom i gradskim proletarijatom;

tradicionaliste, koji drže da su vjerodostojni samo oni križarski ratovi koji su pokrenuti radi povrata Jeruzalema ili njegove obrane; te

pluraliste, koji tvrde da su vojni pohodi o kojima se govori kao o križarskim ratovima i u kojima su sudjelovali muškarci i žene koji su položili križarski zavjet i uživali križarske povlastice bili jednako vjerodostojni kao i pohodi kojima je cilj bio zauzeće Jeruzalema ili pružanje pomoći tome gradu, premda su se mnogi od tih pohoda odvijali na nekim drugim ratnim poprištima.

Constable je istaknuo da je »tradicionalistima stalo do odgovora na pitanje gdje se neki križarski rat odvijao... pluralistima je, s druge strane, stalo do odgovora na pitanje kako je neki križarski rat bio pokrenut i kako je bio organiziran«. Definicija koju u ovoj knjizi ja zastupam pliralistična je. Kao ni bilo koji drugi obrazac, ni ona nije posve zadovoljavajuća, no pokazalo se da je teško iznaći bolju, što je razlog zašto uz nju pristaje većina stručnjaka za križarske ratove. Osim toga, čini se da novija istraživanja potvrđuju njezinu valjanost. Istraživanje propovijedi iz tog vremena, kojima suvremeni proučavatelji križarskih ratova daju sve više prostora, uvjerava nas sve više da je sličan jezik potrebno koristiti i kad je riječ o drugim ratnim poprištima. Ista je stvar i s istraživanjima koja se bave tadašnjom liturgijom. Moja argumentacija stoga i dalje vrijedi, premda sam nastojao uzeti u obzir i najnovija istraživanja koja iz godine u godinu proširuju naše vidike. Napose, danas sam, kad je o križarskim ratovima riječ, daleko više svjestan važnosti pokorničkog elementa u njima, kao i načina na koji je on obojio čitav ovaj pokret. Sada sam napokon uvjeren da je to njegovo najvažnije obilježje.

Tijekom moje više od Četrdeset godina duge istraživačke karijere nastojao sam shvatiti križare i ideje koje su iznosili, svjestan činjenice da ne možemo nikad potpuno shvatiti misli muškaraca i žena koji su živjeli prije toliko stoljeća. Križare sam prihvatio onakvima kakvi su oni bili i nisam želio donositi neopozive sudove. Pristupao sam im, volim tako zamišljati, onako kako antropolog pristupa proučavanju ljudi čija se etika i prioriteti razlikuju od njegovih. Poput drugih istraživača u ovom području, međutim, ja istražujem jedan pokret i jedan splet ideja koji je na zlu glasu i prisiljen sam suočiti se sa činjenicom da se danas križarski ratovi promatraju kroz leće izobličene stavovima devetnaestoga stoljeća. Da je križarska ideja doista postala stvar prošlosti vidi se i po tome što su križarski ratovi postali predmet romantičnoga prikazivanja umjetnika kao što su Sir Walter Scott i Giuseppe Verdi. Osim toga, liberalni su mislioci osjećali moralnu odbojnost prema križarskim ratovima, a posebnu boju toj odbojnosti u Sjevernoj Europi i Americi davali su protestanti, određujući se negativno prema, kako se njima činilo, tipičnim manifestacijama katoličkoga licemjerstva i fanatizma. Uz to, kako se razdoblje pozitivnog imperijalizma približavalo

svojemu kraju, na križarske ratove počelo se sve više gledati svjetovnim očima, sve im je više oduziman njihov navlastiti duh i počelo ih se objašnjavati društvenim i ekonomskim činiteljima, kao pretečama kolonijalizma. Takvi stavovi, koji za posljedicu imaju karikaturalno shvaćanje križarskih ratova i križara, prisutni su i u naše vrijeme, izobličujući uvid u povijest kako akademske zajednice tako i običnog čovjeka. Uvijek sam vjerovao da objektivnost i razumijevanje traže od nas da se klonimo takvih stavova, jer u protivnom ne ćemo nikada shvatiti pokret koji je tako silno utjecao na živote naših europskih predaka.

Cambridge

J. S. C. R.-S.

PRVO POGLAVLJE

Što su bili križarski ratovi?

Križarski pokret jedna je od najznačajnijih pojava u čovjekovoj povijesti. Vođeni na širokoj osnovi, s obzirom na geografsku rasprostranjenost i na broj muškaraca i žena koji su u njima sudjelovali, križarski su ratovi između 1095. i 1500. u toj mjeri zaokupljali um i osjećaje zapadnoeuropskoga Čovjeka da je malo koji suvremeni pisac propustio spomenuti ovaj ili onaj križarski pohod ili usud ovoga ili onoga naselja koja su po njihovu završetku nicala na obalama istočnog Sredozemlja, u Španjolskoj ili duž obale Baltičkog mora. Križarski ratovi imali su izvjesnu privlačnu snagu još u osamnaestom stoljeću. Čak i danas teško je biti ravnodušan prema njihovoj povijesti: križarske vojne pokretane su u znak podrške nečemu što se držalo najplemenitijim i u isto vrijeme najbeščasnijim izrazom ljudskoga duha i zato su jedni iz njih stoljećima crpili nadahnuće, dok su ih drugi smatrali upozorenjem dokle seže ljudska izopačenost. Dolaskom modernoga doba Francuzi su u njima vidjeli prvi kolonizatorski pothvat svoje nacije. Britanci koji su 1917. živjeli u Palestini, jednako kao i Izraelci 1940-ih i poslije toga, držali su se baštinicima križarske tradicije. Pokret što se 1960-ih pojavio unutar kršćanskih Crkava, a sačinjavali su ga teolozi oslobođenja i predstavnici nove ljevice, zastupao je, bez da je bio, Čini se, svjestan te činjenice, neke od ideja teoretičara koji pozitivno gledaju na križarske ratove; to isto, također ne poznavajući svoje preteče, čine i suvremeni apologetičari »humanitarnih« ratova. Bilo to dobro ili ne, križari su u politički život istočnoga Sredozemlja unijeli nešto novo što će potrajati više od šeststo godina, potičući u latinskom kršćanstvu nastajanje elemenata koji se sada drže njegovim sastavnim dijelom.

Pa ipak, Činjenica da mnogi ljudi ni danas, nakon gotovo čitavog milenija, koliko traje zanimanje za križarske ratove, kao i nakon višestoljetnih istraživanja od strane akademske zajednice, nemaju jasne predodžbe o križarskim ratovima pokazuje da njih nije lako definirati. Ne možemo a da se ne upitamo kako izbjeći grubo pojednostavljivanje pri pokušaju opisivanja nečega što je toliko dugo prevladavalo u mišljenju europskog Čovjeka. Križarskom je pokretu trebalo čitavo jedno stoljeće da postane suvisao, te se nakon toga počeo prilagođavati okolnostima u kojima se razvijao. Nisu sve križarske vojne bile krupni i temeljito pripremljeni pothvati kojima

povjesničari prilično netočno pridijevaju broj sudionika. Katkad su to bile tek brojem neznatne skupine sastavljene od raštrkanih skupina muškaraca koje su se u različitim vremenima sakupljale tijekom više godina: u nekim razdobljima 1170-ih i krajem trinaestog stoljeća, primjerice takva je bila većina križarskih četa. Nije postojao naziv koji bi se dosljedno koristio u opisivanju križarske vojne ili njezinih sudionika. Osim najrazličitijih riječi iz pučkoga govora koje su se pojavile u trinaestom stoljeću, poput francuske i engleske riječi *croiserie*, križarska vojna znala se često nazivati hodočašćem (*iter* ili *peregrinatio*), svetim ratom (*bellum sacrum* ili *guerre sainte*), putovanjem ili općim putovanjem (*passagium generale*), vojnim pohodom Križa (*expeditio crucis*) ili Kristovim poslom (*negotium Jhesu Christi*); na ovome je mjestu vrijedno zapaziti da su mnogi među tim izrazima bili eufemizmi. U početku se križare nazivalo *crucesignati*, tj. »ljudima označenim znakom Križa«, no stoljećima su također nazivani hodočasnicima, naročito, premda ne i jedino, ako su odlazili u vojni pohod na Istok, Problem je, dakako, bio u tome što su križarske vojne u srednjem vijeku bile suviše dobro poznate te ih uopće nije bilo potrebno potanko opisivati.

Suvremenici su savršeno dobro znali što se misli pod križarskom vojnom. Po čemu su oni mogli zaključiti da je riječ o križarskoj vojni? U zapisima kroničara, apologetičara i crkvenih pravnika, kao i u oblikovanju fraza kojima su se najčešće služili sastavljači papinskih pisama danas smo u stanju prepoznati znakove kojima se vjernicima davalo do znanja da je riječ o križarskoj vojni. Ponajprije, sudionike ili neke među njima pozivalo se na zavjetovanje da će se pridružiti vojnom pohodu koji je imao točno utvrđen cilj. U tom su trenutku svi oni bili dužni staviti na svoju odjeću platnjeni križ koji su morali nositi sve dok ne izvrše zavjet. Zavjet kojim su se obvezivali bio je posebne vrste i o njemu ću nešto više kazati poslije; za sada je dovoljno reći tek to da su muškarci i žene, bogati i siromašni, svećenici i svjetovnjaci, tijekom službene i javne svečanosti dragovoljno obećavali da će sudjelovati u vojnom pohodu te da su svi koji su svečanosti nazočili bili potpuno svjesni što to zapravo znači.

Ne bismo, međutim, smjeli pomisliti da su u križarskim vojnama sudjelovali samo križari, budući da je njihov broj, naročito u kasnijim

pohodima, bio najčešće posve neznan: križarskoj vojsci redovito su se znale prikupiti razne prišipetlje i civili koji su križarsku vojsku slijedili na njezinu pohodu. Poslije je uvedena praksa unajmljivanja profesionalnih vojnika, a križari su, odlazeći na Istok, sa sobom nosili goleme količine novca za plaću plaćenicima. Uobičajena praksa, koja se vezivala uz križarske pohode, ali nije uključivala polaganje zavjeta, sastojala se u tome što su vitezovi, koje se nazivalo *militēs ad terminum*, u znak predanosti vojnoj službi ratovali u Svetoj zemlji, ili su na određeno vrijeme pristupali jednom od vojničkih redova. Osim toga, sve do trinaestog stoljeća, velik broj onih koji su se zavjetovali nikad se zapravo nije pridružio vojnom pohodu. Koristeći se tzv. zamjenom ili otkupninom, o čemu ću govoriti poslije, oni su ostajali kod kuće i u rat slali druge, a neki su kao zamjenu za odlazak u rat darivali određen iznos novca kojim je pohod bio osiguravan.

Drugi znak po kojemu se moglo zaključiti da se priprema križarska vojna sastojao se u tome što su se oni koji su se zavjetovali odazivali pozivu koji je kao Kristov namjesnik ili njegov predstavnik mogao uputiti samo papa. Treće, kao posljedica zavjetovanja i obećanja da će izvršiti povjerenu im zadaću, križari su stjecali izvjesne povlastice. One su bile podložne promjenama pa su prvotno dodijeljenim pravima pridodavana nova, no danas znamo da su svi križari bili uvjeravani kako će njihove obitelji, njihovi interesi i njihova imovina tijekom izbivanja iz kuće biti zaštićeni.

Četvrto, križari su dobivali oprost grijeha. Oprost grijeha, o kojemu ću govoriti nešto poslije, najkarakterističnije je obilježje križarskih ratova, a sastojao se u tome što je kršćanin svojim odlaskom u rat pokazivao da se kaje za počinjene grijehе. Križari su odlazili u bitku u znak pokore, što znači da su se na taj način oduživali Bogu za grijehе koje su počinili. Oprost grijehа mogao je podijeliti samo papa ili njegov zastupnik. Kad god su ljudi čuli da se u papinu pismu spominje oprost grijehа, znali su da je na pomolu križarska vojna.

Izrazito obilježje oprosta grijehа, ili »otpuštanja grijehа«, kako se nazivao u prvim križarskim ratovima, podjeljivanog sudionicima vojnih pohoda u Zapadnoj i Srednjoj Europi, sastojalo se u tome što se on dovodio u izravnu pojmovnu vezu s oprostom grijehа koji su

dobivali križari koji su odlazili u rat kako bi Jeruzalem vratili u kršćanske ruke ili kako bi obranili Svetu zemlju.

Svima koji se tijekom ovoga vojnog pohoda budu hrabro borili priznajemo isti onaj oprost grijeha koji smo podijelili braniteljima istočne Crkve. (Papa Kalist II., god. 1123., govoreći o križarskom pohodu u Španjolskoj)

Svima onima koji ne prime ovaj Jeruzalemski križ, a odluče se boriti protiv Slavena i sudjelovati u tom pohodu, priznajemo... isti onaj oprost grijeha što ga je naš predšasnik blažene uspomene papa Urban uveo za one koji odlaze u Jeruzalem. (Papa Eugen III., god. 1147., govoreći o križarskom pohodu u Njemačkoj)

Podjeljujemo ovaj oprost... svima onima koji se osobno ili o vlastitom trošku pridružuju ovom pothvatu, kao i onima koji ne sudjeluju u njemu osobno, nego o vlastitom trošku, već prema svojim mogućnostima i sposobnostima šalju pogodne ratnike, te također onima koji osobno, ali na tuđi trošak preuzimaju taj teret na svoja leđa, i želimo im da uživaju istu onu povlasticu i sigurnost koju je opće vijeće priznalo onima koji su priskočili u pomoć Svetoj zemlji. (Papa Inocent IV., god. 1246., objavljujući rat caru Fridriku II.)

Držali smo potrebnim priznati vam ovaj oprost grijeha što ga u sličnim slučajevima Sveta Stolica običava podijeliti onima koji su priskočili u pomoć Svetoj zemlji. (Papa Ivan XXII., god. 1326., govoreći o križarskom pohodu u Španjolskoj).

Kad čitamo o ovom podjeljivanju oprosta, a također i o podjeljivanju drugih oprosta, vidimo da je papinska Kurija od javnosti očekivala da vojne pohode u Španjolskoj i u područjima duž obale Baltičkog mora, kao i protiv krivovjernika i raskolnika, pa čak i protiv svjetovne vlasti u Zapadnoj Europi, drži istovrsnima križarskim vojnama poduzimanima na Istoku, premda treba naglasiti da to što se u nekoj papinskoj okružnici ne spominje Sveta zemlja ne znači nužno da između takvih pohoda i križarskih pohoda na Palestinu nije bio stavljan znak jednakosti: suvremenici su Livonijski križarski rat, 1199., nesumnjivo doveli u izravnu pojmovnu vezu s križarskim vojnama na Istoku, premda to nije izravno rečeno u sačuvanom odobrenju pape Inocenta III. Isti stav pronaći ćemo i u tadašnjoj liturgiji, tekstovima crkvenih pravnika, u propovijedima te, u trinaestom stoljeću, u praksi tzv. zamjene, koja je onima što su se

zavjetovali da će priskočiti u pomoć Svetoj zemlji omogućavala sudjelovanje u vojnom pohodu na europskom tlu. Po svemu sudeći, papama koji su podjeljivali oprost dragovoljcima koji su odlazili na ta druga ratišta Činilo se da križarski pohodi donose i suviše veliku korist da bi ih trebalo ograničiti samo na vojne pohode na Jeruzalem ili na pomoć kršćanskoj Palestini, premda su križarske vojne na Istoku bile mjerilo prema kojemu se ocjenjivao učinak drugih križarskih pohoda. Utoliko ukoliko su se odazivali papinu pozivu i sudjelovali u vojnim pohodima u Španjolskoj, na Baltiku, ili bilo gdje drugdje, dragovoljci su pokazivali da dijele mišljenje papa.

Suvremenici su križarsku vojnu držali vojnim pohodom koji je papa odobrio u Kristovo ime, pri čemu su istaknuti sudionici pohoda polagali zavjet i na taj način stjecali povlasticu koja je značila da će njihov dom tijekom njihova izbivanja biti zaštićen te da time dobivaju oprost grijeha koji je, u slučajevima kad cilj pohoda nije bio Istok, bio izjednačavan s oprostom podjeljivanim križarima koji su odlazili u Svetu zemlju. To nam omogućuje da utvrdimo što se zapravo mislilo pod križarskim pohodom, ali od toga saznanja nema velike koristi. Odgovor na pitanje kakve je naravi trebao biti neki vojni pohod da bi mu papa dao ovo posebno odobrenje, možemo saznati jedino ako ispitamo obilježja što ih je dijelio s onim što poznajemo pod nazivom križarske vojne. Premda se vojne pohode na Istok, kao i mnoge od onih na Zapadu, držalo hodočašćima, riječ je nesumnjivo o ratovima pa ili je, želimo li shvatiti o čemu je ovdje zapravo riječ, potrebno promotriti s obzirom na kršćansko gledanje na uporabu sile.

Ako je u određenim okolnostima rat opravdan, a mnogi su, barem poslije četvrtog stoljeća, vjerovali da su takve okolnosti moguće, dužni smo priznati da je u izvjesnim okolnostima moguće staviti izvan snage petu Božju zapovijed koja glasi: ne ubij. Moramo se, međutim, upitati koje su to okolnosti? Kršćani koji ne dijele pacifistička uvjerenja imaju dva različita odgovora na ovo pitanje. Prvi, koji je danas općenito prihvaćen i koji je, začudo, jedini o kojemu suvremeni moralni teolozi nadugo i naširoko raspravljaju, naziva se obično teorijom pravednog rata. U pozadini ove teorije stoji mišljenje da je nasilje zlo, ali da Bog u okolnostima nepodnošljivim za ljude, i uz uvjet da se vodi u skladu sa strogim pravilima, dopušta rat kao manje zlo, premda se takav rat može držati pozitivnim jedino

u slučaju kad ima za cilj ponovnu uspostavu reda ili *statusa quo*. Sv. Augustin iz Hipona, prvi kršćanski mislilac koji je progovorio o nasilju i čiji su stavovi ostali do danas nenadmašeni po svojoj razrađenosti i uvjerljivosti, pokušao je oko 400. posl. Kr. definirati kriterije prema kojima je neki rat moguće držati opravdanim. Teolozi i crkveni pravници poslije su znatno pojednostavnili njegove kriterije i sveli ih na samo tri. Ponajprije, da bi neki rat bio opravdan, za nj mora postojati *opravdan razlog*, a takav razlog je, naravno, mogao biti samo prethodna ili sadašnja agresija, odnosno šteta nanesena drugome. Drugo, morao se zasnivati na tzv. *autoritetu vladara*. Drugim riječima, morala ga je proglašiti zakonita vlast; obično je to, razumije se, bila svjetovna vlast, iako ćemo poslije vidjeti da su križarske ratove odobraval i svećenici koji su za to imali ovlaštenje. Pet stoljeća prije početka križarskih ratova ova dva kriterija sažeo je, sentencijom koja je kasnije ušla u crkveno pravo, Izidor Seviljski: »Zakonit i opravdan je onaj rat koji se vodi na zapovijed i s ciljem povrata vlasništva ili odbijanja napada.« Treći kriterij bio je poznat pod nazivom *ispravne nakane*. Svaki sudionik u ratu morao je imati čiste nakane, a rat je morao biti jedini mogući način za postizanje opravdanoga cilja u ime kojega je pokrenut; međutim, čak i tada je bila zabranjena prekomjerna uporaba sile.

Ove kriterije naslijedila je suvremena teorija pravednog rata, ali ona ih je nadopunila još nekim načelima, uključujući i ono prema kojemu je nasilje samo po sebi zlo, koje je po svemu sudeći preuzela od pacifističkoga pokreta u prvoj polovici devetnaestoga stoljeća. Prije 1800., međutim, prevladavalo je drukčije opravdanje za ukidanje pete Božje zapovijedi, a u vjetovano je mnogo pozitivnijim stavom prema uporabi sile. U to se vrijeme, naime, općenito držalo da nasilje nije zlo samo po sebi, već da je ono u moralnom smislu neutralno, a moralnu mu obojenost da je nakana onih koji ga čine. Teorijski je, prema tome, bilo moguće zamisliti »pravedno« nasilje, pa čak i »pravedan« progon. Na takvom shvaćanju temelji se srednjovjekovni pojam svetoga rata. Drugu osnovu na kojoj se temelji pojam svetoga rata sačinjavalo je uvjerenje da je Bog najtješnje povezan s određenim političkim ustrojem, ili s određenim tijekom političkih događaja na ovome svijetu, te da je takav ustroj ili tijek političkih događaja proizvod njegove volje. Vjerovalo se, prema

tome, da nasilje u znak podrške takvom političkom ustroju ili tijeku događaja pomaže ostvarenju Božjega nauma u vezi s čovječanstvom. Nasilje je, doduše, i dalje tražilo opravdanje u obliku neugodne, ali neophodne reakcije na nepravdu ili agresiju, no ono se također držalo pozitivnim korakom koji je u skladu s Božjim željama. Sveti ratovi mogli su se početi voditi, kao što je prije šezdeset godina rekao teolog Jacques Maritain, tek nakon što se počelo smatrati da između svjetovnoga poretka i Božje nakane postoji nerazdvojiva povezanost.

Križarski su ratovi, međutim, bili posebna vrsta svetog rata, jer su to bili ratovi u kojima su križari okajavali svoje grijehe. Križarski ratovi su se u početku povezivali s hodočašćem u Jeruzalem, ciljem koji se držao najpokorničkijim od svijeta, te gradom u koji su pobožni kršćani odlazili umrijeti, što nam zacijelo objašnjava zašto je među prvim križarima bilo toliko staraca. Znak križa koji su križari, kako muškarci, tako i žene, bili dužni nositi na svojoj odjeći, nije bio znak njihove službe, već pokore koja se prvi put počela povezivati s ratom desetak godina prije pozivanja na Prvi križarski rat. O tome ću detaljnije govoriti nešto poslije, no neobično je važno shvatiti da su križari vjerovali kako se upuštaju u vojni pohod u kojemu će njihove obveze, u slučaju da ih izvrše, za svakoga od njih značiti čin zasluženoga samokažnjavanja. Od njih se nije očekivalo da krenu na put ovjenčani slavom, već da se odjenu što je moguće jednostavnije, kao istinski hodočasnici, te da svoje oružje i oklop nose u vrećama na teglećim životinjama. Nakon pada Jeruzalema, god 1099., većina preživjelih odbacila je svoje oružje i oklop i vratila se u Europu noseći u rukama samo palmine listove koje su ponijeli sa sobom kao dokaz da su okončali svoje hodočašće. Jedan od njih, Rotrou od Perchea, grof od Mortagnea, položio je palmine listove na oltar obiteljske zadužbine, opatije Nogent-le-Retrou.

Uvjerenje da je križarski rat svetinja i da je sudjelovanje u njemu znak pokajanja nije oslobađalo križare obveze da se pridržavaju načela koja utemeljuju, i do izvjesne mjere ograničavaju, kršćane u nošenju oružja; štoviše, uvjerenje da je odlazak u križarski rat, uz sve ostalo, istodobno i znak pokajanja još više je potvrđivalo ta načela. Napose, križarski je rat morao udovoljiti kriteriju opravdanoga razloga, autoriteta vladara i ispravne nakane. Naravno,

bilo bi apsurdno pomisliti da su baš svi križarski ratovi bili pokretani razlozima koje bi ugledni teolozi nazvali opravdanima, ili da su svi križari imali Čiste nakane, no moguća zastranjenja ne oduz imaj u valjanost onome što su križarski ratovi trebali biti, iako je također točno da njihovo proučavanje baca određeno svjetlo na primjenu križarskoga ideala u stvarnosti. Apologeti su oduvijek isticali da su povlasticu oprosta grijeha uživali samo oni križari čijim se nakanama nije imalo što prigovoriti i o tome su nadugo i naširoko pisali, nastojeći pokazati da je ovaj ili onaj vojni pohod imao opravdan razlog a to je neobično važno istaknuti zato što su križari bili dragovoljci i što oni, poput većine muškaraca i žena, zacijelo ne bi bili sudjelovali u nečemu što se nije moglo opravdati. U ovoj knjizi pokušat ću definirati križarske ratove i križare, pri čemu mi ne pada na pamet ocjenjivati ni nakane pojedinih križara ni opravdanost ovoga ili onoga vojnog pohoda.

DRUGO POGLAVLJE
Opravdan razlog

Opravdan razlog za rat

Sredinom trinaestoga stoljeća kršćanski su se pisci općenito slagali u mišljenju da je neki rat pravedan jedino u slučaju kad predstavlja reakciju na nepravdu, a takvo mišljenje prevladava i danas. Pravedan je onaj rat kojim netko ustaje u obranu svoje zemlje, njezinih zakona i tradicionalnog načina života, kojim vlasnik želi vratiti svoj bespravno oduzeti posjed, pa čak i rat kojim se želi fizičkom silom provesti valjano donesena sudska presuda. Pravednim ratom ne može se nazvati rat za proširenje teritorija, niti rat koji ima za cilj obraćenje. Ovo načelo vrijedilo je jednako za križarske ratove kao i za bilo koji drugi rat, no križarski ratovi tijekom prvoga stoljeća postojanja križarskoga pokreta pravdali su se još nekim razlozima. Definicija pravedne odmazde koju je iznio sv. Augustin, prema kojoj je riječ o odmazdi za počinjenu štetu, pretpostavljala je nešto manje pasivan stav oštećenika nego što će to poslije biti prihvatljivo, naročito u shvaćanju osvete koje je crkvene pravnike progonilo sve do oko 1200., da bi se nakon toga postupno napustilo, kao i u vrlo širokom tumačenju počinjene štete koja zahtijeva odmazdu, a koja je obuhvaćala svaku povriedu pravednosti, Božjih zakona ili kršćanskoga nauka. Čini se da je znameniti crkveni pravnik Hostiensis (umro 1271.) još sredinom trinaestoga stoljeća vjerovao da kršćanski svijet ima neosporno pravo proširiti svoju vlast nad svakom društvenom zajednicom koja ne priznaje vladavinu Rimske Crkve ili Rimskoga Carstva.

Oduvijek su, izgleda, vladale nejasnoće s obzirom na pitanje može li se križarski rat pokrenuti radi obraćenja, a u vrijeme Prvoga križarskog rata neki mislioci sasvim su se približili potvrdnom odgovoru na ovo pitanje. Pisac jednoga prikaza, Robert Redovnik (ili iz Rheimsa), potaknuo je u Clermontu papu Urbana II. da okupljeno mnoštvo podsjeti na Karla Velikog, Ludo vika Pobožnog i druge franačke kraljeve »koji su uništili poganska kraljevstva i pripojili ih Svetoj Crkvi«. A vođe križarske vojne u pismu papi nakon zauzeća Antiohije u Siriji, godine 1098., pišu da su se oni borili protiv Turaka i pogana, a ne protiv krivo vjernika, moleći ga da osobno dođe i iskorijeni svako krivovjerje. Tema misionarskoga rata protiv pogana, koja je dugo vremena bila sastavni dio njemačkoga mišljenja, ozbiljno se nametnula 1147., u vrijeme priprema za križarski pohod

protiv pogana u sjeveroistočnoj Europi. U papinoj buli *Divina dispensatione*, kojom je odobren vojni pohod u Njemačkoj, isticala se potreba za obraćenjima, što je nesumnjivo bio odjek razmišljanja sv. Bernarda, odgovornoga nadasve zbog papine podrške, koji je u svojim pismima zabranio sklapanje bilo kakvog primirja s poganima »sve dok se oni, pomoću Božjom, ne obrate ili unište«.

Treba istaknuti da papa Eugen III. u svojoj buli *Divina dispensatione* nigdje izričito ne odobrava križarski pohod kao rat u cilju obraćenja pogana te da stav sv. Bernarda nije ni izbliza tako jednostavan kao što se iz navedenog citata daje zaključiti: on je vjerovao da pogani predstavljaju izravnu prijetnju kršćanstvu te da ih je, ukoliko ih već nije moguće obratiti, potrebno uništiti jedino zbog toga što ne postoji alternativa uporabi fizičke sile. Tijekom križarskih vojni na Sjeveru, međutim, misionarski razlozi i rat bili su uvijek tijesno povezivani, pa je papa Inocent III. tijekom jedne takve križarske vojne, godine 1209., potaknuo danskoga kralja da krene u vojni pohod i tako i sam dobije oprost grijeha podjeljivan njemačkim križarima koji su krenuli u rat »kako bi iskorijenili zabludu poganstva i proširili granice kršćanske vjere«. Bila je to doista neobična izjava s obzirom na to da je dolazila od najistaknutijega pobornika križarskih ratova među srednjovjekovnim papama, premda se u buli doista spominju progoni kršćanskih propovjednika od strane pogana. Možda se radilo o trenutačnom Inocentovu zastranjenju, ili o zastranjenju nekog tajnika u njegovoj Kuriji, no to nipošto nije jedina njegova neobična izjava vezana uz križarske ratove. On je 1201. došao do zaključka da je Sveta zemlja u takvoj potrebi da muž ima pravo krenuti u vojni pohod bez pristanka svoje žene. Taj stav bio je u suprotnosti s tradicionalnim načelom crkvenog prava o obvezujućim i trajnim posljedicama ženidbenog ugovora: nitko nije mogao bračnom drugu jednostrano uskratiti njegova prava bez njegova pristanka. Čak je i Urban II. donio odredbu prema kojoj nijedan mlad i oženjen muškarac nije mogao sudjelovati u Prvom križarskom ratu bez pristanka njegove žene. Inocent je učinio temeljnu pogrešku pa su poslije crkveni pravници ovu iznimku ograničili samo na slučaj dovođenja u pogibelj interesa Svete zemlje. Inocentove izjave danskome kralju i ženama križara moguće je možda razumjeti jedino u svjetlu njegove opsjednutosti križarskim ratovima kakvoj primjera

ne nalazimo ni kod jednog drugog pape osim kod Grgura X. i, možda, Inocenta XI, a koja ga je dovela dotle da je pozivao i odobrio ni manje ni više nego šest križarskih vojni. Stoga nimalo ne iznenađuje što je ponekad znao prekoračiti granicu.

Mišljenja prema kojima osveta za povrjede poput pukog odbijanja kršćanske vjere ili odbijanja da se prihvati kršćanska vlast te mogućnost prisilnog obraćenja predstavljaju opravdane razloge bila su karakteristična za manjinu i ona nikad nisu bila prihvaćena od strane najuglednijih kršćanskih mislilaca koji su se općenito slagali u mišljenju da se nekršćane ne smije silom tjerati na krštenje i da ih se ne smije fizički napadati samo zato što su drukčije vjere. I premda se skrivena sklonost uvjerenju da je misionarstvo opravdan razlog za pokretanje križarske vojne još neko vrijeme zadržala, papa Inocent IV. je sredinom trinaestog stoljeća u vezi s tim pitanjem autoritativno ponovio tada važeće stavove. On je, naime, potvrdio da nevjernici crpe svoje pravo iz prirodnoga zakona te da je rat koji ima za cilj obraćenje nedopušten; također je, međutim, ustvrdio da Sveta zemlja s pravom pripada kršćanima, budući da ju je kroćenjem po njoj posvetio sam Krist i budući da ju je u pravednom ratu osvojilo Rimsko Carstvo, koje je kasnije postalo kršćansko. Papa je, kao Kristov namjesnik na zemlji i nasljednik careva, mogao tražiti pravo na kršćansku jurisdikciju nad Palestinom, a križari koji su odlazili na Istok samo su vraćali teritorij koji je nekoć s pravom pripadao kršćanima. Pravedan rat mogao se, osim toga, pokrenuti u cilju suzbijanja nepravedno nanesene štete te kao kazna za počinjene grijeh; na taj je način papa mogao proglasiti križarski rat protiv nekoga poganskog vladara ne zato što je on poganin, nego zato što on predstavlja prijetnju kršćanima, ili zato što je zgriješio, primjerice tako što je na svojem teritoriju onemogućavao kršćanske misionare u obavljanju njihove službe.

O golemom Inocentovu utjecaju na posebno jasan način govori rasprava što ju je početkom 1270-ih za papu Grgura X. napisao starješina dominikanskog reda Humbert iz Romansa. Humbert se prihvatio zadaće da odgovori onima koji su držali da kršćani ne smiju nikad preuzeti inicijativu, već da se njihovo opravdanje sastoji jedino u obrani od muslimanskoga napada. Odgovorio im je da su muslimani opasni i da im je stalo samo do toga da nanesu štetu

kršćanstvu; prema njemu, oni su se domogli zemalja koje su nekoć bile u vlasništvu kršćana, čime su otvoreno podržali nepravdu, zbog čega nijedan kršćanin ne može biti s njima u miru a da time ne navuče na sebe krivnju. Stoga je opravdano napasti njihove zemlje; on se uz to zalagao za preventivne udare protiv muslimana u cilju slabljenj a njihove moći, za ponovno uvođenje kršćanske vjere u zemlje iz kojih je istjerana, te za ne toleriranje grijeha. Isticao je, međutim, da križarski rat nipošto nije agresivni rat, budući da ima za cilj vratiti područja koja su nekoć bila kršćanska.

Pojedini autori zastupaju mišljenje prema kojemu je do usklađivanja križarskih ratova s kršćanskim načelima o uporabi sile došlo tek s papom Inocentom IV. Istina je, međutim, da su pobornici križarskih ratova uvažavali tradicionalne kriterije već od samoga početka, pa čak i onda kad su oni bili predmetom ozbiljnih rasprava. Doista iznenađuje upornost kojom je propaganda bilo da je riječ o ratovima na Istoku, u Španjolskoj, na obalama Baltičkog mora, protiv krivovjernika ili protiv svjetovnih vlasti u kršćanskom svijetu nastojala opravdati križarske ratove tvrdnjom kako je riječ o vraćanju otetih posjeda ili o obrani od agresije.

Križarske vojne na Bliskom istoku

U trenutku kad je papa Urban II, pozvao kršćane na Prvi križarski rat, o čemu je vjerojatno razmišljao već nekoliko godina prije, imao je na umu da za takav rat postoji opravdan razlog. Tijekom prvoga tjedna ožujka 1095. u Piacenzi je zasjedalo vijeće sastavljeno od biskupa iz Francuske, Italije i Njemačke. U posjet vijeću došlo je izaslanstvo bizantskoga cara Aleksija I. Komnena, koji je zamolio papu da kršćane na Zapadu potakne na obranu istočne Crkve od Turaka koji su poharali cijelu Malu Aziju i našli se tako reći pred samim vratima Konstantinopola. Urban je uzvratio govorom u kojem je prisutne nastojao potaknuti da pomognu bizantskome caru. Putovanje što ga je poduzeo nakon zasjedanja biskupskoga vijeća u Piacenzi pokazuje da je na taj put krenuo, kao što će sam kazati, u nastojanju da »potakne umove« plemića i vitezova u svojoj domovini, Francuskoj. Njegovo više od godinu dana dugo putovanje, prava pravcata procesija okrunjena prolaskom kroz velik broj gradova čiji stanovnici nikad ili gotovo nikad u svojem životu nisu vidjei) kralja, praćeno dojmljivom pratnjom sastavljenom od kardinala i drugih visokih službenika Rimske Crkve, kao i gomilom francuskih nadbiskupa i biskupa, bilo je namjerno teatralno. Kamo god je krenuo, posvećivao je katedrale, crkve i oltare. Predsjedao je saborima u Clermontu (u studenome 1095.), Marmoutieru blizu Tursa (u ožujku 1096.) te Nimesu (u srpnju 1096.), kojom prilikom je njegova već od ranije dojmljiva pratnja bila još više uvećana. Dana 27. studenoga prvi put je s propovjedaonice pod otvorenim nebom, na polju nedaleko Clermonta, pozvao okupljene vjernike na križarski rat. Poziv nije sasvim uspio jer je broj istaknutih svjetovnjaka koji su ga slušali bio razmjerno malen, no to i nije bila njegova nakana, budući da je nešto ranije zatražio od biskupa da sa sobom na zasjedanje vijeća dovedu najistaknutije plemiće iz svojih biskupija. Okupljene vjernike pozivao je na križarski rat i u Limoges, Angers, Le Mans, Tours i Nimes, vjerojatno i na drugim mjestima, a u Toursu i po svoj prilici u Le Mansu predsjedao je svečanosti uzimanja križa. U namjeri da proslavi blagdan Uznesenja Marijina, skrenuo je s glavnoga puta u slavno marijansko svetište u Le Puyju, čiji će biskup, Adhemar iz Monteila, biti njegov predstavnik tijekom

križarskoga pohoda, a u St. Gillesu i Poitiersu predvodio je svečanosti u povodu blag* dana sv. Egidija, odnosno sv. Hilarija.

Uskoro se vidjelo da se njegovu pozivu odazvalo mnoštvo vjernika, možda čak i više nego što je i sam očekivao. Postoji mnoštvo opisa poruke koju je nastojao objasniti, i premda se većini njih, s obzirom na to da su napisani nakon veličanstvenoga zauzimanja Jeruzalema, ne može potpuno vjerovati, ostalo je također sačuvano pet njegovih pisama u kojima se spominje ovaj križarski pohod, zatim tekst jednoga dekreta sa crkvenoga sabora u Clermontu u kojemu se također spominje križarski rat, nekoliko opisa drugih kršćanskih pohoda, te velik broj pisama napisanih novacima. Urban je pozivao na »oslobodilački« rat, posluživši se, kako vidimo, izrazom koji je zacijelo morao na poseban način odjeknuti u srcima i umovima crkvenih reformatora izvanredno aktivnih tijekom prethodne polovice stoljeća. U svojem je pozivu naglasio dva osi obodi teljska cilja: oslobođenje stanovništva, tj. krštenih vjernika istočnih Crkava, napose jeruzalemske Crkve, ispod muslimanske vlasti i njihove tiranije, te oslobođenje samoga mjesta, Svetoga, tj. Kristova groba, koji je u času uskrsnuća oslobođenom snagom odjekivao Jeruzalemom, gradom posvećenim Kristovom krvlju i središtem Božjeg zahvata u naš ljudski svijet. Nekoć se držalo da je on, premda je kao cilj pohoda označio Jeruzalem, nastojeći ga na taj način povezati s hodočašćima i potaknuti prisutne vjernike da pomognu gradu, imao na umu jedan posve drugi, krajnje ograničen cilj bratski udovoljiti molbi bizantskoga cara koji je od njega zaiskao pomoć, nadajući se da će tako latinsku približiti grčkim pravoslavnim Crkvama, kao i da je ideja o putovanju u Jeruzalem, koja je isprva bila od drugotne važnosti i više nego išta drugo predstavljala čin pobožnosti, naprosto ponijela prisutne vjernike i raspalila im maštu, tako da je taj grad postao prvotnim ciljem pohoda čak i prije nego što je križarska vojska krenula na put. Iz ljetopisa i povelja vezanih uz njegovo putovanje, kao i propovijedi što ih je tom prilikom održao, međutim, proizlazi da je njemu od samoga početka, uza sve što se među njegove ciljeve može također ubrojiti pomoć kršćanima na Istoku i ujedinjenje Crkava, najvažniji cilj bio oslobođenje Jeruzalema: ime toga grada bilo je i suviše bremenito značenjem da bi se njime mogao tako olako poslužiti jedan reformator i clunyjski

monah poput Urbana. Osim toga, sada znamo da je car Aleksije nekoliko godina ranije slao pisma velikašima na Zapadu, mameći ih izgledima za oslobođenje Jeruzalema. Kao opravdanje za ovaj križarski pohod, prema tome, navodilo se vraćanje kršćanskoga područja, štoviše same Kristove baštine koju su zaposjeli muslimani, a papin poziv bio je prikazivan tako da se iz njega moglo zaključiti kako je on posve u skladu s kriterijem opravdanoga razloga.

Križari su prodri na Levant u vrijeme kad su sve ličnosti koje su vodile glavnu riječ u Bagdadu i

Kairu, dvama najbližim središtima islamske vlasti, stjecajem različitih okolnosti uklonjene s pozornice, što je dovelo do rasula carstva seldžučkih sultana koji su vladali u ime bagdaskog kalifa, o čemu križari po svoj prilici nisu ništa znali. Križari su, prema tome, jurišali kroz razvaljena vrata, iako su, poput svojih suvremenika na Zapadu, bili uvjereni da im je u zauzimanju Jeruzalema pomogla božanska milost te da se sam Bog veseli njihovoj pobjedi. Kako bilo, retorika kojom se poslije ove pobjede pokušalo naći opravdanje za križarske pohode na Palestinu počela se mijenjati. Zemlja kojom je hodao Krist i koja je zbog toga bila posvećena, bila je napokon u kršćanskim rukama i sada ju je trebalo braniti. To je godine 1145., riječima čiji odjek nalazimo i u pismima kasnijih papa, istaknuo i papa Eugen III.

Milošću Božjom i gorljivošću vaših otaca koji su tijekom mnogih godina nastojali obraniti ove gradove i prenijeti kršćansku poruku narodima ovoga područja, oni su do sada bili u kršćanskim rukama, a i drugi su gradovi hrabrošću kršćana vraćeni iz ruku nevjernika... Držat će se velikim znakom plemenitosti i d uhovne veličine budete li i vi, sinovi moji, ovu svojinu, koju su vaši oci stekli svojom hrabrošću, junački i krjepko branili. Dogodi li se, pak, te se, ne dao Bog, dogodi drukčije, pokazat će se da junaštvo sinova nije doraslo onome njihovih otaca.

Jeruzalem je 1187. osvojio Saladin i kršćani će njime ponovno vladati tek u kratkom razdoblju između 1229. i 1244. S vremenom se, razumije se, tražilo ponovno osvajanje grada, premda se promidžba, sasvim razumljivo, zasnivala na nužnosti obrane preostalih europskih naselja u Svetoj zemlji. Čak se držalo da bi za latinsku Palestinu bilo korisno kad bi se osvojio Egipat, što se u dva

navrata, godine 1218. i 1249. i pokušalo, a i inače se više puta, u različitim vremenima, predlagalo. Tako je, ponukan jednim izvještajem s terena, kralj Ivan Jeruzalemski ratnom vijeću Petoga križarskog rata, koje se okupilo 1218., savjetovao da križarska vojska napadne Egipat: jer, kad bismo osvojili jedan od ovih gradova [misli se na Aleksandriju i Damiettu], držim da bismo na taj način, i uz uvjet da im ga predamo kao nadoknadu, mogli povratiti cijelu [Svetu] zemlju.

Budući da je Egipat nekad bio dijelom kršćanskoga Rimskog Carstva, njegovo zauzimanje moglo se također pravdati kao vraćanje posjeda koji je nekad bio kršćanski.

Gubitkom preostalih područja nekoć kršćanske Palestine, godine 1291., potreba vraćanja Svete zemlje pod okrilje kršćanstva ponavljala se dugo kao refren sve dok rastuća prijetnja Balkanskom poluotoku od strane Otomanskoga Carstva, krajem Četrnaestoga stoljeća, nije dovela do potrebe da se opravdanje križarskim ratovima počne tražiti u obrani same Europe.

Križarske vojne u Španjolskoj

Ratovi protiv Maura u Španjolskoj trajali su vrlo dugo pa je papa Urban pokušao odvratiti Španjolce od nauma da sudjeluju u Prvome križarskom ratu, stavivši znak jednakosti između ponovnoga osvojenja Iberskoga poluotoka i vraćanja Palestine pod okrilje kršćanstva. Njegov nasljednik na papinskoj stolici Paskal II. također je 1100. i 1101. zabranio Španjolcima odlazak u Svetu zemlju, podijelivši oproštenje grijeha svima onima koji su ostali kod kuće boriti se protiv Maura: nije htio da moguće dezerterstvo ratnika dovede u opasnost uspjeh u borbi protiv Maura. Iako treba vjerovati da je do 1120. vrlo malo Španjolaca stavljalo znak jednakosti između ponovnoga osvojenja Španjolske i križarskih ratova, poslije 1098. oprost grijeha koji su oni dobivali često se izjednačavao s oprostom podjeljivanim križarima koji su odlazili na Jeruzalem, pa nas ne treba iznenaditi činjenica što su biskupi okupljeni 1123. na Prvom lateranskom saboru jedva uočavali razliku između zavjeta kojim se križar obvezao krenuti na Jeruzalem i onog kojim se obvezao sudjelovati u pohodu u Španjolskoj. Ne čudi, stoga, što je jedan suvremenik Drugoga križarskog rata opisao španjolsku vojsku kao dio jedne jedincate veličanstvene vojske koja se bori na više različitih kršćanskih bojišta.

Španjolska je ranije bila kršćanska zemlja, no njezini golemi predjeli u to su vrijeme bili pod vlašću muslimana koji su predstavljali ozbiljnu prijetnju kršćanima na sjeveru zemlje. Križarski ratovi u

Španjolskoj, poput onih na Istoku, prikazivali su se kao obrambeni, iako se s vremena na vrijeme tvrdilo da je ponovno osvojenje Španjolske ključ za pristup Jeruzalemu preko Sjeverne Afrike. Tako je, primjerice, nadbiskup Compostele 1125. ustvrdio:

Baš kao što su Kristovi vitezovi... otvorili put prema Jeruzalemu..., tako bismo i mi trebali postati Kristovi vitezovi i nakon poraza njegovih bezbožnih neprijatelja, muslimana, otvoriti put prema Gospodinovu grobu preko Španjolske, jer je on daleko kraći i manje tegoban.

Križarski ratovi u Španjolskoj počeli su se uskoro sve više razlikovati od ostalih križarskih ratova. Za vladavine Alfonsa VIII., Ferdinanda III. Kastilijskog i Jakova I. Aragonskog u 13. st, Alfonsa XI. Kastilijskog u 14. st. te Ferdinanda i Izabele Španjolske u 15. st.,

križarski ratovi postali su također ratovi za nacionalno oslobođenje pod vodstvom ovih monarha.

Križarske vojne u sjeveroistočnoj Europi

U vrijeme priprema za Drugi križarski rat, godine 1147., pojedini njemački križari radilo se uglavnom o Saksoncima nisu bili voljni sudjelovati u vojnim pohodima na Istok, već su htjeli ratovati protiv Slavena koji su živjeli s one strane rijeke Elbe. Sv. Bernard, koji je bio zadužen pozivati kršćane na križarski rat, složio se s time, vjerujući po svoj prilici da između stanja u Njemačkoj i stanja u Španjolskoj postoji velika sličnost. Pritom je, po svemu sudeći, postupao na svoju ruku i bez dogovora s papom Eugenom, kojega je tek naknadno obavijestio o pohodu, no papa se s njim složio, stavivši u svojoj buli *Divina Dispensazione* u isti red križarski rat u Njemačkoj i ratove u Španjolskoj i Palestini. Sjeveroistočna Europa nije nikad pripadala kršćanskom carstvu i vojni pohod na ta područja nije se ni na koji način mogao pravdati potrebom vraćanja kršćanskih područja. I doista, danas je vrlo teško zamisliti da su zaostali slavenski i baltički narodi predstavljali ozbiljniju prijetnju kršćanstvu; štoviše, u to su vrijeme odnosi između kršćanskoga carstva i tih naroda postajali sve bolji. Ali, premda je u njemačkim vojnim pohodima protiv njihovih susjeda u to vrijeme, kao i prije i poslije toga, moguće zapaziti misionarski element, njih se pokušavalo opravdati tako što ih se nazivalo obrambenim ratovima: *dilatatio* i *defensio*, širenje područja i obrana, išli su ruku pod ruku. Kao dobar primjer u tom smislu može nam poslužiti bula u kojoj je papa Inocent III. 1199. odobrio Livonijski križarski rat. Inocent je bio uvjeren da su obraćenici na kršćanstvo u Livoniji izloženi progonima od strane njihovih poganskih susjeda. Stoga je bilo nužno dići vojsku i »obraniti kršćane u onim područjima«, a svima onima koji su »ustali u obranu Crkve u Livoniji« obećana je zaštita.

Križarske vojne protiv raskolnika i krivovjernika

Uporaba sile protiv krivovjernika držala se od samoga početka opravdanom, premda se općenito držalo da to spada u djelokrug svjetovne vlasti. Papa Grgur VII. je 1080-ih udario temelje shvaćanju koje će kasnije omogućiti odobravanje nasilja i samoj Crkvi, a u tome ga je nešto poslije, oko 1140., slijedio crkveni pravnik Građjan; Treći lateranski sabor (1179.), pak, bio je prvi crkveni sabor koji se približio proglašenju križarskoga rata protiv krivovjernika. Prema odredbama toga sabora, svaki vjernik koji je želio dobiti oprost grijeha morao se boriti protiv krivovjerja i zaštititi kršćanstvo od krivovjerja. U saborskim dokumentima takvi oružani sukobi unutar kršćanstva nazivali su se pravičnima

i u njima je stajalo da onima koji u njima sudjeluju treba dati oprost grijeha (doduše ne potpuni), te da ih treba zaštititi »baš kao i one koji posjećuju Sveti grob«. Jedna od posljedica ove odredbe bio je po broju sudionika nevelik vojni pohod protiv katara u pokrajini Languedoc kojemu je na čelu bio papinski legat Henri iz Marcyja, koji će kasnije postati jednim od vodećih propovjednika koji su pozivali na Treći križarski rat. Križarski ratovi mogu se sagledati kao pretežno sukobi s raskolnicima o čemu svjedoči primjer Četvrtoga križarskog rata, koji je prvotno imao za cilj osvojiti Palestinu ili Egipat, a završio je zauzećem kršćanskoga grada Konstantinopola. Već 1203., nakon što je križarska vojska skrenula s predviđenoga pravca, jedan njezin dio tražio je da se napadne Bizantsko Carstvo, »zato što nije podložno Svetoj Stolici i što je bizantski car zauzeo carsko prijestolje, svrgnuvši j čak oslijepivši svoga brata«. Takva i slična opravdanja mogla su se čuti ponovno u travnju 1204., u trenutku kad se vojska, nakon što je nekoliko careva koje su na bizantsko prijestolje doveli zapadni vođe ubijeno u državnom udaru, pripremala za svoj posljednji napad na grad. Svećenici su u svojim propovijedima opravdavali napad, a o težini tereta što su ga morali podnijeti dovoljno govore dva gotovo istovjetna izvještaja dvojice očevidaca, GeoHroyja od Villehardouina i Roberta od Cleryja. Svećenstvo je velikašima i hodočasnicima ukazalo na to da krivac za takvo ubojstvo [careva] nema pravo raspolagati zemljom te da su svi oni koji su se s njim složili krivi za ubojstvo; rekli su im, osim toga, da su takvim postupkom otkazali poslušnost Rimu. »Zato vam

kažemo«, rekli su svećenici, »da je ovaj rat zakonit i pravedan, pa ukoliko imate ispravnu nakanu osvojiti ovu zemlju i privoljeti je na poslušnost Rimu, papa će svima koji se ispovjede i nakon toga poginu podijeliti oprost grijeha.«

Ovdje se, prema tome, izriječno kaže da su križarski ratovi u skladu s kršćanskim kriterijima ratovanja. Jedan od argumenata za ovu tvrdnju, kako će ostati zapisano, glasio je da su politički događaji u Konstantinopolu grijeh i povreda koju je moguće kazniti pokretanjem križarske vojne; godine 1203. papa Inocent je izjavio da je tome možda doista tako, ali da nije na križarima da sude i da oni nisu krenuli u križarski rat kako bi oprali tu uvrjedu. Drugi argument je, kao što je moguće i očekivati, glasio da su grčki pravoslavci raskolnici i da su se oni digli protiv Crkve; to je, drugim riječima, značilo da su »otkazali poslušnost Rimu«.

Zaključivanje slično ovome naći ćemo i u proglašenju križarske vojne protiv albigenza 1208. Papa je već 1204. poslao pismo francuskom kralju Filipu II. u kojemu ga potiče da se digne na oružje i obrani kršćanstvo od katarskih krivo vjernika, nudeći mu isto oprostjenje grijeha što ga je dao križarima koji su priskočili u pomoć Svetoj zemlji. On u studenome 1207. upozorava na strahotu i prijetnju krivovjerja s kojim, kako na jednom mjestu kaže, valja postupati kako liječnik postupa s ranom, te u pismu od 14. siječnja 1208., nakon što je ubijen njegov izaslanik Pierre od Castelnaua, poziva kralja Filipa II. da uzme štit i obrani Crkvu. U dokumentima Četvrtoga lateranskog sabora, održanog 1215., ponavlja se tvrdnja da ovi križari imaju pravo na isti oprost grijeha koji su dobili branitelji Svete zemlje. Slično opravdanje pronaći ćemo i u nekim drugim prigodama, primjerice 1230-ih, kad je u sjevernoj Njemačkoj organiziran križarski pohod na stedingerske seljake koje se držalo krivo vjericima, a jednako tako i 1290-ih, kad je papa Bonifacije VIII. pozvao križare da povedu križarsku vojnu protiv njegovih rimskih suparnika, obitelji Colonna, koju je držao raskolničkom. Križarske vojne protiv krivovjernika i raskolnika držale su se obrambenim pohodima, jer se vjerovalo da krivovjerje i raskol predstavljaju prijetnju Crkvi. Papa Inocent III. držao je da krivovjernici nisu ništa bolji od muslimana. Držao ih je prijetnjom kršćanstvu, prijetnjom, kao

što će kazati Hostiensis, katoličkom jedinstvu, daleko ozbiljnijom od prijetnje Svetoj zemlji.

Preusmjeravanje vojska pokornika koji su u početku ratovali protiv vanjskih neprijatelja kršćanstva na neprijatelje unutar samoga kršćanstva predstavljalo je novinu, naročito nakon što su ljudi koji su uzeli križ s namjerom da krenu u pohod na Istok shvatili da ih se prisiljava zavjet kojim su se obvezali krenuti u oslobađanje Svete zemlje preinačiti u zavjet kojim se obvezuju sudjelovati u policijskim akcijama unutar kršćanskog svijeta. Čini se, međutim, da u svim svetim ratovima, ma o kojoj religiji se radilo, postoji težnja prije ili poslije prema njihovu postupnom pretvaranju u ratove protiv pripadnika društvene zajednice koja ih je započela. Petar Časni, utjecajni opat iz Clunyja, dokazivao je da uporaba nasilja protiv braće kršćana katkad ima više opravdanja nego uporaba sile protiv nevjernika:

Protiv koga ti i tvoji držite da je bolje boriti se, protiv poganina koji nije upoznao Boga, ili protiv kršćanina koji ispovijeda Boga na riječima, ali se protiv njega bori svojim djelima? Na koga je bolje nasrnuli na čovjeka koji nije upoznao vjeru i koji huli na Boga, ili na čovjeka koji zna što je istina, ali je agresivan?

Uvjerenje da se izgledi za pobjedu na granicama mogu upropastiti zbog iskvarenosti i podjela unutar kršćanstva te da rat što ga vodi neka društvena zajednica može biti uspješan jedino kad je ona neokaljana i jedinstvena u svjedočenju istinske vjere, bilo je naročito rasprostranjeno poslije nesreća koje su 1187. zadesile kršćanska naselja u Palestini. Čini se da je postojala izvjesna povezanost između neuspjeha na tuđem terenu i pozivanja na križarske pohode protiv različitih krivovjerja i političkih protivnika Crkve unutar samoga kršćanstva.

Križarske vojne protiv svjetovne vlasti na Zapadu

Često se raspravljalo štoviše neki su autori u trinaestom stoljeću javno iznosili takvo mišljenje da su najmanje opravdani križarski pohodi oni pokretani protiv svjetovnih protivnika papinstva u Zapadnoj Europi. Korijene takvim pohodima nalazimo, međutim, već u jedanaestom stoljeću, u vrijeme prije Prvoga križarskog rata, u ratovima vezanim uz spor oko investiture, tj. u borbama između pristalica odlučne crkvene obnove i njezinih protivnika, pri čemu se takve ratove nastojalo opravdati tradicionalnim razlozima. Hostiensis je dapače tvrdio kako između »neposlušnih« s jedne strane i raskolnika i krivovjernika s druge strane ne postoji nikakva razlika. Godine 1135. papa Inocent II. predsjedao je saboru u Pisi na kojemu je odlučeno da se onima koji se bore protiv papinih neprijatelja (u konkretnom slučaju radilo se o Normanima u južnoj Italiji) »za oslobođenje Crkve« treba dati isti oprost grijeha koji je bio podjeljivan prvim križarima. U vezi s ovim pitanjem razvila se prepirka, no godine 1199. Inocent III. proglasio je novi križarski rat, ovaj put protiv Markwarda od Anweilera. Markward je bio jedan od namjesnika cara Henrika VI., koji je nakon careve smrti nastojao zadržati vlast nad Ankonitanskom markom i preoteti namjesništvo nad sicilijanskim kraljevstvom, nastojeći na taj način osujetiti papine planove koji je ove pokrajine namijenio Henrikovu mlađem sinu Fridriku II. Inocent, koji se u to vrijeme pripremao za Četvrti križarski rat, reagirao je tako što je pozvao kršćane na rat protiv Markwarda, koji je, kako je ustvrdio, stvarno sklopio savez s muslimanima:

Svima onima koji se suprotstavljaju nasilju Markwarda i njegovih ljudi priznajemo isti oprost grijeha koji priznajemo onima koji se u obrani istočnih provincija suprotstavljaju muslimanskoj podmuklosti, budući da se upravo preko njega ometa pomoć Svetoj zemlji.

U stvari, papa je u znak potpore jednom križarskom pohodu proglasio drugi, koji se upravo pripremao. Pripravi pohoda protiv Markwarda pristupilo se krajnje neodlučno postoje dokazi da se toj mjeri pribjeglo u trenutcima krajnjeg očajanja, nakon što su svi prijašnji pokušaji propali a 1203. Markward, koji je u međuvremenu umro, oduzeo mu je svako opravdanje, no isto razmišljanje nalazimo

i 1215. u konstituciji *Ad liberandam* Četvrtoga lateranskog sabora prema kojoj se oni koji su narušili mir u Europi dok je trajao križarski rat, pokazavši time da se ne obaziru na crkveni ukor, mogu s razlogom pribojavati da se protiv njih kao onih koji ometaju nakane Propetoga uz pomoć autoriteta Crkve digne svjetovna vlast.

Ovakvo razmišljanje bilo je po svoj prilici prisutno i u odobravanju križarskih ratova 1216.-1217. te protiv pobunjenih engleskih plemića 1265.

Sljedeći korak učinio je papa Grgur IX., i to ne '1228-1230., kad njegov vojni pohod protiv cara Fridrika II. ne bismo nikako mogli nazvati križarskim ratom, već bismo ga prije mogli usporediti s koracima poduzimanim u cilju obrane papinstva u jedanaestom stoljeću nego 1240. U to je vrijeme ponovno buknuo rat i Fridrik je sada predstavljao prijetnju samome gradu Rimu. Grgur je javnom štovanju izložio najsvetije kršćanske relikvije, glave sv. Petra i sv. Pavla, podijelio ljudima križeve i pozvao rimski puk na obranu slobode Crkve. Njegov izaslanik u Milanu imao je odobrenje pozivati na križarski rat u Lombardiji, a isto odobrenje dobio je i njegov izaslanik u Njemačkoj. U pismu poslanom u Ugarsku u veljači 1241. navode se povlastice koje će biti podijeljene onima koji uzmu križ, uključujući i oprost grijeha davan križarima koji su odlazili u Svetu zemlju, kao i dopuštenje kojim se zavjet, izvorno polagan za obranu Palestine, pretvarao u zavjet za vojni pohod protiv Fridrika. U pismu je posebno istaknut obrambeni karakter rata: Grgur je naglasio da je kršćanstvo »u takvoj pogibelji« da je vojna djelatnost postala neizbježna, pozivajući se pritom na »zavjet kojim su se križari obvezali stati u obranu Crkve protiv Fridrika«. I doista, svi pozivi na križarski rat protiv svjetovnih vlasti na Zapadu nastojali su se opravdati tvrdnjom kako je riječ o obrani. Tako je, primjerice, nova križarska vojna protiv Fridrika godine 1246. proglašena obranom katoličke vjere i slobode Crkve, a na križarsku vojnu protiv kralja Petra Aragonskog, godine 1284., pozivalo se u ime »obrane katoličke vjere i Svete zemlje«.

Povod križarskim ratovima

Neovisno o tome kada i protiv koga su bili vođeni, križarske ratove se nazivalo obrambenim i uvijek se isticalo da su oni usklađeni s načelom pravednosti. Naravno, nema tog čovjeka koji ne će pokušati na uvjerljiv način opravdati svoje postupke prikazujući ih u najpovoljnijem svjetlu i pozivajući se na prijetnju koja u stvarnosti ne postoji, ali je ipak neosporno da je načelo pravednosti imalo golem utjecaj na križarski pokret. Papa je, doduše, mogao proglasiti križarski rat, no njegova uspješnost ovisila je u to će se na vlastitu štetu uvjeriti mnogi pape ne samo o njegovu pozivu, već i o odazivu vjerničkih masa. Ne može se, naravno, reći da su svi ljudi koji su odlazili u križarski rat bili altruisti, no dvojbe običnih ljudi zadavale su brigu pobornicima i teoretičarima križarskih ratova poput Hostiensisa, a u vremenu obilježenom idealizmom ništa što nije bilo moguće opravdati jasnim razlozima nije moglo na duži rok privlačiti ljude. Načelo pravednosti bilo je stoga ograničavajući čimbenik, budući da se križarski rat moralo predstaviti kao reakciju na neku prošlu ili sadašnju nepravdu. Inicijativa je morala poteći od neprijatelja, a križarski ratovi bili su najčešće nespretna i zakašnjela reakcija na nešto što je učinila druga strana.

Što se tiče povoda križarskim ratovima, malo je reći da su oni udovoljavali tradicionalnom kršćanskom kriteriju koji je određivao kada i kako se smije upotrijebiti sila, i to zbog toga što su imali jedno posebno obilježje. Vraćanje otetoga posjeda ili njegova obrana nisu se odnosili ni na koju određenu zemlju ili carstvo, već na kršćanstvo u cjelini, na Crkvu, pa čak i na samoga Krista. Nije se vraćalo vlasništvo Bizantskog Carstva niti je bilo branjeno kraljevstvo Jeruzalema, već se vraćalo područje koje je po pravu pripadalo kršćanstvu ili Kristu. Mauri i Slaveni nisu ugrožavali Španjolce ili Nijemce, nego kršćane. Katari nisu toliko prijetili Francuskoj niti je Fridrik II. predstavljao tako veliku prijetnju papinstvu koliko Crkvi. Stoga na križarske lige koje su nakon 1332. uvelike obilježile križarski pokret treba gledati više kao na promjene nego kao na prave križarske ratove. Sklapanjem takvih saveza križarski pokret počeo se prilagođavati potrebama država koje su u to vrijeme nastajale. Oni nisu nikad tvrdili da predstavljaju cjelinu kršćanstva, već su to bili obrambeni savezi sklopljeni između država s

najistaknutijim mjestom u pokretu čiji su vojnici dobivali križarske povlastice.

Kako bismo što bolje shvatili odnos između ustaljenoga gledanja na križarski pokret i kršćanstva u cjelini, moramo uzeti u obzir političku filozofiju koja je u to vrijeme vladala zapadnoeuropskim mišljenjem. Kršćanstvu je pridavano mnoštvo značenja, ali ono u političkom smislu nije bilo shvaćeno tek kao obična zajednica kršćana, već kao univerzalna država, kao kršćanska republika, koja ima transcendentni karakter budući da istodobno postoji na nebu i na zemlji. Osiguravajući politički kontekst u okviru kojega su muškarci i žene mogli u potpunosti ostvariti sve svoje želje u iskazivanju ljubavi prema Bogu i bližnjemu, bila je jedina istinski suverena država. Svjetovna kraljevstva nisu u stvarnosti imala političku važnost, bila su u najboljem slučaju vremenite pogodnost: i mogla su se držati njezinim provincijama. Kršćanska republika koja je vođama Prvoga križarskog rata predstavljala »kraljevstvo Krista i Crkve« imala je svoje posjede i svoje građane. Držalo se da kršćani imaju pravo vratiti pod svoju vlast svako područje kojim su nekoć vladali i koji je kasnije dospio u tuđe ruke. Valjalo se oduprijeti svakoj prijetnji upućenoj njezinim podanicima, dolazila ona izvana ili iznutra. Križari su bili njezina vojska koja ju je branila ili je započinjala rat kako bi vratila izgubljene posjede. Sv. Bernard je mogao s lakoćom dokazivati da su ideali zbog kojih se francuski kralj Luj VII. zaputio na Istok važni ne samo za njega »već za čitavu Crkvu Božju, jer su sada vaši ideali i ideali Čitavog svijeta istovjetni«. Stotinu godina kasnije isto je u svojoj propovijedi ustvrdio i Eudes od Chateauroux:

Netko, međutim, kaže: »Meni muslimani nisu učinili ništa nažao. Zašto bih se ja borio protiv njih?« Ali, kad bi takvi ispravno razmišljali, shvatili bi da muslimani čine štetu svim kršćanima.

Pri kraju 1140-ih, kad su križarski ratovi bjesnjeli na više različitih bojišnica istodobno, njih se držalo dijelovima jedne te iste vojske kršćanske.

Pokretačima ovog vojnog pohoda [piše jedan njemački ljetopisac] činilo se da jedan dio vojske treba poslati u istočna područja, drugi u Španjolsku, a treći na naše susjede, Slavene.

Univerzalna kršćanska država bila je monarhija koju je utemeljio i kojom je vladao Krist, a pape, biskupi i kraljevi bili su samo njegovi

ovozemaljski upravitelji. Neprijatelji države bili *su* neprijatelji njezina kralja. U vrijeme Prvoga križarskog rata pisci su o muslimanima govorili kao o »neprijateljima Božjim«, a Urban II. je u jednoj svojoj propovijedi bio primoran kazati: »Ne potičem vas ja, nego Gospodin... Prisutnima govorim, onima kojih ovdje nema naređujem, ali Krist vlada svima.« On se križarima zacijelo obratio kao »Kristovim vojnicima«; u pismima što su ih slali kući križari su sebe nazivali »Gospodinovom vojskom«. Inocentu III. križarski je rat bio na osobit način Kristov pothvat, a oni koji su pomagali muslimanima radili su protiv »želje samoga Krista i protiv želje kršćana«.

Upravo zbog specifične prirode ideala za koji su se križari borili i zbog njihova vezivanja uz politički poredak koji je zbog dobrobiti čovječanstva utemeljio sam Krist križarski rat nije bio samo pravičan nego istodobno i svet. Stoga je uzimanje križa značilo nešto daleko više od ispunjavanja patriotske dužnosti. Bila je to u najizvornijem značenju te riječi vjerska obveza na koju je svjetovnjak bio na poseban način pozvan. Znameniti propovjednik Jacques od Vitryja držao je da kršćanin ima obvezu sudjelovati u križarskom ratu na isti način kao što vazal ima obvezu odazvati se vojničkoj službi:

Kad je vladar pogođen zbog gubitka svoje baštine, on želi iskušati svoje prijatelje i provjeriti vjernost svojih vazala. Onomu tko upravlja gospodarevim lenom ono se s pravom oduzima ako napusti gospodara dok se on bori u bitci i gubi svoju baštinu. Tijelo i dušu i sve što imate dao vam je Gospodar svega; on vas danas poziva da mu pomognete u bitci; i premda niste podložni feudalnom zakonu, on vas je spreman obdariti mnoštvom dobara, među ostalim i oprostjenjem svih vaših grijeha, ma kakva bila vaša kazna ili krivnja, a nadasve životom vječnim; stoga mu smjesta potecite u pomoć.

Križarski ratovi su, prema tome, bili u skladu s načelom kršćanskog ratovanja, jer je njihov glavni cilj bio vratiti izgubljene posjede i obraniti kršćanstvo od neprijatelja. Međutim, ideal koji ih je pokretao odnosio se na Crkvu, tj. na kršćanstvo kao politički entitet, i na Krista, vladara univerzalne kršćanske države. Stoga nimalo ne iznenađuje što su oni koji su u njima sudjelovali vjerovali da izvršavaju dužnost na koju ih je pozvao sam Krist, upravo kao što ih je u nekim drugim okolnostima na izvršenje dužnosti pozivao njihov svjetovni vladar ili kralj.

TREĆE POGLAVLJE
Zakonita vlast

Papinsko odobrenje

Kršćani su oduvijek suočeni s problemom pomirenja zahtjeva da kao pojedinci ljube svojega bližnjega i očigledne nužde koja ih prisiljava da, živeći u grješnom svijetu, pribjegu sili. Odgovor što ga je u vezi s ovom dilemom ponudio sv. Augustin pokazao se općenito prihvatljivim. Kao privatna osoba, nijedan čovjek ne smije ubiti drugog čovjeka, Čak ni u samoobrani; međutim, ako to čini u ime dužnosti, kao javna osoba, moguće ga je opravdati. Legitimitet ratu daje državna vlast, tj. vladar, koji po općem uvjerenju ima ovlast odobriti ga. Razlika između križarskih ratova i drugih svetih ratova sastoji se u tome što vladar koji je davao legitimitet križarskim ratovima nije bio ni car ni kralj, nego papa koji je tvrdio da djeluje u Kristovo ime; papino nastojanje, pak, omogućilo je križarske povlastice, naročito povlasticu oproštenja grijeha, koje je mogao dati samo papa.

Temelje načinu na koji su pokretani križarski ratovi postavila su četvorica papa. Urban II. je učinio presedan pozivajući vjernike u Prvi križarski rat. Kalist II. je po svoj prilici izdao prvu križarsku okružnicu; danas pouzdano znamo da je on bio prvi koji je formalno uveo strategiju istodobnoga vođenja križarskih ratova na dvije fronte. Eugen III. je proglasio da križarski rat može odobriti samo papa. Inocent III. je definirao formu oprosta koja je već neko vrijeme bila u uporabi. Kakav god bio teorijski doprinos pape Grgura VII., koji je umro deset godina prije početka Prvog križarskog rata ove teme dotaknut ću se nešto kasnije inicijativa koja je uslijedila nakon poziva bizantskoga izaslanstva saboru u Piacenzi bila je njegova. Posljednjih nekoliko godina bilo je pokušaja da se ideja o pokretanju Prvog križarskog rata pripiše zaslugi putujućega propovjednika Petra Pustinjaka, ali tako sasvim sigurno nije mislila većina ljudi koji su u to vrijeme živjeli. Papa je, kao što kaže jedan suvremenik, bio »glavni pokretač vojnog pohoda« i držao ga je vlastitom inicijativom. »Umjesto nas, ovo hodočašće i posao predvodit će naš ljubljani sin Adhemar, biskup Le Puyja.« Prihvaćanje papina vodstva jasno je iskazano u pismu koje su Urbanu u rujnu 1.098, uputili zapovjednici križarskog rata. Oni ga u njemu obavještavaju o smrti Adhemara »koga ste nam poslali kao vašega namjesnika«, a zatim nastavljaju:

A sada molimo vas, naš duhovni oče, koji ste pokrenuli ovo putovanje i svojim propovijedim a potaknuli sve nas da napustimo svoje zemlje... da dođete k nama i pozovete svakoga koga možete da vam se pridruži...

Sto može biti bolje od toga da vi, koji ste otac i glava kršćanske vjere, dođete ovamo... i sami okončate ovaj rat *koji je u stvari vaš rat...* Dođete li doista k nama i završite zajedno s nama ovo putovanje na koje ste nas upravo vi naputili, čitav svijet bit će vam poslušan.

Sve što su križari doživjeli tijekom putovanja, uključujući i uspjeh akcije, koji, s obzirom na to da su bili bez vodstva., da nisu imali dovoljno zaliha i da su izgubili velik broj konja, svakako iznenađuje, uvjerilo je i njih i njihove suvremenike da se bore na strani Krista i da im je Bog fizički, dapače svojom moćnom rukom, pomogao. Međutim, stanje u naseljima što su ih križari utemeljili na Levantu bilo je još uvijek nesigurno. Nesreća koju su kršćani doživjeli 1119. u sjevernoj Siriji navela je papu Kalista II., pobornika triju prethodnih križarskih pohoda, da objavi prvu križarsku okružnicu. Ta okružnica je izgubljena, no ostalo je sačuvano jedno od njegovih pisama u kojemu je riječ o španjolskom ratištu, a u proljeće 1123. o njegovu pohodu na Španjolsku i na Istok raspravljao je Prvi lateranski sabor. Križarski pohod što ga je papa potaknuo doveo je 1124. do osvajanje palestinske luke Tir i zloglasnoga napada kralja Alfonsa I. Aragonskog na južnu Španjolsku u zimu 1125./6.

Aonda su, uoči Božića 1144., muslimani upali u grad Edesu, glavni grad prvoga kršćanskog naselja utemeljenog nakon Prvoga križarskog rata. Vijesti o toj nesreći, prvom istinskom neuspjehu koji su Latini pretrpjeli na Istoku, izazvale su golemo zaprepaštenje na Zapadu, no i danas je prilično nejasno što se zapravo tada dogodilo. Prvog prosinca 1145. papa Eugen III. objavio je bulu *Quantum praedecessores*, no iako je ona bila upućena kralju Luju VII. i velikašima u Francuskoj, nema dokaza da je tamo i objavljena. U međuvremenu je kralj Luj VII. već pripremao pohod francuskih križara na Svetu zemlju. Možda je papa poslanicu *Quantum prae.decessores* objavio zato što je čuo za kraljeve planove, jer se čini da Luj u trenutku kad je o Božiću te godine na svojem dvoru u Bourgesu obznanio svoju zamisao uopće nije razmišljao o tome da

je za takvo što potrebno zatražiti papino odobrenje. Njegov prijedlog nije naišao na poseban odjek, a njegov glavni savjetnik, Suger iz St. Denisa, bio je izričito protiv njega. Luj je konačnu odluku donio tek na Uskrs sljedeće godine, zatraživši prethodno mišljenje od sv. Bernarda, koji je izjavio da on ne bi ništa činio bez prethodnoga savjetovanja s papom. Kao posljedica toga, 1. ožujka 1146. ponovno je, s manjim izmjenama koje nas ovdje ne zanimaju, objavljena papina bula *Quantum praedecessores*.

Iz priče o objavljivanju *Quantum praedecessores* možemo zaključiti dvije stvari. Prva je da inicijativu za pokretanje križarskoga rata nije uvijek davao papa. Luj VII. bio je jedan od nekolicine vođa (najpoznatiji među njima bio je njegov praunuk Luj IX.) zamašnjih i manje zamašnih vojnih pohoda koji su krenuli u križarski rat, a da na taj čin nisu bili potaknuti iz Rima. Druga je da se u jednoj fazi, neovisno o tome tko je bio odgovoran za prvi korak, držalo da je za takvo što potrebno dobiti papino odobrenje: pape su svojim pismima odobravali ne samo velika putovanja preko mora već i posve beznačajne pothvate koji su se, podržani njihovim pozivima i ojačani povlasticama što su ih davali križarima, nakon 1250. sve češće organizirali. Na prvi pogled, iznimke od ovoga pravila moguće je pronaći u načinu na koji su o križarskim ratovima protiv krivovjernika pisali pojedini crkveni pravници i u križarskim ratovima koje su teutonski vitezovi vodili u području Baltika. Crkveni su pravници tvrdili da je opće ovlaštenje mjesnim vladarima dao još Četvrti lateranski sabor 1215. i da zbog toga nije potreban nikakav poseban papinski proglas za rat protiv krivovjernika. Ovdje, međutim, moramo istaknuti da je razlog takvom shvaćanju bio u tome što se držalo da je papino odobrenje dano već prije. Isto vrijedi i za teutonske vitezove. Papa Inocent IV. je 1245. podijelio opće oprost svima koji su krenuli s njima na Prusiju, neovisno o tome je li njihov odlazak u rat bio reakcija na kakav poseban poziv ili ne. To je dovelo do tzv. »neprekidnog križarskog rata« u kojemu je u četrnaestom stoljeću sudjelovalo stotine i stotine europskih velikaša i vitezova koji su se u ratu uljepšanom viteškom bojnom opremom kakvu možemo vidjeti samo na viteškim turnirima zimi i ljeti borili protiv poganskih Litavaca. I opet je legitimitet rata počivao na izvornom papinu odobrenju.

Kao što smo već rekli, ove iznimke potvrđuju pravilo. U papinoj buli *Quantum praedecessores* iz 1145. čitamo kako je Urban,

čiji se glas razlijebao poput nebeske trublje, pozvao sinove Svete Rimske Crkve iz različitih dijelova svijeta u borbu za oslobođenje istočne Crkve.

I dalje:

S tog razloga, pozivamo vas u Gospodinu, molimo vas i naređujemo svima, čineći to za oprostjenje vaših grijeha, da se oni među vama, napose utjecajni i velikaši, koji su na Božjoj strani, bez odlaganja naoružaju i krenu u borbu protiv mnoštva nevjernika.

Moguće je, dakako, da je ovo pismo napisano po uzoru na izgubljeno pismo pape Kalista 11., no ono je nesumnjivo postalo obrazac prema kojemu će se otada proglašavati svi križarski ratovi. Način na koji su ova pisma bila pisana razvijao se tijekom mnogih godina, njihov stil postajao je sve kićeniji i zgusnutiji i ona nam služe kao pouzdan vodič u razumijevanju križarskih ideja, no ona su se ravnala prema obrascu postavljenom u buli *Quantum praedecessores*, a sastojala su se od dijela u kojemu se opisuju okolnosti koje novi križarski pohod čine neizbježnim, dijela u kojemu se križare poziva da se pridruže vojnom pohodu te, napokon, od dijela u kojemu se nabrajaju povlastice što će ih uživati sudionici u pohodu i njihovi podupiratelji. Najvrjednija među njima su ona nastala u vrijeme pontifikata Inocenta III., *Post miserabile* (1198.), *Ne nos ejus* (1208.) i *Quia major* (1213.), i poput veličanstvene konstitucije *Ad liberandam* Četvrtoga lateranskog sabora sročena su najsvečanijim jezikom i prepuna su uzvišen ili govornih figura. Papin autoritet razabire se jasno iz svake njihove riječi:

Onima, pak, koji odbiju sudjelovati u ovome pohodu, pod uvjetom da doista postoje takvi ljudi koji su nezahvalni Gospodinu Bogu našem, odlučno u ime Apostola [sv. Petra] izjavljujemo da su dužni znati da će nam u ovoj stvari odgovarati u nazočnosti Strašnoga Suca u Posljednji dan Neumoljivoga Suda.

Uskoro ćemo međutim, vidjeti koliko su ovi zahtjevi, u trenutku kad je trebalo odrediti pravac djelovanja križarske vojne, bili nerealni.

Za kršćanstvo je karakteristično da ono, unatoč tome što naučava da će čovjek za sva svoja djela odgovarati pred Bogom te da su ona podložna objektivnoj ljestvici vrijednosti oličenoj u njegovim

zakonima, dijeli upravne uloge ovoga svijeta na dva zasebna područja, duhovno i svjetovno. Razdvajanje ovih dviju djelatnosti počelo je vrlo rano, iako je u nekim razdobljima granica koja ih dijeli bila posve nejasna, a postojala su i razdoblja kad je ova ili ona ustanova kasno Rimsko Carstvo, papinstvo u trinaestom stoljeću, anglikansko kraljevsko dostojanstvo tvrdila da nadilazi tu granicu. Unatoč takvim tvrdnjama papa i, protuslovno, upravo zbog njih, podjela na svjetovnu i duhovnu razinu nikad nije bila više naglašena nego u središnjem dijelu srednjega vijeka.

Ako je ikad postojala neka svjetovna djelatnost, onda je to izvan svake sumnje rat i posve je prirodno što se tijekom kršćanske povijesti njegovo vođenje, kao i nastojanje da se krivovjerje suzbije pomoću fizičke sile, držalo dužnošću careva i kraljeva. Kako je onda papa kao crkveni čovjek mogao odobriti jednu tako svjetovnu djelatnost kao što je rat? Ne ćemo nikad razumjeti ulogu papa u križarskom pokretu ako ne shvatimo protuslovlje koje se sastoji u tome da su oni u isto vrijeme tvrdili kako Crkva mora voditi svoje poslove neometana od svjetovnih vladara, ali da oni, kao najodgovorniji Kristovi službenici u svjetovnom dijelu kršćanske republike, imaju u njegovo ime određenu ovlast i u svjetovnim stvarima.

Ove proturječne tvrdnje isticale su se svom žestinom u sporu oko investiture koji je započeo kao rasprava o crkvenom ustrojstvu i obnovi, ali je ubrzo eskalirao, zbog čega je papa Grgur VII. 1076. najprije privremeno, a zatim, 1080., za stalno zbacio s prijestolja njemačkoga kralja Henrika IV. Nastojeći ukloniti jednoga čovjeka s položaja koji je izvan svake sumnje bio svjetovnoga značaja, papa je prekoračio granicu koja je dijelila duhovnu od svjetovne ovlasti. Pape su u prošlosti, istina, svojatali vrhovništvo nad carevima, no izvor carske vlasti na Zapadu bio je u krunidbi Karla Velikog za cara na Božić 800. i carevi su imali dužnosti koje su se mogle tumačiti na način da ih one čine pukim oruđem Crkve. Nešto sasvim drugo bila je kraljevska vlast na Zapadu, jer je ona nastala kao posljedica raspada Rimskoga Carstva i malo je dugovala papinstvu te se oduvijek držala zasebnom službom Bogu. Osim toga, papa se u pogledu uplitanja u obnašanje kraljevske vlasti nije mogao pozvati ni na kakav zbiljski presedan, osim što je papa Zaharija sredinom VIII.

st. na krajnje sumnjiv način odobrio svrgnuće franačkog kralja Hilderika. Svrgnuće kralja Henrika IV. od strane pape Grgura VII. bio je ekstreman čin koji je zacijelo prethodio teorijskom objašnjenju razvitka papinske vlasti štoviše, on ga je pospješio daleko više nego što su to suvremenici mogli ispravno shvatiti i ocijeniti i već tada se pokazao promašajem, budući da je Henrikova vojska protjerala Grgura iz Rima i on je umro u progonstvu. Poslije njega na papinsku stolicu sjeo je Viktor III., a nakon njega, god. 1088., Urban II., nepokolebljivi Grgurov pristaša.

Sukob s kraljem Njemačke nastavio se i kad je Urban postao papa, priznalo ga je samo nekoliko njemačkih biskupa, dok su najveći dio Njemačke te sjeverna i središnja Italija, uključujući i grad Rim, došli pod vlast Henrikova protupape Klementa III. Urban je nastojao osigurati podršku na Zapadu i dobiti na svoju stranu Bizant. Godine 1094. njemački je kralj bio prisiljen na uzmak u Italiji, a 1095., u vrijeme kad je papa nakon završetka rada sabora u Piacenzi otputovao u Francusku, Henrikov sin Konrad, koji se digao protiv oca, postao je njegov vazal u Cremoni. S obzirom na takav razvoj događaja, njegovo pozivanje na Prvi križarski rat imalo je političko značenje. Bio je to važan korak u sporu oko investiture, budući da je Urban, pozivajući Kristovu vojsku na oslobođenje kršćanske zemlje, svjesno ili nesvjesno preuzeo na sebe ulogu cara u obrani kršćanske republike u trenutku kad Henrika uopće nije priznavao carem. Grgur VII. je svrgnuo kralja; Urban II. je na sebe preuzeo najvažniju dužnost svjetovnog vladara. Na taj su način pape počele sebi prisvajati poseban položaj na čelu svjetovne i duhovne ovlasti.

Iako je političkim misliocima i crkvenim pravnicima trebalo neko vrijeme da prihvate ideje izražene u svrgnuću Henrika IV. i pozivanju na Prvi križarski rat, one su nagoviještale ono što poznajemo pod nazivom papinske monarhije. Papa je početkom trinaestoga stoljeća ustvrdio da je on Kristov namjesnik, njegov posebni predstavnik, različit od svih svjetovnih vladara, te zemaljski sudac svega koji ima puninu vlasti i koji je posrednik između Boga i dviju hijerarhija, crkvene i svjetovne. Ali, čak ni nakon što je ova teorija dobila svoj konačni oblik, papinska vlast nije bila apsolutna. Ponajprije, i dalje se priznavalo da papinska i svjetovna vlast surađuju u ostvarenju jednog te istog cilja: kraljevi su, vladajući u Božje ime, vladali svojim

vlastitim područjem u koje se papa najčešće nije miješao, budući da je njegov sud bio i dalje zadnji prizivni sud i da je on posjedovao ovlast na koju se mogao pozvati kao na zadnje rješenje. Drugo, svjetovni vladari mogli su uvijek postupati na način kako pape nisu postupali, ili nisu mogli postupati. Papinska ovlast, koja se, naravno, odnosila na crkvena pitanja, nije bila prilagođena i nitko nikad nije sebi uobražavao da jest rješavanju slučajeva obuhvaćenih svjetovnim pravom. Treće, čak i da su željeli, pape doista nisu imali na raspolaganju nikakva sredstva za provođenje presuda svjetovnih sudova, jer nisu posjedovali djelotvornu moć za njihovo provođenje. To se jasno vidi usporedimo li njihovo upravljanje Crkvom s prividom upravljanja svjetovnim područjem. Ako postoji jedno istaknuto obilježje papinstva u središnjem dijelu srednjega vijeka, onda je to način na koji su pape uspjeli ostvariti izravan nadzor nad crkvenim administrativnim aparatom i usavršiti ga. U tom se razdoblju do neslućenih razmjera razvio čitav mehanizam crkvene vlasti činovništva, crkvenih sudova i kanonskoga prava s tim što je čitav taj mehanizam bio podređen volji Rima, iako nikad u potpunosti, kao što bi se na prvi pogled moglo zaključiti. Pogledamo li, međutim, odnos papa prema svijetu, takav mehanizam ne ćemo pronaći. Papa poput Inocenta IV. mogao je svečano svrgnuti nepokornog vladara kakav je bio Fridrik II., no jedini način na koji je mogao provesti svoju odluku bio je taj da pribjegne crkvenom aparatu i, možda, prijetnji sankcijama, primjerice izopćenju svih Fridrikovih pristaša. Druga mogućnost bila je pokretanje križarskog rata.

Ne iznenađuje što su pape tražili način kako bi sekularni svijet, njima tako tuđ, prilagodili svojem vlastitom načinu vladanja. Kao primjer takvog nastojanja možemo navesti dekretal pape Inocenta III. *Novit* kojim je papino uplitanje u svjetovno područje pravdano načelom *ratione peccati*, prema kojemu je sve što je svjetovno prožeto grijehom. Cesto se isticalo da je papa, budući da je grijeh potencijalno prisutan u gotovo svim čovjekovim postupcima, imao bjanko mjenicu koja mu je omogućavala uplitanje u što god je htio i kad god je htio. Daleko važnije od toga, međutim poslije će to, dakako, dovesti do problema u tumačenju bile su zakonske posljedice prenošenja načela *ratione peccati* u ovlast pape. Pretvorivši se u pitanje morala, to načelo postalo je predmetom

redovnoga crkvenog prava i crkvene ovlasti: drugim riječima, svjetovna stvar postala je zakonski duhovna i prešla u područje u kojemu je papa mogao na odgovarajući način djelovati. Isti pristup nalazimo i kad je riječ o križarskim ratovima. Križar je bio vojnik, no budući da se zavjetovao, bio je vojnik posebne vrste, što je *ipsosfacto* bila duhovna stvar, iz čega je proizlazilo da on ima status hodočasnika i da stoga, kao hodočasnik, postaje privremeni klerik, podložan crkvenom sudu. Križarski je zavjet, prema tome, dobio potpuno jasno značenje već početkom 12. st., kad se počinje spominjati pravo križara na odazivanje samo crkvenom sudu. Razumije se samo po sebi da su se svjetovni sudovi protivili smanjivanju svojih prava u pogledu ovlasti, pa je s vremenom prihvaćeno stajalište da je križar dužan odazvati se svjetovnom sudu u predmetima koji se odnose na feudalna prava, nasljeđivanje i teže zločine; načelo o kojemu je riječ bilo je ipak prihvaćeno pa je križar, premda je njegovo djelovanje bilo vezano uz svjetovnu djelatnost, bio obuhvaćen sustavom u kojemu je papinska vlast mogla nesmetano djelovati. Uvođenjem križarskoga zavjeta i davanjem hodočasničkoga statusa križarima Urban II. je stvorio uvjete u kojima je papa imao zakonsku vlast nad križarskim pohodom koja mu je omogućavala da se u vezi s bilo kojim pitanjem vezanim uz križarski pohod koristi postojećim mehanizmima crkvene vlasti.

Čitava ova stvar imala je i svoje naličje, jer je sve, uključujući i podvrgavanje nadzoru crkvenoga sustava u ovoj stvari, ovisilo o uzimanju križa. Proglašavajući križarski rat, papa nije činio ništa drugo osim što je pozivao vjernike da polože zavjet, a taj čin bio je dragovoljan. Mogao im je zaprijetiti mukama u paklenom ognju, no nije ih mogao prisiliti da se zavjetuju, niti ih je mogao kazniti ako oni to nisu htjeli učiniti. Bez njihove suradnje on nije mogao učiniti ništa. Za pokretanje križarskog rata, prema tome, nije bio dovoljan samo papa. U nedostatku inicijative svjetovnog vladara papin poziv morao je izazvati primjerenu reakciju pa je bilo razdoblja, naročito između 1150. i 1187., tj. prije potpunog uništenja kršćanske vojske u bitci kod Hattina i prije nego što je gubitak Jeruzalema napokon probudio Zapad, kad su pape i križarski vođe na Istoku neprekidno i neuspješno pokušavali unovačiti križare za pohod na Palestinu. Poteškoće s kojima su se pape susretali u nastojanju da pokrenu

križarsku vojnu bile su zapravo obeshrabrujuće. Kako bi se iz reakcije vjernoga puka, ma kakva ona bila, izvukla najveća moguća korist, bilo je neophodno da u Europi zavlada mir; bilo je nužno postaviti navjestitelje koji su imali zadaću oduševiti vjernike za papin poziv i pobrinuti se za pribavljanje novaka; trebalo je, osim toga, prikupiti novac koji je s vremenom dobivao sve više na važnosti.

Mir u kršćanskom svijetu

Pojmovno dovođenje u vezu kršćanske republike sa stanjem mira traje već jako dugo. Sv. Augustin, na čijim se tekstovima pogrješno temelji ideja univerzalne kršćanske države, držao je mir bitnim obilježjem istinske države, Države Božje. Nekoć se vjerovalo da se i same križarske ratove držalo instrumentom mira, sredstvom, tijesno povezanim s pokretom Božji mir, kojim je trebalo usmjeriti ratoborne francuske vitezove preko mora. S obzirom na nasilje koje je izbijalo nakon povlačenja križarskih veimoža iz područja koja su dotad bila pod njihovom vlašću, danas se čini vjerojatnijim da je ideja o Božjem miru namjerno ponovno oživljena u vrijeme Prvoga križarskog rata kako bi se izišlo na kraj s neredima koji su bili neizbježni i predvidljivi. S druge strane, vjerovalo se da su mir u Europi i jedinstvo kršćanskoga svijeta bitan preduvjet za uspjeh križarskih vojni pa ćemo u papinskim pismima, najčešće s razlogom, često pronaći pozive za uspostavu primirja i jedinstva; neprekidno suparništvo između francuskih i engleskih kraljeva nesumnjivo je omelo pokretanje križarskih vojni 1170-ih i 1180-ih. Od godine 1187. dalje često se tvrdilo da uspjeh križarskih ratova ovisi između ostaloga i o crkvenoj obnovi. Pozivi na crkvenu obnovu dosegнули su vrhunac u vrijeme papinstva Inocenta III., koji je podjele u kršćanstvu držao sramotom i sablazni i vjerovao, naročito poslije 1204., da o obnovi Crkve, koja se zauzećem Konstantinopola napokon ujedinila, ovisi ponovno osvojenje Jeruzalema. Doista, svi opći sabori, započevši sa Četvrtim lateranskim, početkom 13. st., do zaključno Trideiv tinskog sabora, sredinom 16. st., bili su službeno sazvan! s obrazloženjem da se nijednim križarskim ratom ne može mnogo postići bez crkvene obnove i bez obnove kršćanstva. Kao što smo vidjeli, Inocent je uzimao duboko k srcu političke podjele u kršćanstvu, Čak i u trenutku kad je zbog ometanja prolaza križarima pozivao na križarsku vojnu protiv Markwarda od Anweilera, priprjetivši istom sudbinom i drugima koji budu to činili. U uvodu svojoj okružnici iz 1198., kojom je proglasio Četvrti križarski rat, on s ogorčenjem kakvo nije zabilježeno još od vremena sv. Bernarda piše:

Doista, dok naši vladari s nesmiljenom mržnjom progone jedan drugoga i dok svaki pojedini među njima nastoji oprati uvrede što mu

ih je nanio onaj drugi, ni jednog od njih ne diraju uvrede nanesene Raspetome... Naši neprijatelji nas već vrijeđaju govoreći: »Gdje je sad a taj vaš Bog koji ni sebe ni vas ne može osloboditi iz naših ruku?«

Nastojanja papa za uspostavom mira i kršćanskog jedinstva nikad nisu bila pretjerano plodonosna, zbog čega je konačni neuspjeh križara da zadrže Svetu zemlju bio jednim dijelom objašnjavan i sve izraženijom nespremnošću zapadnih sila da joj priskoče u pomoć, budući da su one pri kraju trinaestoga stoljeća bile neprekidno zaokupljene međusobnim suparništvom. Iako je nedvojbeno riječ o pretjeranim tvrdnjama, nema nikakve sumnje da su pape 1280-ih, u trenutku dok su kraljevi bili zabavljeni sasvim drugim mislima, uvidjeli svu jalovost pokušaja organiziranja obuhvatnoga vojnog pohoda na Svetu zemlju.

Pozivanje na križarske ratove

Nijedan papin poziv na križarski rat nakon Prvoga nije sam po sebi bio dovoljan da bi se Europa pokrenula. Nakon okružnica papa je morao osobno posjetiti krajeve na koje su se one odnosile i njegovim posjetima trebalo je dati odgovarajući publicitet, što se nazivalo pronošanjem slave Križa. Očito je bilo važno da pape nadziru i taj proces i novačenje križara. Može se s pravom pretpostaviti da su pape bili i više nego zadovoljni kad je njihov poziv nailazio na oduševljen odaziv kod mnoštva katkad su se morali zadovoljiti bilo kakvim odazivom i točno je da su Inocent III. i njegovi nasljednici na papinskoj stolici pokušavali olakšati posao svojim propovjednicima podjeljujući oproste grijeha čak i onim kršćanima koji su samo pribivali njihovim propovijedima; o teškoćama s kojima su se susretali ljudi zaduženi za propagandu dovoljno govori podatak da je broj oprosta podijeljenih prisutnima na propovijedima kojima se pozivalo na križarski rat neprekidno rastao što se trinaesto stoljeće više približavalo svojemu kraju.

Bilo je, međutim, slučajeva kad su muškarci i žene, unatoč papinoj želji da ostanu kod svojih kuća, pokazivali i suviše veliko oduševljenje za odlazak u križarsku vojnu, što je Rimu zadavalo gotovo jednako veliku glavobolju kao i posvemašnja ravnodušnost. Urban II. i njegovi nasljednici na papinskoj stolici nisu imali naročitog uspjeha u odvrćanju Španjolaca koji su, želeći krenuti na Istok, napuštali borbu na vlastitim granicama, a zbog organizacijskih razloga neborce koji su žarko željeli uzeti Križ i koji su križarskoj vojsci smetali u kretanju naprosto nije bilo moguće spriječiti u njihovu naumu. Papa Urban je na temelju svojega položaja mogao zabraniti odlazak svećenicima koji nisu imali odobrenje svojih biskupa, a redovnicima i opaticama to je bilo zabranjeno pod bilo kakvim uvjetima ~ neki među njima to su ipak učinili no iako je izjavio da mu starci, žene bez muževa ili barem odgovarajućih pratilaca, kao ni (za razliku od Inocenta III.) mladi i oženjeni muškarci koji nisu dobili odobrenje od svojih žena, ne trebaju, jedino što mu je još bilo preostalo bio je naputak župljanima da se ne zavjetuju bez prethodnog savjetovanja sa svećenikom. Činjenica je, a on je to morao znati, da je nesposobne svjetovnjake bilo nemoguće spriječiti u sudjelovanju u hodočašćima koja su uvijek bila otvorena starijim

ljudima i bolesnicima. Budući da je križarski pohod bio istodobno i hodočašće, nije postojao način da se sudjelovanje u njemu ograniči samo na mlade i zdrave muškarce sposobne za borbu. Neborci su, prema tome, ostali i dalje problem, stvarajući glavobolju vođama križarske vojne koji su bili prisiljeni voditi brigu o njima. Pisac Ralph Niger je sve do 1180-ih žestoko napadao svećenike, redovnike, žene, siromaha i starce koji su se željeli pridružiti križarskoj vojsci.

Pape nikad nisu imali potpun nadzor nad ljudima koji su pozivali u križarske ratove, jer popularni navjestitelji imaju neobično značajnu ulogu u povijesti križarskih ratova. Najznamenitiji među njima, Petar Pustinjak, djelovao je s 1095. na 1096. u središnjoj Francuskoj i u Porajnju. U trenutku kad je krenuo na Istok za njim je kao prethodnica glavnine snaga krenula vojska koju su Turci u zapadnom dijelu Male Azije desetkovali, premda će kasnije sam Petar s ostatkom svojih pristaša odigrati značajnu ulogu u ovom pohodu. Među njegovim nasljednicima spomenut ćemo Radulfa, cistercitskog monaha čiji je utjecaj u Porajnju zadavao glavobolju sv. Bernardu tijekom Drugoga križarskog rata; Stjepana i Nikolu, dječake za koje se vjeruje da su 1212. pokrenuli žaljenja vrijedan i pogrješno nazvan Dječji križarski rat; te Meštra iz Ugarske, koji je 1251. pozivao na tzv. Pastirski križarski rat. Oni su u svojim propovijedima nadugo i naširoko govorili o onim mesijanskim i vizionarskim temama, ističući pritom nagradu koju će dobiti siromasi, koje su bile svojstvene populističkom pokretu koji je ležao u osnovi križarskih ratova i povremeno provaljivao u formi seljenja prema Obećanoj zemlji koju se držalo rajem dostupnim jedino društveno zapostavljenima. Taj pučki pokret, nastao kao posljedica razočaranja, dosegnuo je svoj vrhunac u 13. st., u vrijeme kad su se križarske vojske počele prebacivati na Istok brodovima i kad je sirotinji koja je bila nesposobna platiti prijevoz bilo onemogućeno sudjelovanje u križarskim ratovima odobrenih od strane pape.

Daleko značajniju ulogu imali su službeni poticatelji među kojima su, dakako, bili i sami pape. Već smo vidjeli kako je Urban II. nakon svojega kratkog posjeta Clermontu obišao veći dio Francuske. Inocent III. je 1215. otvorio Četvrti lateranski sabor propovijedu koja se djelomice odnosila na križarski rat, a 1216. pozivao je na križarski rat u središnjoj Italiji; u gradu Orvieto, kao i u Clermontu 120 godina

ranije, okupilo se toliko ljudi da im se papa, unatoč strahovitom pljusku, obratio na otvorenome. Tijekom Drugoga Lyonskog sabora, 1274., Grgur X. se najmanje tri puta dotaknuo križarskog rata. Zbog svojih obveza, međutim, pape se nisu mogli dovoljno često pojavljivati u javnosti, već su se morali osloniti na nekoga drugoga. Urban II. je u Clermontu pokušao nagovoriti nazočne biskupe da pozovu vjernike na križarski rat. Po svemu sudeći, poziv kojim se obratio biskupima nije urodio naročitim plodovima, no uspjeh koji su križari postigli u Prvom križarskom ratu nesumnjivo je djelovao na njih. Otada je iz papinske Kurije odašiljano mnoštvo pisama u kojima se od biskupa tražilo da pozivaju vjernike na križarski rat ili da barem pomognu onima koje je u tu svrhu poslao papa; tako su prelati 1180-ih, potpomognuti, barem kad je o Britaniji riječ, nižim svećenstvom, osmislili prilično razrađenu metodologiju pozivanja na križarski rat. S obzirom na to da oni nisu bili previše pouzdani, pape su uskoro počeli zapošljivati posebne navjestitelje. Najpoznatiji među njima u samom početku bio je sv. Bernard kojega je papa Eugen III. poslao u Francusku i Njemačku da ondje poziva vjernike na Drugi križarski rat. Ni danas nije jasno kako je došlo do toga da je ta zadaća povjerena Bernardu: on nesumnjivo nije bio papinski izaslanik i zato nije mogao dobiti ovlaštenje kao da je sam papa, iako je zbog svojega uspjeha u pozivanju na križarski rat, uvjerljivosti kojom je istupao te utjecaja na papu Eugena III. posjedovao golem autoritet. Izaslanici su, izgleda, prvi put dobili zaduženje pozivati vjernike na križarski rat između 1173. i 1174. i otada su se pape često koristili njima u tu svrhu.

U vrijeme pontifikata Inocenta III. uvedena je jedna novina. Ovaj papa je, uz to što se koristio uslugama navjestitelja i područnog svećenstva, za svoje predstavnike imenovao mjesne svećenike. Proglasivši 1198. Četvrti križarski rat, poslao je svojega izaslanika u Francusku, a poznati mjesni svećenici poput čuvenoga propovjednika Foulquea iz Neuillyja imali su potpuno odriješene ruke, no papa je također htio da se u svakoj oblasti izaberu dva čovjeka iz redova visokoga svećenstva koji su, zajedno s po jednim vitezom templarom i hospitalcem (»bolničarom«, op. prev.), imali zadaću pozivati vjernike na križarski rat. Nastojeći, neuspješno, barem kad je o Francuskoj i Lombardiji riječ, potaknuti 1208.

kršćanska mnoštva na novi križarski rat, propovjednicima je savjetovao korištenje manje-više iste metode, no 1213. uveo je znatno razrađeniju metodu. Osobno je bdio nad Italijom, a u mnogim oblastima imenovao je malobrojne skupine muškaraca čiji je broj od mjesta do mjesta donekle varirao, među kojima su mnogi bili biskupi. Nazvao ih je izvršiteljima, dao im status izaslanika i odredio da su dužni živjeti skromno te da u njihovoj pratnji smije biti samo nekoliko slugu. Ti ljudi imali su zadaću pozivati na križarski rat, primiti križarski zavjet, a novac darovan za Svetu zemlju pohranjivati u određenim kućama. U svakoj biskupiji mogli su imenovati svoje zamjenike u Liegeu i Kolnu izabrana su četvorica zamjenika a regensburškom biskupu papa je savjetovao da imenuje zamjenike sposobne okupiti vjernike iz dviju ili triju župa i obratiti im se u slučajevima kad im se on osobno nije mogao obratiti. Najuspješniji među izvršiteljima bio je Oliver, *scholasticus* iz Kolna, čije su propovijedi, prema kazivanju, bile s vremena na vrijeme praćene Čudesima i izazivale golemo oduševljenje među narodom. Iz ovog obrasca donekle su iskakale Ugarska, u kojoj su za pozivanje na križarski rat bili zaduženi svi biskupi, latinska Sirija i Palestina, gdje je zadaću okupljanja križara imao Jacques od Vitryja, novi biskup Acrea i najznamenitiji propovjednik svojega vremena, Danska i Švedska, gdje je papinu izaslaniku, nadbiskupu Lunda, pomagao nadbiskup Uppsale, te Francuska, kamo su poslana dvojica izaslanika. Nakon toga, ovaj u tančine, rekli bismo Čak pretjerano razrađeni mehanizam, nije, kako se čini, više nikad bio korišten u takvom opsegu, premda neke njegove elemente možemo ovdje-ondje pronaći još 1234. U drugim prilikama, od nekog prelata se moglo ponovno zatražiti da osobno pozove mnoštvo na križarski rat ili da odabere nekog drugog koji će to učiniti umjesto njega, ili su za to bile izravno zadužene skupine svećenika, najčešće pripadnici franjevačkoga ili dominikanskog reda. Postojala je, međutim, težnja da se položaj izaslanika i široke ovlasti kojima je on raspolagao prenesu na ovog ili onog svećenika. Kao primjer navest ćemo slučaj Konrada iz Porta koji je 1220-ih djelovao u Njemačkoj i Italiji, zatim Eudesa od Chateauroux koji je 1240-ih djelovao u Francuskoj i Njemačkoj, te Ottobuona Fieschija koji je 1265. djelovao u Norveškoj, Flandriji, Gaskonji, Britaniji i

Irskoj. Ottobuono Fieschi je bio ovlašten imenovati propovjednike, bilježnike i sakupljače koji su mu bili neposredno podređeni. Povremeno je i osobno pozivao na križarske pohode, no ovlaštenje je najčešće prenosio na druge koje je držao podesnima, a to su redovito bili mjesni redovnici.

Po svemu sudeći, propovjednički obrazac nastao je tek u trinaestome stoljeću, no nema nikakve sumnje da njegove osnove nalazimo već u dvanaestom stoljeću. Duga putovanja što ih je papa Urban II. započeo, poduzimana u cilju pozivanja na križarski pohod, bila su uvijek teatralna, a pape su se koristili svim sredstvima koja su mogla stvoriti ozračje u kojemu će vjerničkim masama biti teško ne odazvati se pozivu. Vrijeme održavanja propovijedi najčešće je promišljeno odabirano. Papa Urban je uvijek pazio da se njegov dolazak u neki grad u kojemu je trebao pozvati vjernike na križarski rat poklopi sa svečanošću u čast gradskoga sveca zaštitnika. Njegov izaslanik Henri iz Marcyja je 1188. za njegovu najznačajniju propovijed u Njemačkoj odabrao Četvrtu korizmenu nedjelju, tzv. Radosnu nedjelju, čije ulazna pjesma započinje ovim riječima: »Veseli se, Jeruzaleme, kličite zbog njega, svi koji ga ljubite! Radujte se, radujte s njime, svi koji ste nad njim tugovali.« Na blagdan Uzvišenja sv. Križa, 14. rujna 1291., nadbiskup Yorka organizirao je istodobno vjerničke skupove na 37 mjesta u svojoj biskupiji, oslonivši se pri tome na pomoć dominikanaca i franjevacu iz trinaest redovničkih zajednica. Kako bi se postigao što veći učinak, vjernički skupovi najčešće su organizirani pod vedrim nebom. Sv. Bernard je, poput pape Urbana II. pedeset godina ranije, i poput pape Inocenta III. pedeset godina kasnije, također pozivao na križarski rat pod vedrim nebom. On je u Vezelavju uspio nagovoriti kralja Francuske, koji se unovačio kao privatna osoba, da se popne na podij i ogrnut križarskim plaštem stoji ondje tik uz njega i sluša njegovo obraćanje mnoštvu. Putujući propovjednik Petar Pustinjak je 1096. nosio uza se pismo tvrdeći da mu je ono poslano s neba. Stoljeće i pol kasnije Meštar iz Ugarske nosio je sa sobom pismo za koje je tvrdio da mu ga je uručila Blažena Djevica Marija. Tijekom 1190-ih propovjednici bi obično stajali ispred golema slikarskog platna na kojemu su bili prikazani muslimani na konjima kako oskvrnjuju Sveti grob.

Poziv na križarski rat najčešće je započinjao pjevanom misom na koju se nastojalo privući što više crkvenih starješina iz dotičnog područja. Nakon mise pročitao bi se prijevod papinskoga pisma u kojemu se okupljeni vjernici pozivaju na križarski rat. Papinska pisma bila su redovito sastavljena tako da pobude što jače osjećaje u okupljenom mnoštvu, kao što se to dade vidjeti iz prvih riječi proglašenja kojim se vjernike, nakon što je stigla vijest o padu Jeruzalema u Saiadinove ruke, poziva u Treći križarski rat:

Čuvši o surovosti i jezovitosti osude kojom je Božja ruka pogodila zemlju Jeruzalemsku, mi i naša braća bijasmo tako smućeni silnim užasom i tako obuzeti golemim jadom te ne mogasmo lako odlučiti što bismo učinili i rekli; našavši se u takvu stanju, psaimist jadikuje: »Bože, pogani, evo, provališe u baštinu tvoju.«

Nakon toga propovjednik bi započeo svoju propovijed. Držalo se iznimno važnim obratiti se što je moguće većem broju ljudi, pa je sasvim prirodno da su propovjednici birali teme i primjere koji su po njihovu mišljenju mogli izazvati snažno suosjećanje kod velikaša i vitezova koji su, dakako, bili najtraženiji novaci. Propovjednicima se savjetovalo da im propovijedi budu što kraće; i doista, nijedna od sačuvanih propovijedi iz tog vremena nije pretjerano duga. Pisane su biblijskim jezikom i potkrijepljene su primjerima iz Biblije, a egzegetski odlomci ispunjeni su anegdotama iz svakidašnjeg života. Nakon svake propovijedi slijedio je *invitatio*, poziv kojim je propovjednik molio nazočne da uzmu križ. Iz prikaza propovijedi koju je opat Martin iz Pairisa održao 3. svibnja 1200. u Baselu možemo donekle steći predodžbu o utjecaju takvih propovijedi na okupljeno mnoštvo:

S tog razloga, junačine, potecite danas u pomoć Kristu i postanite njegovi vitezovi; ne časite ni časa, već se smjesta pridružite četama pobjednicama. Upravo vama povjeravam danas Kristovu stvar, upravo u vaše ruke, da tako kažem, predajem samoga Krista, kako biste mu vratili njegovu baštinu s koje je tako okrutno protjeran.

Nakon što bi *invitatio* završio, zbor bi zapjevao himan ili pjesmu: milanski nadbiskup je 1100, uveo u uporabu pjevanje u to vrijeme vrlo popularne pjesme *Ultreia, ultreia*. Zbor ju je zacijelo pjevao u trenutku dok su muškarci pristupali oltaru. Nakon polaganja zavjeta, svaki muškarac dobio bi na dar platnjeni križ koji je on odmah

stavlja na svoju odjeću. Taj dio svečanosti zahtijevao je pažljive pripreme, jer bi inače nastala prava zbrka; godine 1146. mnoštvom u Vezelayju je ovladalo takvo oduševljenje i zanos da je najednom ponestalo pripremljenih križeva pa je sv. Bernard bio prisiljen razderati svoje redovničko odijelo i od nje izraditi još križeva. Kardinal Bessarion je 1463. izdao sljedeću uputu propovjednicima:

Način na koji se znak [križa] stavlja na odjeću mora biti posvuda isti i potrebno ga je staviti što je moguće brže. Ako je znak načinjen od crvene svile ili platna, neka ga pričvrste pribadačom. Oni koji ga uzimaju mogu ga naknadno prišiti.

Od križara se očekivalo da križ nose na svojim prsima sve dok ne izvrše zavjet, tj. dok se ne vrate svojim kućama.

Po svemu sudeći, svečanost uzimanja križa pratilo je silno uzbuđenje prisutnoga mnoštva koje je često zapadalo u histeričan zanos i neobuzdanost. Izražavajući se na način za koji su vjerovali da će izazvati snažan dojam na okupljeno mnoštvo te tražeći od prisutnih da na sebe uzmu krajnje zahtjevnu i neugodnu zadaću koja ih je katkad stajala čitavog imetka, zbog koje su mnogi od njih kasnije nesumnjivo zažalili, propovjednici su u mnoštvu znali probuditi sile koje Crkva nije uspijevala držati pod nadzorom:

Obraćam se očevima i sinovima, braći i nećacima. Kad bi vas neki stranac oborio udarcem, zar ne biste držali svojom dužnošću osvetiti svoga rođaka? Ne biste li onda trebali još daleko spremnije osvetiti vašega Boga, koji je uz to i vaš otac, i vaš brat, koga pred vašim očima grde, protjeruju s njegova posjeda i razapinju na križ?!

Stoga nimalo ne iznenađuje što su križarski ratovi, naročito u početku, bili obilježeni pogromima Zidova, etničkim čišćenjem te potpunim rasulom javnog reda.

Financiranje

Križarski ratovi bili su skupi, a s porastom troškova ratovanja postajali su još skuplji. Shvativši da će prikupljanje novca biti suočeno s poteškoćama, papa Urban II. se obratio za pomoć imućnima, pozvavši ih da pomognu manje imućnima, zbog čega su istaknuti velmože poput "Roberta, vojvode od Normandije i grofa Raymonda od St. Gillesa, koji su sudjelovali u Prvome križarskom ratu, novčano potpomagali vitezove i vojnike pod njihovim zapovjedništvom. Običaj je nalagao da oni koji su to sebi mogli priuštiti plate početne troškove ili barem dio troškova sviti koja ih je pratila. Ukupni troškovi francuskoga kralja Luja IX. u križarskom ratu 1248-1254. procijenjeni su na 1.537.570 livri, što je bilo šest puta više od njegova godišnjeg prihoda, no to je nesumnjivo preniska procjena, budući da je on nakon katastrofalnog ishoda vojnog pohoda u Egiptu samo u Palestini potrošio više od 1.000.000 livri. Uvijek je, međutim, bilo vitezova koji su bili prisiljeni založiti ili prodati svoj posjed kako bi mogli platiti put, a postoje dokazi i da su bili sve manje spremni sami plaćati račune. Pokazalo se već vrlo rano da su križarski džepovi nedostatni i da je potrebno pokucati i na neka druga vrata.

Uskoro su vladari bili prisiljeni tražiti novac od svojih podanika. U nastojanju da prikupi novac za Drugi križarski rat Luj VII. je Francuskoj nametnuo opći porez. Danas nam nije poznato na koji je način novac sakupljan, ali znamo da je teret poreza pao na leđa i Crkvi i svjetovnjacima te da je po svoj prilici bila riječ o prisilnoj feudalnoj daći. Godine 1166. Luj i Henrik II. Engleski nametnuli su svojim kraljevstvima porez koji se određivao prema vrijednosti pokretne imovine i prihoda njihovih podanika. Henrik i Filip II. Francuski udarili su 1185. svojim podanicima stupnjevani porez na prihod i pokretnine, zahtijevajući od njih da im predaju desetinu ostavine umrlih namijenjene za milostinju u desetogodišnjem razdoblju započevši s 24. lipnja 1184. Zatim su 1188. uveli zloglasnu Saladinovu jednogodišnju daću na prihod i pokretnine i to svih, kako svjetovnjaka tako i klerika koji se nisu dali unovačiti. Papinski izaslanik Oktavijan je u lipnju 1201. nagovorio kralja Ivana Engleskog i Filipa Francuskog da dadu prilog u iznosu jedne četrdesetine godišnjeg prihoda koje su im donosili njihovi posjedi te

da isti takav iznos prikupe od svojih vazala. Slični prigodni porezi ubirali su se tijekom cijeloga trinaestog stoljeća. Tako je, primjerice, Luj IX. Francuski 1240-ih tražio novac od gradova kako bi mogao sudjelovati u križarskom ratu, a engleski sabor je 1270. lordu Eduardu dao dvadesetinu godišnjeg prihoda britanskog kraljevstva. Godine 1274. papa Grgur je od svjetovnih vladara zatražio da od svakog podanika izvuku po jedan srebrni peni, ali nije poznato je li u svojem naumu i uspio.

Milostinja i ostavine, koje su ljudi davali od samoga početka, naročito u vrijeme provale narodnog oduševljenja nakon zauzimanja Palestine, bio je drugi vrijedan izvor financiranja križarskih ratova. Prema papinskom napatku u crkve su se postavile kutije za priloge, a od sredine 12. st. papa je podjeljivao oprost grijeha, doduše ne potpuni, svim vjernicima koji su na taj način pridonijeli križarskom pokretu, potičući ih u isto vrijeme da oporučno ostavljaju novac za Svetu zemlju.

Ipak, najvažniju ulogu u prikupljanju novca imali su, dakako, sami pape. Uz to što su se koristili redovitim crkvenim sudskim pristojbama tijekom pontifikata Grgura IX. i Grgura X. prihod od globa kojima su kažnjavani hulitelji bio je slan u Svetu zemlju pape su poduzimali i druge mjere. Tako je uvedena praksa prema kojoj se križarski zavjet mogao otkupiti novcem. Toj pojavi pridonijelo je nekoliko različitih teorijskih osnova. Kao prvo, uvjerenje da je svaki kršćanin dužan na neki način pružiti potporu križarskim ratovima odrazilo se u sve učestalijoj praksi podjeljivanja oprosta u zamjenu za novčani prilog, što znači da su mnogi koji nisu željeli sudjelovati u križarskom ratu morali Crkvi dati određeni novčani iznos. Drugo, Crkva se morala suočiti s golemim brojem ljudi koji su bili nesposobni za borbu, ali su se unatoč tome unovačili, premda je u tom pogledu, kao što smo imali priliku vidjeti, bila prilično bespomoćna. Treće, crkvene vođe i pravници bili su prisiljeni iznaći način kako bi riješili problem onih koji su se u prvoj provali oduševljenja unovačili, ali su kasnije tražili da budu oslobođeni obveza koje im je nametao križarski zavjet. Netko tko je položio zavjet mogao je već u desetom stoljeću izbjeći obvezu odlaska na hodočašće u Svetu zemlju tako što je tamo poslao nekog drugog; tu praksu nalazimo još u dvanaestom stoljeću, iako je s vremenom bilo

sve teže ublažiti obveze koje su proizlazile iz polaganja zavjeta. Štoviše, ova obveza postala je uobičajena upravo u vrijeme Trećega križarskog rata.

Nakon pontifikata Aleksandra III. pape su u svojim kanonskim dekretalima, a crkveni pravnici u svojim tumačenjima, počeli razmišljati o uvođenju dispense, supstitucije (slanju nekoga drugoga u križarsku vojnu umjesto križara koji se zavjetovao), otkupnine (oslobođenju od obveze odlaska u križarsku vojnu u zamjenu za novčani prilog), te komutacije (izvršenju nekoga drugoga pokorničkog Čina umjesto onoga na koji se križar obvezao zavjetom). Inocent III. je tijekom nekoliko prvih godina svojega pontifikata postavio nekoliko općih pravila. Ta pravila bila su iznimno stroga, budući da je pomoću njih bio potvrđen koncept nasljedivosti preuzet iz rimskoga prava prema kojemu je obveza izvršenja zavjeta koju nije izvršio otac prelazila na sina, no njima je bilo također predviđeno da papa (doduše samo on) može odobriti odgodu izvršenja križarskog zavjeta, njegovu zamjenu nekim drugim pokorničkim Činom, te da križar može otkupiti zavjet plaćanjem izvjesne svote novca. Iznos što ga je trebalo platiti u slučaju otkupa morao je biti jednak iznosu koji bi križar bio potrošio da se kojim slučajem doista pridružio vojnom pohodu. Učinak ovih odredbi moguće je uočiti već od 1213. pa dalje u papinskim pismima i u saborskom dekretu *Ad liberandam* (1215.), u kojima se spominju komutacija, otkupnina i odgoda. On je zamjetljiv i u djelovanju papinskih izaslanika Roberta od Courgona i nadbiskupa Šimuna iz Tira koji su imali zaduženje pozivati vjernike u Francuskoj na Peti križarski rat i koji su nastojali nagovoriti baš svakoga koga su mogli, neovisno o njegovu zdravstvenom stanju i položaju, da se unovači kako bi se kasnije, kad umjesto odlaska u križarski rat ponudi otkupninu, od njega mogao uzeti novac. Takva praksa izazivala je javnu sablazan, a svakome tko je poslije 1240. pa nadalje tražio ili platio otkupninu, unatoč papinskim ukorima, bilo je udovoljeno i to se držalo nečim posve prirodnim, iako je u kratkom razdoblju, nakon gubitka Palestine 1291., to bilo sve teže ostvariti. Odmicanjem 13. st. takav način financiranja križarskih ratova dobivao je sve više na važnosti, no često je bio praćen strahovitim zlouporabama i bivao izložen žestokim kritikama, pa je taj problem zbog mlakih i

neuvjerljivih nastojanja nekih papa da ga riješe, bivao iz dana u dan sve teži.

Najveći novčani prilozi dolazili su od izravnih poreza što su ih pape nametali Crkvi: znatan dio troškova Luja IX. platilo je francusko svećenstvo. Prvi nagovještaj novih ideja u vezi s ovim problemom nalazimo u pismima pape Klementa III. upućenim 1188. svećenstvu Canterburyja i Genove u kojima ga potiče da dio svojega bogatstva odvoji za potporu križarskom ratu. Deset godina kasnije Inocent III. je zapovjedio prelatima širom kršćanskoga svijeta da šalju ljude i novac za Četvrti križarski rat, ponovivši ovaj nalog i u svojem pismu *Quia major* iz 1213.; u međuvremenu je, u prosincu 1199., povukao neobično značajan potez. Došao je, naime, do zaključka da nema druge nego nametnuti porez cijeloj Crkvi, ali je, bojeći se očigledno reakcije biskupa, nastojao uvjeriti crkvene oce da takva praksa ne će postati pravilo, zakon i presedan, kazavši im kako će i on osobno poslati desetinu prihoda za pomoć Istoku. Svećenicima je stavio u dužnost da nakon što odračunaju sva dugovanja koja proizlaze iz lihvarskih ugovora plate četrdesetinu svih prihoda; nekolicini redovnika bilo je dopušteno platiti pedesetinu. O svemu ovome trebali su raspraviti crkveni sabori u svakoj biskupiji, od kojih se očekivalo da u roku tri mjeseca organiziraju prikupljanje novca uz pomoć jednog viteza templara i jednog pripadnika reda hospitalaca. Svaki prelat je, nakon što bi se savjetovao s ovom dvojicom braće i s mjesnim uglednicima, bio dužan uzeti u najam dvojicu vojnika i novčano potpomagati siromašniji križare.

Ubiranje poreza bilo je povezano s golemim teškoćama. Oko 1201. porez se nije prikupio u Engleskoj i Francuskoj, a 1208. nije sakupljen čak i u nekim dijelovima Italije. Iako je Inocent III. 1209. udario porez crkvama u križarskim zemljama, kaneći prikupljeni novac namijeniti za rat protiv katara, neuspjeh te mjere 1199. prisilio ga je po svemu sudeći da 1213. odustane od nametanja novog poreza. Dvije godine kasnije, međutim, Crkva je u skladu s odlukom Četvrtoga lateranskog sabora bila dužna tri godine zaredom izdvajati dvadesetinu svojih prihoda, i premda je naglasak bio stavljen na činjenicu da i sam papa daje doprinos, sada je odlukom općeg sabora bilo i službeno potvrđeno njegovo pravo da nameće porez svećenstvu. Nakon toga ubiranje poreza pretvorilo se u redovitu

praksu, a najopsežnije prikupljanje desetina, koja se trebala prikupljati punih šest godina i od koje obveze nitko nije mogao biti izuzet proglasio je Drugi Lyonski sabor 1274. Porezna davanja obično su iznosila desetinu ukupnih prihoda, a obveza se odnosila na opću Crkvu ili na mjesno svećenstvo i obično je trajala između jedne i šest godina. Iako je otpor prikupljanju poreza bio vrlo raširen, a dužnici gotovo uvijek kasnili s plaćanjem dugova, namira se najčešće plaćala dvaput godišnje u dva jednaka obroka. U početku su prihodi uplaćivani mjesnim križarima ili su slani izravno u Svetu zemlju, a pape su samo primali izvještaj, no već 1220. papa Honorije III. osobno je nadgledao kolanje novca. Negdje sredinom trinaestoga stoljeća ustalila se praksa prema kojoj su pape prihod od poreza davali kraljevima ili mjesnim vladarima koji su prethodno obećali da će sudjelovati u križarskom ratu; ako kralj nakon toga ne bi otišao u rat, novac koji je bio pohranjivan u samostanima bio je uručen papinskim trgovcima koji su ga bili dužni proslijediti u Rim. Svjetovne vlasti su se, međutim, toliko opirale takvoj praksi da su pape vrlo rijetko dobivali sav novac koji su očekivali.

Sredstva prikupljena od milostinje, oporučnih zapisa, otkupnine i poreza bila su tako velika da se ukazala potreba za učinkovitijim načinom njegova prikupljanja. Godine 1188. papa Klement III. je naredio biskupima da imenuju svećenike koji će biti zaduženi za prikupljanje novca i opskrbljivanje vojske svime što joj je potrebno, no već 1198. papa Inocent III. je osobno odabirao sabirače među svećenicima u različitim oblastima. Premda se radilo o mjesnom stanovništvu, njegova metoda bila je karakteristična po tome što je on osobno postavljao sabirače. Iduće je godine organizaciju ubiranja novog poreza svećenstvu prepustio biskupima, nastojeći tako po svoj prilici umiriti mjesne strasti, no uskoro su ubiranje poreza zbog slabe suradnje počeli nadzirati njegovi ovlaštenici poslani iz Rima te je 1213. ponovno uveo središnji nadzor: u prikupljanje novca u različitim oblastima bili su također uključeni i njegovi propovjednici. Za prikupljanje nove dvadesetine nametnute Crkvi 1215. bili su zaduženi papinski ovlaštenici, a taj obrazac nastavili su koristiti i Inocentovi nasljednici. Godine 1274. sav kršćanski svijet bio je podijeljen u 26 okruga kojima su upravljali sabirači poreza i njihovi zamjenici. Godine 1199. i 1215. visinu poreza određivalo je samo

svećenstvo, no papa Grgur IX. je 1228. papinskim sabiračima naredio da za tu zadaću odrede posebne opunomoćenike koji su mjesne svećenike trebali natjerati da prisegnu kako će procjenjivati prihode svećenika u okrugu za koji su bili zaduženi.

Pozivanje na križarske ratove i njihovo financiranje bila su dva područja koja su papama omogućavala korištenje moćne crkvene birokracije, tako da danas možemo pratiti nastanak i razvitak jednog za to vrijeme karakterističnoga, obuhvatnoga i razrađenog sustava kojim su se oni obilato služili. Unatoč tome, njihove poteškoće nisu završavale novačenjem križara i prikupljanjem novca. Kamo su odlazile križarske vojske? I kako ih je bilo moguće držati pod nadzorom na njihovu putu?

Strategija

Pri odabiru strategije strogo se pazilo na moralna načela. Ratovi što su ih kršćani vodili morali su biti što bezbojniji ukoliko se htjelo da budu u skladu s Augustinovim kriterijima. Naravno, s obzirom na vrijeme u kojemu su vođeni, kao i na nemogućnost koordiniranog djelovanja vojski iz različitih dijelova Europe, križari nisu bili u stanju dugoročno planirati svoje akcije: jedino što su imali bilo je tek nekoliko općih smjernica. Zbivanja na bojištu najčešće su prestizala planove smišljane na Zapadu, a konačne odluke često je valjalo prepustiti ratnim vijećima na samom terenu. Kršćanske vođe u Palestini su 1238. predložili Thibautu od Champagne da se flota koja je prevozila njegovu vojsku obrati za potporu gradskoj upravi u Limassolu na Cipru kako bi obnovila svoje zalihe i unovačila nove križare. U tom bi gradu ratno vijeće raspravilo o tome je li bolje nastaviti put prema Siriji ili prema Egiptu; Limassol je, isticali su, jednako udaljen od Acrea, Aleksandrije i Damiette. Iako je kralj Luj IX. Francuski već početkom 1240-ih kanio napasti Egipat, konačnu naredbu izdao je tek kad su stigli na Cipar. Ipak, o nekim općim smjernicama koje su se ticale ratnih djelovanja odlučivalo se na Zapadu. Papa Inocent III. je od kršćana na Istoku tražio da ga što češće izvještavaju o političkim uvjetima pouzdano se zna da se tijekom priprema za Peti križarski rat savjetovao s njima pa je poslije 1270-ih ostao sačuvan velik broj dopisa upućenih papama od kojih je najveći broj napisan početkom četrnaestoga stoljeća, nakon što su kršćani izgubili Svetu zemlju i nakon što je svima postalo jasno da će za njezino vraćanje u kršćanske ruke biti potrebno uložiti znatno veće napore.

Kad je riječ o raspravama o strategiji, posebno je instruktivan opis jedne rasprave vođene tijekom Drugoga Lyonskog sabora 1274. iz pera kralja Jakova I. Aragonskog, na kojemu je uz papu Grgura X. sudjelovao i on osobno. Rad sabora pratili su vođe vojničkih redova i iskusni križari koji su se, kako se čini, složili u mišljenju da su opskrba zalihama hrane i pružanje potpore križarskim pothvatima povezana s golemim poteškoćama te da je, gledajući na dugu stazu, od križarskih ratova slaba korist; ovaj zaključak nije, međutim, spriječio Grgura da osobno pristupi kovanju planova za pokretanje

novoga i obuhvatnoga križarskog rata, no još prije završetka priprema zadesila ga je smrt. Križarski ratovi na Istoku nakon 1291. imali su dva cilja: prvi je bio vratiti Jeruzalem u kršćanske ruke, a drugi obraniti preostale latinske naseobine u Grčkoj i na grčkim otocima od piratskih upada Turaka. Potonji je cilj zbog njegove veće praktične važnosti neizbježno imao prednost nad prvim, zbog čega je 1332. sklopljena prva »križarska liga«, pomorski savez kojemu je pristupilo nekoliko nezavisnih sila i koji se trebao suprotstaviti turskim emiratima koji su se bavili piratstvom. Uбудućе će križarski ratovi imati podjednako pomorsku i vojnu važnost, a kako je opasnost od otomanskih Turaka bivala sve veća, a križarski ratovi sve više poprimali značenje obrane same Europe, pomorski savezi imat će vrlo značajnu ulogu u obrani kršćanskoga svijeta.

Nadzor

Križarski ratovi bili su oruđe papinske moći i najspektakularniji izraz papinske monarhije, pri čemu su vojske kršćanske republike odlazile u vojne pohode odazivajući se pozivima upućenima od ljudi koji su na zemlji predstavljali njezina vladara. Već smo vidjeli da su se pape u pripremanju i financiranju križarskih ratova susretali s golemim teškoćama, no jednom kad je vojska bila prikupljena, teškoće vezane uz logistiku riješene, a cilj postavljen, vojnike je trebalo držati pod nadzorom s udaljenosti, a upravo to se pokazalo najtežom zadaćom. Pape su na križarskim pohodima već od samoga početka predstavljali njihovi izaslanici. Izaslanik je imao zadaću nadgledati cijelu vojsku, no uz njih su postojali i njima podređeni izaslanici, zaduženi za nadzor nad nacionalnim i pokrajinskim četama, ali njihova veza s pretpostavljenima nije uvijek funkcionirala kako treba: tijekom Drugoga križarskog rata Arnulf iz Lisieuxa i Geoffroy iz Langresa, obojica potpomognuta s po jednim čovjekom iz odnosnih biskupija, bili su papinski predstavnici kod anglo-normanskih i francuskih križara, no njih dvojica nisu se slagali s Theodwinom i Guyjem, odgovornima za sve sudionike ovoga vojnog pohoda. Izaslanici su u pravilu bili svećenici i to je predstavljalo nerješiv problem. Pape i njihovi zastupnici bili su svećenici i po kanonskom pravu nisu smjeli biti naoružani i sudjelovati u borbi. Njima, prema tome, nije mogla biti povjerena zadaća vojničkog upravljanja križarskim ratom. To je oko godine 1150. naročito jasno izrazio sv. Bernard, koji je, nakon što je bio zamoljen da križarsku vojsku povede u novi križarski rat, napisao pismo papi Eugenu III. Kako bi on mogao zapovijedati vojskom? Napokon je nastupilo vrijeme da se iz korica izvuku oba mača, onaj duhovni i onaj svjetovni, te da se jedan i drugi stave na raspolaganje papi. Valjalo je trgnuti oba mača sv. Petra, jedan s pomoću njegove ruke, a drugi na njegovu zapovijed, jer se činilo da sam Petar ne smije osobno rukovati svjetovnim oružjem, budući da mu je Krist, neposredno prije nego što će biti razapet na križ, zapovjedio da vrati mač u korice.

Izaslanik čije su ovlasti naročito pomno proučene jest Adhemar iz Le Puyja, koji je bio imenovan »vođom« Prvoga križarskog rata. Opći zaključak koji se, kako se čini, može izvući nakon proučavanja njegove uloge u Prvome križarskom ratu svodi se na to da je papa

Urban držao kako Adhemarovu čelnu ulogu valja shvatiti ne kao vojničko čelništvo, već kao duhovnu zadaću koja se treba ogledati u pružanju savjeta, presuđivanju u sporovima i opominjanju. Ograničenja zapovjednih ovlasti nalik Adhemarovima nalazimo tijekom čitave povijesti križarskih ratova. Prema odredbi Četvrtoga lateranskog sabora, svećenici u kršćanskoj vojsci

dužni su se posvetiti revnoj molitvi, te riječju i vlastitim primjerom opominjati i poučavati križare kako bi pred očima uvijek imali strah Božji i njegovu ljubav, te kako nikad ne bi kazali ni učinili ništa što vrijeđa Božje veličanstvo.

S obzirom na jednoga drugog izaslanika, papa Inocent III. piše: »Boreći se, Jošua se s molitvom na usnama zajedno s Aronom uspinje na Brdo kontemplacije.« Bilo je, razumije se, i iznimaka, poput Pelagija iz Albana u trinaestom stoljeću, te Petera Thomasa i Gillesa Albornosa u četrnaestom stoljeću, ljudi koji su zbog svojega značaja i odlučnosti postali vojnim zapovjednicima. Općenito govoreći, međutim, križarska praksa ravnala se po crkvenom pravu prema kojemu su papa i njegovi izaslanici ovisili o dobroj volji i sposobnosti svjetovnih vođa koji su jedini mogli biti vojni zapovjednici. Nad najuvjerljivijim izrazom svojih prava u svjetovnoj domeni, međutim, papa nije imao gotovo nikakav nadzor nakon što se vojska jednom pokrenula; mogao je samo bespomoćno promatrati njezino moguće skretanje s predviđenog puta.

Da je tome tako pokazuju nam događaji koji su doveli do Četvrtoga križarskog rata i napada na Bizantsko Carstvo. Taj prepad bio je predmetom mnogih rasprava, a u pokušaju njezina objašnjenja iznošene su najrazličitije teorije. Najmanje prihvatljiva među njima jest ona prema kojoj je Inocent III. tobože sudjelovao u uroti Zapada protiv Bizantskog Carstva s namjerom skretanja križarske vojske prema Konstantinopolu, čime se nadao dobiti daleko veću moć od one koju je do tada posjedovao. Ne bismo, međutim, smjeli brkati ono što je on učinio nakon završetka vojnog pohoda s njegovim držanjem prije i tijekom samoga pohoda. Nema nikakve sumnje da je on nedugo nakon osvojenja Konstantinopola činio sve ne bi li kako Grčku pravoslavnu crkvu podredio Rimu. Njegovi zahtjevi u kojima je od te Crkve tražio da se pokori Rimu bili su nešto sasvim novo tako nepopustljivo držanje prema istočnim Crkvama bilo je do njegova

vremena posve nepoznato u latinskim naseobinama na Istoku no to što je on prihvatio novonastalu situaciju i pokušao je iskoristiti ne bismo smjeli uzeti kao dokaz da je od samoga početka bio uključen u kovanje planova za osvajanje Grčke. Vidjeli smo da je Inocent III. bio opsjednut križarskim ratovima i potrebom da pritekne u pomoć Svetoj zemlji. Osim toga, u to je vrijeme, tj. između 1202. i 1204., bio još razmjerno mlad i neiskusn. Suočivši se s bezobzirnim političarima koji su njegova izaslanika Pietra Capuana još u Veneciji onemogućili u nakani da se pridruži križarskom pohodu, te s ratnim levijatanom koji je potpuno izmaknuo svakom nadzoru, njegovu popustljivost i suviše duga razdoblja šutnje koji su kod mnogih izazivali sumnju možemo zacijelo najbolje objasniti kao puko oklijevanje, kao nesposobnost donošenja pravovremene odluke koja bi mu pomogla da svoje dragocjeno oruđe vrati njegovoj pravoj svrsi.

Vidjeli smo da je autoritet koji je jednoj ovakvoj formi svetoga rata priskrbio zakonitost bilo papinstvo; vidjeli smo, nadalje, da je polaganje križarskog zavjeta omogućavalo crkvenoj vlasti izvjestan nadzor nad svjetovnim područjem; vidjeli smo, također, da su pape, proglašavajući križarske ratove, pozivajući na njih i financirajući ih, imali određenog uspjeha; no također smo vidjeli da je njihov nadzor nad novačenjem križara bio ograničen te da je njihova moć, nakon što se vojska jednom pokrenula, bila više teorijske nego praktične naravi. Nijedan duhovni vođa, ma kako uzvišen on bio, nije mogao imati istinski nadzor nad nečim tako svjetovnim kao što je rat.

ČETVRTO POGLAVLJE
Tko su bili križari?

Križarski zavjet

Križarske ratove nemoguće je zamisliti bez križara, a ono što je nekog muškarca ili ženu činilo križarem bilo je polaganje križarskog zavjeta koje je uveo papa Urban II. Papa je od prisutnih u Clermontu zatražio obećanje da će sudjelovati u križarskoj vojni, a onima koji su se njegovu pozivu odazvali rekao je da u znak prihvaćanja obveze prisiju na svoju odjeću znak križa. Zavjet je bio nov element u kršćanskom svetom ratu, iako je Urban i prije studenoga 1095. razmišljao o njegovu uvođenju. On je u ožujku u Piacenzi odgovorio na poziv Grka i pozvao zapadne kršćane da se zavjetuju da će pomoći Bogu i bizantskom caru u ratu protiv muslimana. Polaganje zavjeta u kršćanstvu imalo je dugu povijest i dugo vremena se držalo da oni proizvode zakonsku obvezu, no sljedećih stotinu i pedeset godina postat će predmetom temeljite razrade crkvenih pravnika. Tako je s vremenom nastala definicija zavjeta prema kojoj je riječ o promišljenoj obvezi kojom se kršćanin obvezuje Bogu da će nešto učiniti ili da nešto ne će učiniti. Zavjeti su mogli biti krajnje jednostavni i neopterećeni bilo kakvim formalnostima i u tom slučaju Crkva nije mogla nadgledati njihovo izvršenje, a mogli su isto tako biti i svečani, javni, iskazani u sadašnjosti i u zakonskom smislu obvezujući. Mogli su biti opći i obvezujući za sve kršćane, ili posebni, i u tom slučaju imali su za posljedicu pojedinačna, dobrovoljna djela; mogli su također biti obvezni, što znači da su bili neophodni za spasenje, ili dobrovoljni, što znači da su proizlazili iz osobne pobožnosti; mogli su, nadalje, biti potpuni, što znači da su proizvodili apsolutnu obvezu, ili uvjetni. Kršćanin koji je polagao zavjet prolazio je kroz nekoliko faza koje su se nazivale *deiiberatio*, *propositum* i *votum* prije nego što se za stalno zavjetovao, no nakon što je prošao kroz fazu koja se nazivala *votum*, obveza izvršenja zavjeta je, ukoliko ju nije izvršio, prelazila na njegove baštinike, premda je u određenim okolnostima mogao biti oslobođen ove obveze ili ju je mogao prenijeti na nekog drugog.

Definicija što smo je upravo naveli rezultat je dugotrajnog razvoja, no ona je istodobno i korisno polazište koje nam može poslužiti u opisu križarskih zavjeta. Križarski zavjeti obično su bili svečani, uvijek su bili posebni i dragovoljni, i često su bili uvjetni. Rezultirali su u privremenoj obvezi koja se s obzirom na vojne pohode na Istok,

tipične za dvanaesto stoljeće, mogla sastojati u obvezi posjeta Svetom grobu u Jeruzalemu uz uvjet da kršćanin koji se zavjetovao krene na hodočašće kao naoružan pripadnik organiziranoga vojnog pohoda koji je odobrio papa. Iz sačuvanih dokumenata koji se odnose na križarski pohod protiv albigenza proizlazi da se križar koji je položio zavjet obvezao da će ratovati protiv krivovjernika i neprijatelja vjere u pokrajini Languedoc.

Pri kraju dvanaestoga stoljeća držalo se da su križarski i hodočasnički zavjeti međusobno tijesno povezani. Križari su od samoga početka imali obvezu izvršiti nešto što se držalo hodočašćem; neke od njihovih povlastica ranije su uživali hodočasnici koji su uz njih obično dobivali privremenu potvrdu i hodočasnički štap te križ, koji je označavao njihovo specifično obećanje. Međutim, veliko je pitanje koliko se hodočasnika koji su prije Prvoga križarskog rata kretali na put prema Jeruzalemu zavjetovalo. U to su vrijeme, općenito govoreći, postojale tri vrste hodočasnika. Prvi su izvršavali pokoru koju im je odredio njihov ispovjednik. Ta je kategorija hodočasnika u trinaestome stoljeću bila strogo definirana i podijeljena u tri podskupine, već prema počinjenom grijehu i prema položaju osobe koja se ispovijedala. Za izvršenje pokore što ju je hodočasniku odredio ispovjednik nije bilo potrebno polagati nikakve zavjete. Drugi, koje je najčešće teško razlikovati od prvih, budući da je u njihovu putovanju u Jeruzalem bio prisutan i element pokajanja, bili su oni koji su se obvezali izvršiti tzv. *peregrinatio religiosa*, dragovoljni čin pobožnosti na koji su se hodočasnici katkad obvezivali polaganjem zavjeta, ali im on nije bio određen od strane ispovjednika. Treći su bili oni koji su na put u Jeruzalem odlazili u namjeri da ondje prožive ostatak svojega života; poseban položaj što ga je taj grad imao u geografiji Božje providnosti značio je da je on mjesto na kojemu su pobožni kršćani željeli biti pokopani. Uvodeći obvezu polaganja zavjeta svima te pojam sudjelovanja u ratu kao Čina pokajanja, o čemu ću više kazati nešto poslije, Urban je zapravo uveo u praksu novu vrstu hodočašća nalik *peregrinatio religiosa*, budući da je hodočasnik odlazio na hodočašće potaknut pobožnošću i dragovoljno, ali također nalik tzv. pokorničkom hodočašću, budući da je formalno označavalo pokornički čin i budući da mu ga je ispovjednik odredio kao pokoru.

Raniji obrazac je, međutim, na neki način ostao sačuvan. Otada pa dalje uvijek će biti križara kojima je obvezu uzimanja križa zadao njihov ispovjednik i koji su zbog toga sličniji prvoj vrsti hodočasnika, tipičnih za 11. st., a oko godine 1200. počelo se razlikovati sudjelovanje u križarskom ratu kao obveza što ju je hodočasniku odredio ispovjednik i sudjelovanje križara koji je odlazio potaknut pobožnošću i dragovoljno, premda je i u jednom i u drugom slučaju bilo potrebno položiti zavjet.

Pokornici

Bitna značajka križarskih ratova sastojala se u tome Što su oni u pravilu bili pokornički. Uz rat se već nekoliko stoljeća ranije počela povezivati zasluga i Urbanu nije bilo teško izjaviti da je sudjelovanje kršćanina kao Kristova vojnika u borbi za pravednu stvar nedvojben izraz krjeposti, iskaz ljubavi prema Bogu za kojega se bori i ljubavi prema bližnjemu tj. prema kršćanima istočnih Crkava koje želi osloboditi. Pritom je isticao o tome svjedoči mnoštvo izvještaja o njegovim propovijedima razliku između nekadašnjega grješnog viteza koji se svađao sa svojim bližnjima, i novoga viteza koji se bori za jedan nadasve uzvišen cilj:

A sada postanite Kristovi vojnici, vi koji ste do maločas bili pljačkaši. Borite se zakonito protiv barbara, vi koji ste se nekoć tukli s braćom i rođacima... Oni koji su nekoć bili Gospodinovi neprijatelji bit će sada njegovi prijatelji.

O učinku što ga je usporedba između nekadašnjega i novog viteza imala na tadašnja vjernička mnoštva svjedoči i način na koji su propovjednici ovu usporedbu ponavljali tijekom Čitavoga jednog stoljeća. Ona je na poseban način zaokupila pažnju sv. Bernarda. Za njega je nekadašnji vitez bio ubojica ljudi, neovisno o tome je li u borbi preživio ili poginuo, neovisno o tome je li svojega protivnika pobijedio ili gaje nadvladao; novi vitez ne ubija ljude, već pobjeđuje zlo:

Koliko će još dugo tvoji ljudi prolijevati kršćansku krv; koliko će se još dugo oni boriti jedan protiv drugoga? Napadate jedan drugoga, ubijatejedan drugoga i drugi strada od ruke prvoga. Čemu ta vaša divljačka i bolesna potreba? Smjesta prekinite s tim, jer to nije borba nego budalaština. Dovedi u opasnost svoju dušu i svoje tijelo nije hrabrost nego sablazan, nije snaga nego budalaština. Ali sada, o moćni vojnici, o ratnici, sada se imate za Što boriti bez opasnosti za vašu dušu; sada se imate priliku boriti za nešto što će vam, pobijedite li, donijeti slavu i što će vam, poginete li u toj borbi, donijeti dobitak.

Urban je, međutim, otišao još jedan korak dalje. Prema njegovim riječima, sudjelovanjem u ovome ratu križaru će milošću Božjom bili otpušteni svi njegovi grijesi; i doista, jedva je moguće zamisliti da bi izraz *remissio peccatorum*, koji odzvanja definicijom krštenja na

način kako je ona unesena u Nicejsko vjerovanje, mogao zvučati uvjerljivije. Iako se dugo vjerovalo da je papa Aleksandar II. bio prvi papa koji je ratnicima podjeljivao otpuštenje grijeha, i premda se ono uvijek dovodilo u vezu s vitezovima koji su 1063./64. opsjedali grad Barbastro u Španjolskoj, neki autori izražavaju ozbiljnu sumnju treba li na taj način protumačiti riječi pape Aleksandra II. Ideja o sudjelovanju u ratu kao načinu izvršenja pokore pojavila se prvi put dvadeset godina kasnije u jednom razgovoru između pape Grgura VII. i skupine učenjaka u pratnji grofice Matilde Toskanske, jedne od njegovih najgorljivijih i najratobornijih sljedbenica. Riječ je o revolucionarnoj novini bez presedana u kršćanskoj povijesti, budući da je njome ratovanje stavljeno na istu vrijednosnu razinu s molitvom, djelima milosrđa i postom. Papa Grgur VII. je zacijelo vjerovao da se ratovanje za pravednu stvar može držati izvršenjem pokore budući da je ratnički život bio vrlo mukotrpan i budući da se ratnik izlagao golemim opasnostima.

Tako je u kategorizaciju ratova uvedena nova vrsta ratovanja. Križarski ratovi će se neko vrijeme držati jednom, doduše najvažnijom, od nekoliko manifestacija ove nove vrste ratovanja, premda je ideju o sudjelovanju u križarskom ratu kao načinu izvršenja pokore kao uostalom i tolika druga radikalna shvaćanja što su se pojavila tijekom spora oko investiture, bilo vrlo teško braniti s teološkog stajališta. Nikad ne će biti lako opravdati nanošenje bola drugom čovjeku i oduzimanje njegova života (s posljedicom posvemašnje duhovne izopačenosti ubojice) s obrazloženjem kako se to čini u ime pokore te da se pokornik na taj način izlaže pogibelji ma koliko neugodno bilo njegovo iskustvo. Urbanu je pošlo za rukom staviti tu ideju u kontekst u kojemu će je biti moguće prikazati znatno uvjerljivijom, budući da ju je doveo u pojmovnu vezu s najkarizmatičnijim od svih uvriježenih oblika pokore, s hodočašćenjem u Jeruzalem.

Ideja o kojoj je riječ nesumnjivo je plijenila maštu suvremenika, no ona je zacijelo morala zadavati glavobolju utjecajnim prelatima poput Anselma Canterburyjskog i iva iz Chartresa. Križari su vjerovali da pridruživanjem vojnom pohodu njihove obveze, pod uvjetom da ih izvrše, bivaju činom samokažnjavanja, a upravo se to držalo temeljnim smislom pokore. Njihovo ratovanje bilo je obavijeno

atmosferom pokorništa, dajući mu potpuno drukčiju boju od one koju su imali drugi izrazi svetog rata. Za razliku od ovih drugih izraza u kojima se vojnik pasivno pokoravao Božjim zapovijedima, križar je bio pozvan na aktivnu suradnju s Bogom, budući da je sve ovisilo o njegovoj odluci da upravo sudjelovanjem u borbi izvrši pokoru. Upravo zbog toga su se sv. Bernard i drugi propovjednici tako temeljito pozabavili mogućnostima što ih je križarski rat pružao grješniku;

[Bog] stavlja sebe u položaj nužnosti ili se pretvara da je u istom položaju, no on čitavo vrijeme želi pomoći tebi u tvojoj potrebi. On želi da ga ljudi drže dužnikom kako bi onima što se bore za njega mogao dati zasluženu plaću: oprostjenje grijeha i vječno blaženstvo. Upravo to je razlog što vas nazivam sretnim naraštajem, vas koji ste se zatekli u vremenu tako bogatom oprostom, vas koji živite u ovoj godini koja je toliko ugodna našem Gospodinu te je doista s pravom možemo nazvati godinom slavlja.

Ne ćemo pretjerati ako kažemo da je prvim križarima kao pojedincima bilo manje važno to što kao naoružani vojnici služe Bogu ili što time donose korist Crkvi ili kršćanstvu; njima je u prvom redu bilo stalo do njihove vlastite koristi, jer su na taj način sudjelovali u činu samoposvećivanja.

Kristovi vitezovi su, prema tome, odlazili u rat kako bi okajali svoje grijeha i zaslužili spasenje. Oni su, poput Božjih izabranika u Starome zavjetu, također bili izabranici, Izraelci koji prelaze preko Crvenoga mora. Od njih se očekivalo da se ponašaju i odijevaju u skladu s mjerilima koja su vrijedila za pripadnike Gospodinove vojske, zbog čega su papinski dekreti, kao i dekreti svjetovnih vladara, sadržavali odredbe koje su ograničavale raskošnost, a kojima se od njih tražilo jednostavno odijevanje i umjerenost u svakodnevnom životu:

Dogodi li se pak te križar zapadne u grijeh, dao Bog da se brzo ponovno uspravi u istinskom pokajanju, da ima poniznosti u svome srcu i u svome tijelu, da bude skroman, kako u odijevanju, tako i za stolom, da se kloni svađa i zavisti, te da iz svoga srca istjera krajnju mržnju i srdžbu kako bi, ojačan duhovnim i fizičkim oružjem, još čvršći u vjeri i ne uzdajući se u vlastitu moć, nego vjerujući Božjoj snazi, mogao povesti bitku protiv neprijatelja.

Jedna skulptura iz trinaestog stoljeća koja prikazuje muškarca i njegovu ženu, koja je nekoć stajala u klausturu samostana Belval u Lorraineu, prikazuje muškarca u jednostavnoj putničkoj odjeći, iako se po njegovu hodočasničkom štapu i lisnici hodočasničkim simbolima kao i križu prišivenom na prednjoj strani njegova ogrtača, dade zaključiti da je riječ o križaru.

Pokornička priroda križarskih ratova objašnjava nam zašto je, poslije nasilnosti, koja u nama izaziva gnušanje, drugo najkarakterističnije obilježje križarskih pohoda bilo njihovo javno očitovanje vjere. Prvi križari su svaku novu etapu svojega putovanja započinjali bosonogi i postili su prije svake važnije borbe. U lipnju 1099. križari su u svečanoj procesiji hodali oko grada Jeruzalema, koji je još uvijek bio u rukama muslimana:

Biskupi i svećenici, bosonogi, odjeveni u liturgijsku odjeću i s križevima u rukama, zaputiše se iz crkve sv. Marije na brdu Sion prema crkvi sv. Stjepana prvomučenika, pjevajući i upućujući usrdne molitve Gospodinu našem Isusu Kristu moleći ga da oslobodi svoj sveti grad i svoj Sveti grob... Svećenstvo, odjeveno u svećeničko ruho, i naoružani vitezovi sa svojom pratnjom, koračahu u procesiji zajedno, rame uz rame.

Post i hodanje u procesiji karakteristični su za sve križarske ratove, no pokornička liturgija nije bila ograničena samo na vojne pohode. Križari su znali da će se, dok oni sudjeluju u vojnom pohodu, stup molitve iz čitave Zapadne Europe uzdizati sve do neba te da će on biti u isti mah zagovornički, njima na korist, i pokornički, jer je neuspjeh u ratu koji se vodi u Božje ime posljedica prijestupa muškaraca i žena koji su ostali kod kuće, ali i samih ratnika.

Dužnost je svih nas [piše 1187. papa Grgur VIII.] razmotriti i ispraviti naše grijehе dragovoljnim kažnjavanjem samih sebe i vratiti se, vršenjem djela pokore i pobožnih djela, Bogu našem Gospodinu; pri tome moramo najprije kod samih sebe ispraviti zlo koje smo počinili, a tek onda usmjeriti našu pažnju na nevjeru i zlobu naših neprijatelja.

Već 1100. nadbiskup Rheimsa piše pismo jednom od svojih sufragana u kojemu križarima najavljuje pad Jeruzalema te poziva vjernike u svim župama da mole za pobjedu, vrše post i prikupljaju milostinju. Godine 1213. papa Inocent III. je u misni obred uveo nov element. Prije rubrike »Mir vama« svi muškarci i žene morali su leći

potrbuške na pod dok se pjevao ili izgovarao Psalam 79 (78) »Bože, pogani, evo, provališe u baštinu tvoju«, a nakon toga slijedila je molitva za oslobođenje Svete zemije. Takvi liturgijski zagovori bili su vrlo rašireni i uobičajeni.

Oprost

Katolici vjeruju da Crkva nakon ispovijedi, odrješenja i izvršenja djela pokore oprašta u Božje ime grješniku sve ili dio kazni koje su neizbježna posljedica grijeha. Oprost od svih kazni naziva se »potpunim«. Oprost se ne odnosi samo na kaznu koju, putem svećenika u ispovjedaonici, propisuje sama Crkva, već i na vremensku kaznu kojom Bog kažnjava grješnika bilo na ovom ili na onom svijetu. Pitanje koje je križare zanimalo od samoga početka, kao i crkvene pravnike koji su u trinaestom stoljeću nastojali ublažiti njihove strepnje, glasilo je: djeluje li oprost od trenutka kad križar uzima križ ili tek poslije završetka križarske vojne; drugim riječima, je li oprost posljedica zavjetovanja ili izvršenja djela na koje se križar zavjetom obvezao? Odgovor na ovo pitanje bio je silno važan, jer je o njemu ovisilo hoće li križari koji su poginuli prije nego što su u potpunosti ispunili zavjet, ili čak i prije nego što su ga uopće počeli ispunjavati, dobiti priželjkivanu nebesku nagradu. Sv. Toma Akvinski je držao da je u ovoj stvari od vitalne važnosti doslovni tekst kojim papa podjeljuje oprost: ako se oprost podjeljuje onima koji uzimaju križ »kako bi priskočili u pomoć Svetoj zemlji«, tada je kao uvjet za dobivanje oprosta dovoljno samo položiti zavjet, a ne otići na put u Svetu zemlju; ako se, s druge strane, oprost podjeljuje onima koji odlaze preko mora, tada je, da bi oprost bio djelotvoran, potrebno ispuniti taj uvjet, tj. sudjelovati u križarskom ratu. Međutim, odgovori na ovo pitanje bili su vrlo različiti.

Pojam oprosta, kako ga mi danas poznajemo, u potpunosti se razvio tek u trinaestome stoljeću. Kršćani su bili pozivani u Prvi križarski rat u vrijeme kad se crkveno učenje o pokori počelo mijenjati. Krajem desetog stoljeća karolinški obrazac pokore najprije ispovijed, potom pružanje zadovoljštine Bogu za počinjene grijeha kroz pokoru, a tek nakon toga pomirenje s Bogom kroz odrješenje počeo se mijenjati, čemu je pogodovalo uvođenje prakse prema kojoj se grješnik mirio s Bogom poslije ispovijedi, ali prije nego što je izvršenjem djela pokore prikazao Bogu zadovoljštinu. Ta je novina u dvanaestome stoljeću dovela do razlike između krivnje za grijeh koja se briše kroz pomirenje i kazne koja slijedi za grijeh, koju su uveli Hugo iz Sv. Viktora i Gracijan. Ova razlika je, međutim, stvarala nesigurnost kod ljudi u pogledu pružanja zadovoljštine Bogu, budući

da su oni i nakon odrješenja koje su dobili u ispovjedaonici bili i dalje svjesni kazne koja ih čeka. Kazna se, dakako, okajavala djelima pokore, ali nju svećenik više nije formalno potvrđivao kao zadovoljštinu. Sto je još važnije, teologija koja je u to vrijeme prevladavala dovela ih je u sumnju može li ikakva pokora koju oni kao ljudska bića izvrše predstavljati potpunu zadovoljštinu Bogu, zbog čega je Božja kazna, bilo na ovom ili na onom svijetu, još teže pritiskala njihovu savjest. Oni su čeznuli za Božjim milosrđem i oslanjali se na tuđa djela više negoli na vlastita, očekujući od njih spasenje. Posljedica toga bilo je nauk o crkvenoj riznici, prema kojemu su Krist i sveci nagomilali neiscrpive zalihe zasluga u koje Crkva može posegnuti u korist grješnika koji se kaje. Ovaj je nauk svoj konačni oblik dobio u trinaestom stoljeću, no njegovi počeci sežu u još dalju prošlost.

Tako su krajem jedanaestog stoljeća supostojala dva gledanja na pokoru. Prema prvome, starijem shvaćanju, pokora, ako je bila dovoljno stroga primjerice ako je grješnik činio pokoru tako što je šest mjeseci živio samo o kruhu i vodi, ili ako je pješice hodočastio u Rim mogla je predstavljati zadovoljštinu Bogu za počinjene grijehove. Prema drugom shvaćanju, bilo je dvojbeno može li ikakva pokora biti primjerena zadovoljština Bogu, zbog čega se grješnik morao osloniti na Božje milosrđe koje nadopunjuje pokajnikovu pokoru kako bi ona bila dostatna za potpuno oslobođenje od vječne kazne. Upravo je ovo starije shvaćanje bilo izraženo u prvim »oprostima«, između ostaloga i u potpunom oprostima grijeha što ga je papa Urban II. podjeljivao prvim križarima. Neki autori drže da su propovjednici koji su pozivali na križarske ratove otišli dalje nego što je Urban htio, pa čak i da je sam papa bio nejasan u trenutku dok je pisao ova pisma, temeljeći svoje mišljenje na po njihovu mišljenju suprotstavljenim formulacijama u njegovim pismima u kojima se, s jedne strane, govori o ublažavanju pokore koju je grješnik dobivao u ispovjedaonici, a s druge o opraštanju grijeha. U izvorima, međutim, ne postoji ni najmanji nagovještaj po kojemu bi se dalo zaključiti da su suvremenici u ovim pismima vidjeli bilo kakvu kontradikciju. Dekret sabora u Clermoutu u kojemu riječi »Tko god otputuje u Jeruzalem isključivo iz pobožnosti i u nakani da oslobodi Crkvu Božju, a ne radi stjecanja Časti novca, može ovim putovanjem

zamijeniti bilo koju vrstu pokore«, kao i Urbanovo očito nekritično spominjanje »opraštanja svake pokore« i »opraštanja svih grijeha«, bili su zapravo izraz jedne te iste ideje, ideje da je križarski pohod na Jeruzalem, kao hodočašće naoružanih križara, u toj mjeri teška, zahtjevna i pogibeljna zadaća da ona sudionike putovanja čisti od njihovih prošlih grijeha. U prikazima ovoga križarskog rata spominju se križari koji su »očišćeni od svojih grijeha«, »očišćeni i pomireni s Bogom« te »ponovno rođeni kroz ispovijed i pokoru kojoj podliježete dnevno i teškim naporom«. Iz objašnjenja Urbanovih povoda što ga je četrdesetak godina kasnije iznio povjesničar Orderic Vitalis jasno proizlazi da je papa, neovisno o tome je li riječ o oslobađanju od svake pokore što se po svoj prilici odnosilo na djela pokore koja grješnik nije izvršio u potpunosti, kao i na ona koja mu je uoči pohoda zadao ispovjednik ili o oprostima svih grijeha, svojim autoritetom izjavio da križar, sudjelujući u jednom takvom strogo pokorničkom činu, prinosi odgovarajuću zadovoljštinu Bogu.

Pape su općenito zastupali konzervativna stajališta u teologiji, zbog čega je sve staromodnije shvaćanje prema kojemu sudjelovanje u križarskoj vojni predstavlja zadovoljavajuću pokoru već zbog same opasnosti kojoj se križar izlaže te da je upravo u tome smisao papinska autoritativnog proglasa prevladavalo u razmišljanju papa gotovo do kraja dvanaestog stoljeća. Papa Grgur VIII. je već u buli *Audita tremendi* iz 1187., kojom je započeo Treći križarski rat, kazao onima koji na ovo tegobno putovanje odlaze skrušena srca i u duhu poniznosti i koji poginu u pravoj vjeri i u kajanju za svoje grijeha obećavamo potpuni oprost za njihove prijestupe i vječni život; bilo da ostanu na životu ili poginu, neka znaju će da će im se po milosrđu Božjem, pomoću autoriteta apostola Petra i Pavla, kao i našeg vlastitog, ublažiti zadovoljština za sve njihove grijeha koje valjano ispovjede.

Da je ovdje riječ o zastarjelom uvjerenju kako će se grješniku koji se u znak pokore izlaže patnjama priznati da time Bogu prinosi primjerenu zadovoljštinu za grijeha moguće je razabrati iz riječi suvremenog apologetičara križarskih ratova Pierra od Bloisa, koji kaže da

Gospodin Isus hoće da ovaj znak [križa], bude, putem povlastice apostola Petra i općeg autoriteta Crkve, sredstvo pomirenja s

Bogom; neka vam stoga vaša odluka da preuzmete obvezu putovanja u Jeruzalem bude najviši izraz pokore i dostatna zadovoljština Bogu za grijehе što ste ih počinili.

Drugo i sve rasprostranjenije shvaćanje prema kojemu zadovoljština koju čovjek prinosi Bogu ne može nikad biti primjerena, ali je Bog u svojem milosrđu može, unatoč njezinoj neprimjerenosti, uzeti kao da je zadovoljavajuća te da papa može u ime Božje slobodno i velikodušno oprostiti svaku kaznu odvajajući u izvjesnom smislu kaznu od prirode izvršenog djela pokore nalazimo u jasnom obliku već u tekstovima sv. Bernarda, koji je živio u vrijeme Drugoga križarskog rata:

Uzmite ovaj znak križa, a papa, koji je namjesnik onoga komu je rečeno »Sto god razriješiš na zemlji, bit će razriješeno i na nebesima«, nudi vam ovaj potpuni oprost svih vaših grijehа koje ispovjedite skrušena srca.

Naglasak na Božjem milosrđu i na nagradi, a ne na zadovoljštini za počinjene grijehе, naći ćemo i u buli *Quantum praedecessores* pape Eugena III., napisanoj zacijelo pod Bernardovim utjecajem:

Ovlašću svemogućega Boga i blaženoga Petra, prvaka apostola kojega nam je poslao Bog, podjeljujemo oprost i odrješenje grijehа što ga je uveo naš spomenuti predšasnik [Urban II.], te će svatko tko u pobožnosti započne i dovrši jedno tako sveto putovanje ili tijekom njega umre dobiti odrješenje za sve svoje grijehе ako ih ispovijedi skrušena i ponizna srca; takav će također dobiti vječnu nagradu od nagraditelja sviju.

Prije Inocenta III., međutim, pristup ovom pitanju kakav su imali Bernard i Eugenije bio je posve netipičan. Potpuno razrađen koncept oprosta prvi se put pojavio u Inocentovoj buli *Post miserabile*, kojom je 1198. proglašen Četvrti križarski rat, nakon čega su ga pape za stalno prihvatili.

Mi, uz daj ući se u milosrđe Božje i u autoritet blaženih apostola Petra i Pavla, te koristeći se vlašću svezivanja i odrješivanja koju smo dobili od Boga, premda nedostojni, podjeljujemo svima onima koji se od svoje volje i o svojem trošku izlažu ovim tegobama potpuni oprost grijehа, za koje su se pokajali glasom i srcem, te im kao nagradu pravednih obećavamo veći udio u vječnom spasenju.

Ovakve riječi, kojima je prisutnima nedvosmisleno obećana božanska nagrada, morale su na njih ostaviti silan dojam. Križar Geoffroy od Villehardouina kaže da su

srca ljudi, zbog toga što oprost bijaše tako obilan, bila vrlo ganuta; stoga mnogi od njih, jer oprost bijaše tako obilan, uzeše križ.

Način na koji je u jednoj svojoj propovijedi nekoliko godina poslije o oprost govorio Jaccjucs od Vitrvja mogao je poslužiti kao nadahnuće svakom kasnijem propovjedniku koji se obraćao katolicima:

Uopće ne sumnjajte da ćete ovim hodočašćem zaslužiti ne samo oproštenje grijeha i da ćete biti nagrađeni vječnim životom: ono će također biti od goleme koristi vašim suprugama, sinovima i roditeljima, živima i umrlima: ma kakvo dobro da ste učinili za njih u ovom životu. Ovo je potpuni i cjeloviti oprost koji vam papa, prema ključevima što mu ih je Bog predao, udjeljuje.

Mučenici

U istoj propovijedi Jacques od Vitryja iznosi stav crkvenih propagandista o posljedicama što ih na križara ima pogibija u borbi:

Križari koji se, iskreno skrušeni i ispovjeđeni, opašu za službu Bogu i nakon toga poginu u Kristovoj službi uračunavaju se među istinske mučenike, održavaju im se laki i smrtni grijesi, oslobađaju se obveze činjenja zapovjeđene im pokore, ukida im se kazna za grijeha počinjene na ovom svijetu, kao i čistilišna kazna na onome, ne će trpjeti paklene muke i bit će okrunjeni slavom i častima u vječnom blaženstvu.

Teorijski, mučeniku oprost ne treba, budući da se žrtvovanje vlastitog života iz ljubavi prema Bogu i bližnjemu oduvijek držalo žrtvom koja pojedinca o kojemu je riječ automatski čisti od svih grijeha. Međutim, tradicija muceništva koja se dovodi u vezu s kršćanskim herojima koji su strpljivo podnijeli smrt za vjeru, te uvjerenje, iskazivano već od devetog stoljeća, da su oni koji su poginuli u svetom ratu protiv nevjernika mučenici, postala je neizbježno predmetom rasprava, budući da je od nekoga tko sudjeluje u bitci jedva moguće očekivati da bude altruističan i spokojan. Unatoč tome, u jedanaestom stoljeću počelo se širiti uvjerenje da su ratnici mučenici, a papa Leon IX. je, govoreći o »muceništvu« onih koji su 1053. poginuli u bitci kod Civitate, kojom prilikom je njegova vojska od Normana doživjela strahovit poraz, proglasio mučenicima i one koji su poginuli u obrani pravde.

Križare se u propovijedima, raspravama i ljetopisima uvjeralo da će, ukoliko poginu u vojnom pohodu, biti proglašeni mučenicima. Propagandisti poput sv. Bernarda govorili su im kako će odmah nakon pogibije dospjeti u raj:

Stoga, smjelo naprijed, vitezovi; otjerajte bez straha neprijatelje Kristova križa, s pouzdanjem da vas ni smrt ni život ne mogu odvojiti od ljubavi Božje koja je u Isusu Kristu... Kako su veličanstveni oni koji se iz borbe vraćaju svojim kućama kao pobjednici! Kako su sretni oni koji kao mučenici poginu u borbi! Raduj se, hrabri ratniče, ako ostaneš na životu i pobijediš u Gospodinu; ali veseli se i diči se još više ako po gineš i tako se pridružiš Gospodinu. Jer, tvoj život je urodio bogatim plodovima i veličanstvena je pobjeda tvoja. Ali smrt... donosi još više ploda i ona je još veličanstvenija. Jer, ako su sretni

oni koji umiru u Gospodinu, koliko su više sretni oni koji poginu za Gospodina!

Jedna je stvar, međutim, kad se Crkva u svojoj propagandi poziva na mučeništvo, a sasvim je nešto drugo kad autoritativno tvrdi da netko o čijem se duhovnom stanju na samrti ne može ništa znati gleda Boga u lice poslije smrti. Unatoč tome što su se grobovi nekolicine križara pretvorili u svetišta gdje su ih kršćani dolazili štovati, oni nikad nisu službeno proglašeni svecima zbog pogibije u borbi i njihova imena ne ćemo naći u liturgijskim kalendarima; početkom Četrnaestog stoljeća, pak, prokušani križar Jean od Joinvillea negodovao je zbog toga što kralj Luj IX. Francuski, koji je 1270. poginuo u križarskoj vojni pred Tunisom, nije kanoniziran kao mučenik, već kao stradalac za vjeru. Crkva je bila na sigurnijem tlu kad je podjeljivala oprost, jer je obećano oprostjenje grijeha ovisilo o nekoliko Čimbenika o iskrenoj ispovijedi, skrušenosti, altruizmu nad kojima ona nije imala nadzora i koje nije bila pozvana prosuđivati. Unatoč tome, vjerovanje da su poginuli križari mučenici bilo je u toj mjeri rašireno da su se čak i najodgovorniji ljudi u Crkvi morali s vremena na vrijeme, pa makar i samo na riječima, složiti s običnim vjernicima.

Povlastice

Položaj i prava ljudi koji su uzimali križ s vremenom su se mijenjali. Takav je čovjek postajao privremeno crkvenom osobom i bio je podložan crkvenom sudu. Zavjet što ga je položio bio je sredstvo kojim je njegov trenutni zanos mogao biti pretvoren u zakonsku obvezu, a suci kojima je nakon polaganja zavjeta bio odgovoran mogli su ga natjerati da svoj zavjet provede u djelo, zbog čega su pape već tijekom Prvoga križarskog rata pokazivali spremnost ekskomunicirati svakoga tko nije ispunio zadano obećanje. Crkveni sudovi su križarima koji su oklijevali ispuniti preuzetu obvezu nametali i prijetili nametanjem crkvenih kazna poput ekskomunikacije, zabrane bogoslužja i suspenzije, no muškarci i žene su odmah nakon polaganja zavjeta, ili barem nakon što su počeli izvršavati preuzetu obvezu, također dobivali pravo na određene povlastice. Osim što su donosile oprost grijeha i pravo na uživanje duhovnih blagodati od molitava što ih je za križare prinosila sveopća Crkva što, tehnički gledajući, uopće nije bila povlastica, sve te povlastice svodile su se zapravo na oslobođenje križara od obveze pojavljivanja pred sudom i na mogućnost svjedočenja u korist nekoga drugog križara. Možemo ih podijeliti na one koje su križarima olakšavale život u svijetu pravnih i tehničkih detalja i na one koje su proizlazile iz povlastica što su ih uživali raniji hodočasnici ili su predstavljale njihovu nadopunu.

Jedna od povlastica iz prve skupine, dopuštenje davano svećenicima koji su se pridružili križarskoj vojsci da, unatoč tomu što stanuju negdje drugdje, mogu izvjesno vrijeme uživati blagodati te da ih mogu založiti kako bi namaknuli novac za put, postojala je već u dvanaestom stoljeću, iako su je pape u potpunosti potvrdili tek u trinaestom stoljeću. Ostale su se dodjeljivale poslije pontifikata Inocenta III., a sredinom trinaestog stoljeća možemo ih sažeti ovako: s obzirom na to da je uzeo križ, križar nije mogao biti ekskomuniciran; za vrijeme sudjelovanja u križarskoj vojsci mogao se bez straha od osude družiti s ekskomuniciranima; nije mogao biti pozvan pred sud izvan biskupije u kojoj je rođen; bio je zaštićen od posljedica izricanja zabrane bogoslužja; mogao je imati osobnoga ispovjednika koji ga je mogao odriješiti i od grijeha pridržanih papi, kao što je ubojstvo; napokon, zavjet kojim se obvezao sudjelovati u

križarskoj vojni računao mu se kao odgovarajuća zamjena za neki drugi zavjet koji je ranije položio, a nije ga ispunio.

Daleko su, međutim, važnije povlastice iz druge skupine. U vrijeme Prvoga križarskog rata hodočasnici su bili podložni crkvenim sudovima isto kao i svećenici; bili su zaštićeni od napada; jamčilo im se da će im se vratiti posjedi i druga oteta imovina koju im je netko oteo za njihove odsutnosti; imali su pravo na gostoljubivost Crkve; teorijski nisu bili dužni plaćati daće i poreze i nisu mogli biti uhićeni; osim toga, već tada su, kako se čini, imali pravo na privremenu obustavu sudbenoga progona do svojega povratka kući. Ista prava uživali su od samoga početka i križari. Oni su kao privremeni ljudi Crkve bili skoro u svemu osim u nekoliko stvari podložni crkvenom zakonu i nakon uzimanja križa bili su izuzeti iz ovlasti svjetovnih sudova. Papa Urban im je u Clermontu dao zaštitu Božjeg Mira i pape su otada stalno isticali da ih je potrebno zaštititi. Crkva je za njihova izbjivanja od kuće štitila njihove obitelji i posjede. Suci crkvenih sudova su već početkom dvanaestoga stoljeća pretresali slučajeve koji su se odnosili na ovu vrstu zaštite, a načela na kojima se ona temeljila formulirana su na Prvom lateranskom saboru i u papinskoj buli *Quantum praedecessores*, i otada se neprekidno ponavljaju:

Isto tako određujem da njihove žene, djeca, dobra i posjedi moraju ostati pod zaštitom Svete Crkve, tj. pod našom zaštitom i pod zaštitom nadbiskupa, biskupa i drugih visokih dostojanstvenika Crkve Božje. Apostolskom vlašću također zabranjujemo pokretanje bilo kakve sudske parnice protiv njihove imovine koju su u trenutku kad su uzeli križ mirno posjedovali, sve dok se sa sigurnošću ne utvrdi da su se vratili svojoj kući ili da su poginuli.

Budući da si... [piše god. 1187. papa Grgur VIII. križaru Hincu od Serotina] stavivši na sebe znak živućega križa i odlučio otputovati u pomoć Svetoj zemlji... stavljamo tvoju osobu, sve članove tvoje obitelji i sva dobra što ih u ovom trenutku s pravom posjeduješ pod zaštitu sv. Petra i naše osobe... te izjavljujemo da će sve to biti sačuvano u neumanjenom obliku i na okupu od trenutka tvoga odlaska na hodočašće preko mora do tvoga povratka, ili dok se pouzdano ne utvrdi da si tijekom putovanja umro.

Zaštitu posjeda nadgledala je Crkva, preko biskupa, ili, u slučajevima kad se radilo o istaknutim križarima, preko posebnih dužnosnika koji su se nazvali *conservatores cruce signa iorum*. Običaj je nalagao, napose u Engleskoj gdje je vladar često bio čuvar križarskih posjeda, da križar imenuje punomoćnika koji je u njegovoj odsutnosti imao zadaću štititi njegove interese. Križari su imali također pravo na *esso in*, tj. na odgodu obavljanja povjerene im službe i na odgodu pojavljivanja pred sudom kao stranke u sporu do povratka kući; na žurno rješavanje neriješenih sudskih parnica ukoliko im je do toga bilo stalo; sudjelovanje u križarskom pohodu uračunavalo im se kao naknada za ukradeni predmet; mogli su prodati ili založiti leno ili neki drugi posjed koji se inače nije mogao otuđiti; za vrijeme križarskog pohoda mogli su odgoditi plaćanje dugova i bili su oslobođeni plaćanja kamata i nisu morali plaćati daće i poreze.

Tko su bili križari?

Križarski je zavjet imao dvije istaknute značajke: prvo, zavjetovati se mogao svatko, neovisno o spolu i društvenom sloju kojemu je pripadao; drugo, zadano obećanje, koje se odnosilo na njegovo buduće ponašanje, bilo je vremenski ograničeno: svjetovnjak ili svećenik stavljao je nakratko svoje redovno zanimanje na stranu kako bi mogao sudjelovati u križarskoj vojni. Pozivu za sudjelovanje u križarskom ratu odazivali su se pripadnici svih slojeva. Već sam rekao da se prvim križarskim pohodima pridruživao velik broj siromašnih neboraca koje je bilo nemoguće spriječiti u njihovoj nakani, budući da su se križarski pohodi držali hodočašćima i nitko nikome nije mogao zabraniti sudjelovanje. Uvođenje otkupnine, početkom trinaestoga stoljeća, donekle je olakšalo situaciju, budući da se te ljude sada moglo potaknuti da u zamjenu za oprost daruju razmjerno malen novčani doprinos. Još je važnije, međutim, bilo to što su se križarske vojske koje su odlazile na Istok prevozile morskim putem: putovanje kopnom zahtijevalo je od siromaha samo fizički napor i razmjerno čvrste noge, dok je prijevoz morskim putem podrazumijevao plaćanje putne pristojbe, a to je sebi mogao priuštiti samo malen broj pojedinaca. Međutim, široke mase nikad nisu sasvim napustile pozornicu pa su čuveni propovjednici poput sv. Ivana Kapistrana, nakon što su Turci u petnaestom stoljeću počeli osvajati Balkanski poluotok, promišljeno podizali Čitave vojske sirotinje.

U svemu ovome značajnu ulogu imali su također zanatlije, trgovci i općenito svakovrsni stanovnici gradova s punim pravom građanstva, pa čak i zločinci koji su kaznu što ju im je odredio sud mogli zamijeniti sudjelovanjem u križarskom pohodu ili naseljavanjem u Svetoj zemlji. Krajem dvanaestoga stoljeća u nekim okruzima u Engleskoj pokušavalo se više puta sastaviti popise križara: tako su u okrugu Lincolnshire gotovo svi križari bili obična sirotinja, pa se među njima moglo naći i klerika, kovača, kožara, lončara, mesara i trgovca vinom; u arhiđakoniji Cornwall pronašlo se 43 križara među kojima su bili po jedan krojač, kovač, postolar, dvojica kapelana, trgovac, mlinar, dvojica štavilaca kože te dvije žene. Brod Sv. Viktor koji je 1250. putovao iz Francuske na Istok prevezio je 453 križara među kojima je bilo 1.4 vitezova i predvodnika grupa, 90 vazala i

sedam klerika; ostala 342 putnika bili su obični pučani, a nadimci nekolicine njih ukazuju na njihovo gradsko podrijetlo; među putnicima bile su i 42 žene, od kojih su 15 pratile svoje muževe, jedna od njih putovala je s ocem, a dvije sa svojom braćom.

Sudionici križarskih pohoda mogli su putovati i sami, bez ikakve pratnje, iako je svaki vitez redovito imao po nekoliko pomagača u liku konjušara i paževa. Velmože je na putu obično pratilo njihovo kućanstvo, koje je često bilo vrlo brojno: u trenutku smrti, u lipnju 1266. u Palestini, u pratnji glasovitoga plemića Eudesa Burgundskog, grofa Neverskog i gospodara Burbonskog bila su četiri viteza, tri kapelana, sedam paževa, devet narednika, trideset dvoje slugu, pet samostrijelaca i četiri kopljanika. Rođaci su obično putovali zajedno, a jednako tako i vitezovi iz istog okruga ili grada; talijanski gradovi Asti, a kako se čini i Siena, izabrali su zapovjednike svojih četa. Na poticaj mjesnoga velmože, pripadnika visokoga svećenstva ili građanina, muškarci su se često udruživali u bratovštine koje su u to vrijeme bile uobičajeni oblik vjerskog udruženja i koje su se u takvim slučajevima posvetile obrani kršćanstva. Jedna bratovština u Španjolskog je već 1122. sudjelovala u ponovnom osvojenju Španjolske, a drugu, koja je sudjelovala u križarskom pohodu protiv albigenza, osnovao je u Toulouseu tamošnji biskup. Bratovštine iz Španjolske, Pise, Lombardije, Toskane, Engleske i Chateauduna u Francuskoj uzdržavale su na Istoku gomile zastavnika koji su po mnogočemu bili nalik *milites ad terminum*, a njihovi vođe imali su istaknutu ulogu u političkom životu Jeruzalemskog Kraljevstva.

Od ključne važnosti za križarsku vojsku bilo je da na svojem čelu ima nekoga s neupitnim autoritetom, no to se događalo vrlo rijetko. Već sam istaknuo da papini predstavnici prema kanonskom pravu nisu mogli biti generali. U slučajevima kad je u križarskoj vojni sudjelovao kralj poput Luja VII., Filipa II. ili Rikarda I., ili neki poznati velmoža poput Thibauta od Champagne ili lorda Eduarda Engleskog, bilo je sasvim prirodno da vojskom zapovijeda upravo on, no kada su u istom vojnom pohodu sudjelovala dva kralja, nijedan od njih nije se htio pokoriti onom drugom: u Trećem križarskom ratu francuska je vojska čak i nakon smrti Filipa II. tvrdoglavo ustrajala u odluci da bude neovisna o engleskom kralju Rikardu I. Bilo je sasvim

uobičajeno da jedna skupina križara, sastavljena od ljudi iz istoga kraja ili od ljudi koji su se stjecajem životnih prilika sasvim slučajno našli na okupu, izabere svojega vlastitog zapovjednika. Zapovjednici su bili imenovani na određeno vrijeme nakon što je u Petom križarskom ratu prvi kontingent stigao u Egipat, križari su u očekivanju dolaska ostatka vojske izabrali privremenoga zapovjednika no birani su i stalni zapovjednici. Takva praksa pokušala se uvesti već u Prvom križarskom ratu, ali ona nije uspjela; nalazimo je u vrijeme priprema za Četvrti križarski rat kad je za vođu izabran Bonifacije od Montferrata te također u Petom križarskom ratu, jer su križari iz Porajnja i Nizozemske koji su se spremali krenuti na put izabrali za zapovjednika Vi li ma Holandskog, a za njegova zamjenika Georga od Wieda. Došavši u Egipat, križari su se po svoj prilici podijelili po nacionalnom ključu pa su Nijemci, kako se čini, za svojeg vođu izabrali Adolfa od Berga; nakon njegove pogibije na njegovo je mjesto izabran Georg od Wieda. Pripadnicima plemićkog staleža očito je bilo vrlo stalo do toga da budu izabrani na tako odgovornu dužnost.

U slučajevima kad križarska vojska nije imala očitog zapovjednika njome je u pravilu zapovijedao odbor sastavljen od uglednih velmoža i papin izaslanik. Ove ponosne i osjetljive ljude bilo je teško privoljeti da se slože oko bilo koje akcije, dijelom i zbog toga što oni nikad nisu mogli samostalno donositi odluke bez uplitanja svojih podređenih koji, poput njih, nisu bili ni unovačeni niti vazali od kojih se moglo očekivati da će izvršiti zadaću koju im je povjerio njihov feudalni gospodar, već su bili dragovoljci. U slučajevima kad pripadnici nižega plemstva i viteštva kod kuće nisu bili obiteljski vezani s pripadnicima višega plemstva ili kad nisu ovisili o njima, oni su najčešće služili u kontingentima kojima su zapovijedali velmože, i to samo zbog toga što su od njih očekivali da će njihove pristaše opskrbljivati hranom i ostalim potrepštinama. U slučajevima, pak, kad nisu bili zadovoljni svojim zapovjednikom, lako su otkazivali privrženost svojem velmoži i nudili je nekome drugome, ili su jednostavno napuštali križarsku vojsku. U prvim križarskim ratovima pripadnici nižega plemstva neprekidno su selili iz jednog kontingenta u drugi, bivajući privrženi sad jednom sad drugom velmoži, a čitave skupine vojnika, jednako kao i pojedinci, jednostavno su dolazili i

odlazili. Prije donošenja bilo kakve odluke koja je obvezivala cijelu vojsku pripadnici višega plemstva morali su oku piti svoje ljude i raspraviti o njoj. Pitanje je kako su u takvim uvjetima uopće mogli donositi bilo kakve odluke. Disciplina se donekle popravila u trinaestom stoljeću, jer su pape odlučili namaknuti golemu svotu novca od poreza Crkvi koji su zatim dodjeljivali onim vođama koji su uzimali križ. Križari su, prema tome, novac dobivali od svojih zapovjednika i zbog toga su bili još ovisniji o njima. S obzirom na to, međutim, da su se plemići dragovoljno zavjetovali i da su zbog toga bili neovisni, razumljivo je da nisu bili naročito poslušni svojim zapovjednicima.

S obzirom na to da su križari dolazili iz različitih slojeva društva, razumije se samo po sebi da su poticaji zbog kojih su oni uzimali križ bili krajnje raznovrsni, zbog čega se o njima raspravlja od samih početaka križarskog pokreta. Danas je vrlo popularna generalizacija prema kojoj su presudnu ulogu u njihovoj odluci da uzmu križ imali materijalni razlozi, u prvom redu očekivanje da će se u osvojenim područjima moći naseliti ili da će odlaskom u križarski rat lako doći do plijena. No iako je s Prvim križarskim ratom započeo proces koji je Europljanima omogućio osvajanje i naseljavanje golemoga broja obalnih područja u istočnom Sredozemlju, teško je povjerovati da su se križari od samoga početka zanosili takvim planovima: nakon osvojen ja Jeruzalema većina križara vratila se svojim kućama, a kolonisti su se u to područje počeli naseljavati tek nakon što je ono osvojeno. Kako nije postojao odgovarajući sustav opskrbe, križari su bili prisiljeni pljačkati kako bi preživjeli, što objašnjava njihovu opsjednutost plijenom, no sve što su pri kraju križarske vojne opljačkali rastepli su na povratku kući, pod uvjetom da su uopće imali načina da plijen odnesu kućama. Svi se slažu u mišljenju da se materijalni i ideološki motivi uzajamno ne isključuju i bilo bi, dakako, apsurdno tvrditi da nitko među križarima nije pomišljao na materijalnu korist ona im je nesumnjivo podizala ugled kod kuće no što više upoznajemo vrijeme o kojemu govorimo, motiv profita koji se oduvijek zasnivao na nedostatnim dokazima čini se sve manje uvjerljivim. Prema jednom drugom objašnjenju, na štalom u dvadesetom stoljeću, kojim se pokušava odgovoriti na pitanje zašto je odlazak u križarski rat toliko privlačio ljude, sve brojnije obitelji,

zabrinute zbog rastućega pritiska na svoje posjede, počele su se ponašati na način koji je njihove neželjene muške članove poticao, a katkad i prisiljavao, potražiti sreću na nekom drugom mjestu, pri čemu im je odlazak u križarsku vojnu bio jedini izlaz. Stvarnost je, međutim, bila sasvim drukčija: ne samo što odlazak u križarsku vojnu nije bio nikakav sigurnosni ventil, već je obitelji dragovoljaca stajao golemih financijskih troškova. Jedina strategija koja im je bila dostupna i koju je moguće potkrijepiti dokazima sastojala se u tome da je rodbina nastojala ograničiti štetu nastalu zbog odlaska njezina člana u križarski rat. Troškovi rata za pojedinca koji je nakanio otići u križarsku vojnu bili su zastrašujući i s vremenom su bivali sve veći, što, kao što smo vidjeli, objašnjava nastojanja Crkve i svjetovnih vladara da križarima osiguraju novčanu potporu. Nitko nije mogao zamišljati da će iz križarskog pohoda na Istok izvući golemu materijalnu korist i premda su, dakako, okolnosti na Iberskom poluotoku i u području Baltika bile sasvim drukčije, a pojedini križari mogli biti zainteresirani da se ondje nasele, velik broj njih se iz tih područja nakon završetka vojnog pohoda vratio svojim kućama. Posljednja stvar koju su razboriti križari mogli očekivati od križarskih pohoda bila je materijalna korist.

Teško se, prema tome, oteti zaključku da je sudjelovanje u križarskoj vojni predstavljalo čin iskrene pobožnosti. Taj je zaključak mnogo lakše razumjeti ako prihvatimo činjenicu da je manjina u svakom naraštaju bila spremna uzeti križ. Ne moramo pretpostaviti da je križarski pokret na ovaj ili onaj način privlačio sve ljude, pa čak ni većinu, ali moramo pokušati objasniti zašto je privlačio one među njima koji su u njemu pronašli smisao svojega života. Mnoge od prvih križara koji su kroz nekoliko desetljeća jedanaestog stoljeća bili izloženi snažnim evangelizatorskim nastojanjima Crkve i bili zaokupljeni svojom grješnošću nesumnjivo je poticao duh pokore. Uvjereni da im životne prilike pružaju malo nade u spasenje, iskoristili su priliku da poprave svoje izgled u zagrobnome životu. Osim toga, postoje svjedočanstva da su se križari u najranijem razdoblju križarskoga pokreta regrutirali uglavnom iz jednoga broja plemenitaških obitelji u kojima je tradicija hodočašćenja u Jeruzalem, privrženost ovom ili onom svecu zaštitniku ili reformiranom monaštvu stvarala kod njih sklonost prema prihvaćanju papinih poziva. Ta

praksa je s vremenom kod rodbine stvorila svoju vlastitu tradiciju, a krajem trinaestoga stoljeća određen utjecaj mogla je također imati odanost lokalnoga stanovništva mjesnom gospodaru. U četrnaestom stoljeću sudjelovanje u križarskoj vojni postalo je jedna od društvenih obveza viteške kulture, premda je do samoga kraja bilo i ostalo pojavom vezanom uz činjenje pokore. Nema nikakve sumnje da su mnogi muškarci i žene osjećali potrebu služiti Kristu i da ih je upravo ta potreba tjerala da uzmu njegov križ, brane svoju Crkvu i fizički zaposjednu zemlju koju je on, kročeći njome, posvetio.

Neki stvarni i izmišljeni križari

Rod Montlheryjevih

Oko 1120. jedna obitelj imala je istaknut položaj u naseobinama na Levantu utemeljenima nakon Prvoga križarskog rata. Balduin II., kralj Jeruzalema, posvuda je imao nećake: Guillaume od Bures-sur-Yvettea i Hugues od Le Puiseta bili su gospodari Galileje i Jaffe, dvaju strateški najvažnijih gospodstava u njegovu kraljevstvu. Joscelin od Courtena yj a bio je grof od Edesse na sjeveru. Najvažnijim područjem u toj grofoviji vladao je Waleran od Le Puiseta čiji je brat bio opat u opatiji sv. Marije od Jozafatske doline i nadstojnik glavnoga marijanskog svetišta u Jeruzalemu, groba iz kojega je po predaji Blažena Djevica Marija uzdignuta na nebo.

Ovi ljudi vuku podrijetlo od Guyja I. od Montlheryja iz pokrajine Ile-de-France i njegove žene Hodierno od Gometza. Guy je bio vrlo pobožan, a kako ga je privlačilo clunyjsko monaštvo, utemeljio je samostan Longpont-sous-Montlhery u kojem je umro kao redovnik. Tipično za vrijeme o kojemu govorimo, uz naglašenu sklonost religioznosti, članovi ove obitelji bili su poznati po žestini i nasilnosti. To možda objašnjava zašto su dvojica Guyjevih i Hodierninih sinova, muževi njihovih dviju kćeri, šestorica unuka, jedna unuka i njezin muž i muž druge unuke te praunuk i muž jedne praunuke sudjelovali u Prvom križarskom ratu. Ovu neobičnost treba pripisati u prvom redu potomcima Četiriju Guyjevih i Hodierninih kćeri, legendarnih sestara od Montlheryja o čijoj je plodnosti sa strahopoštovanjem govorio povjesničar iz dvanaestoga stoljeća Vilim Tirski. One su se udale za muževe iz obitelji St. Valery i Le Puiset-Breteuil, od kojih je svaka poslala po trojicu prvih križara, Bourcq od Rethela, koji su poslali dvojicu, uključujući i samoga Balduina II., i Courtenayja, koji su se pobrinuli za jednoga. Dodamo li tome doprinos što su ga dale njima srodne obitelji Chaumont-ei>Vexin, Broyes i Pont-Echanfray, dva naraštaja ovoga roda dala su 26, možda i 28 križara koji su otišli na Istok ili su se ondje naselili. Oni pokazuju kako se jedan rod zdušno i gotovo *en bloc* odazvao pozivu koji im je bio upućen.

Hugues od Chaumont-sur-Loirea, gospodar Amboisea

Hugues (oko 1080.-1129.) rođenje u obitelji koja se istaknula u službi grofova od Anjoua. U trenutku kad je u ožujku 1096., prigodom svečanosti u opatiji Marmoutier blizu Toursa koju je

predvodio papa, osobno uzeo križ, dobio je u baštinu jedan od triju obrambenih tornjeva Amboisea. Hugues je otputovao u Tours u pratnji grofa Foulquea IV. Anžuvinskog, a odluku o pridruživanju križarskoj vojsci

privremenu kako se kasnije pokazalo donio je po svoj prilici poslije jedne žučljive svađe oko nasljedstva. Svađa ga je učvrstila u uvjerenju da grof namjerava njegovu rođakinju, Čorbu od Thorignea, imenovati sunasljednicom Amboisea, pri čemu je dio krivice po njegovu mišljenju snosio i njegov ujak Lisois, koji je u vrijeme dok je on bio još malodoban imao starateljstvo nad njegovim imanjem. Dio plana bio je udati Čorbu za izvjesnog Aimeryja od Courrona. Huguesova reakcija, kojemu je tada bilo samo šesnaest godina, bila je žestoka, no umiješao se grof i privremeno izgadio svađu. Hugues i Aimery, koji je također uzeo križ, zaputili su se zajedno na Istok. Hugues je svoje putovanje financirao tako što je jednom svojem rođaku s majčine strane imenom Robert od Roches-Corbona, kojemu je nešto ranije bio povjerio na čuvanje svoj dvorac, založio svoj posjed. Veliku svotu novca za križarski rat dao mu je također i jedan njegov ujak. U jedanaestom stoljeću u Francuskoj je bilo uobičajeno da ujak bude zaštitnik djeci svoje sestre. Stričevi, poput Lisoisa, pak, bili su njihovi prirodni takmaci u borbi za baštinu.

Hugues je tijekom trogodišnjega vojnog pohoda postao poznat po postojanosti i upornosti. Kad je križarskoj vojsci u gradu Antiohiji u noći 10. lipnja 1098. zaprijetilo rasulo jer su križari, želeći se što prije vratiti svojim kućama, počeli u očajanju bježati čak i kroz kanalizaciju u gradskim zidovima, bio je jedan od nekolicine križara zaduženih za čuvanje ulaznih vrata. Krajem 1098. sudjelovao je u jezivoj opsadi Ma'arrata, u srpnju 1099. sudjelovao je u osvojenju Jeruzalema, a mjesec dana kasnije u bitci kod Ascalona u kojoj su križari napokon nanijeli poraz Egipćanima. Potom je posjetio Sveti grob, ispunivši na taj način zavjet, a nakon toga krenuo je na put kud.

Oko 1100. Crkva je križarima koji su se vraćali svojim kućama govorila kako »sada, kad je njihova odjeća oprana i Čista«, moraju paziti da ju ponovno ne za blate, savjetujući im da se povuku od svijeta i postanu redovnici. Ali glavi obitelji koja je do tada već bila prisiljena žrtvovati dio svojega imanja takav korak morao se činiti krajnje neodgovornim. Povratak kući za mnoge križare značio je

povratak disfunkcionalnom društvu kojemu su se morali ponovno prilagoditi i koje im se zbog dugotrajnoga izbivanja iz kuće činilo još nesređenijim. Hugues je bio jedan od onih kojima se činilo da su prisiljeni pobjeći nasilju. Aimery od Courrona je u ljeto 1097. bio smrtno ranjen pred gradom Nicejom, a vijest o njegovoj smrti u Anjouu su donijeli bjegunci iz Antiohije. Hugues je, vrativši se na sam Uskrs 1100. »ponešto shrvan bolešću« u grofov dvorac u Lochesu, saznao da je grof Foulque u njegovoj odsutnosti podmićen kako bi udao Čorbu za nekoga postarijeg čovjeka imenom Achard iz Saintesa, ne savjetovaši se prethodno s Corbinom majkom i ne obavijestivši o tome Roberta od Roches-Corbona. To je značilo da njegovu posjedovanju imanja prijeti nova opasnost. Znajući dobro što će se dogoditi kad se Hugues vrati kući, Achard je sa svojom mladom ženom pobjegao u Tours, no za njim su krenuli Huguesovi podanici od kojih je jedan stupio u vezu s Čorbom, nakanivši je oteti iz obližnje crkve u kojoj se redovito molila. Jednoga dana su je uhvatili, svezali, posjeli je na konja i izručili je skupini njezinih rođaka predvođenih Robertom od Roches-Corbona. Nedugo nakon toga Achard je umro od bolesti i tuge. Čorba je 1101. uzela križ i s novim mužem krenula u križarski rat u kojemu je i poginula, potaknuta po svoj prilici uvjerenjem da Aimery od Courrona nije ispunio zavjet.

Huguesov život atipičan je za vrijeme o kojemu je riječ budući da je on dvaput sudjelovao u križarskom ratu. Godine 1129., skoro trideset godina nakon što se vratio iz Jeruzalema, otplovio je na Istok sa svojim šurjakom, grofom Foulqueom V. Anžuvinskim, koji će se kasnije oženiti kćerkom Balduina II. i naslijediti krunu Jeruzalemskog Kraljevstva. Obogativši se i dobivši u posjed ostatak gospodstva Amboise, Hugues je svoj posjed prepustio svojem najstarijem sinu. Očigledno je želio završiti svoje zemaljske dane u Jeruzalemu u kojemu je dva mjeseca nakon dolaska u Palestinu i umro. Pokopan je na Maslinskoj gori s koje je trideset godina ranije ugledao ovaj grad.

Leopold VI., austrijski vojvoda

Krajem dvanaestoga stoljeća počeo je rasti broj ljudi koji su više puta sudjelovali u križarskom ratu, a u žaru i oduševljenju malo tko je mogao nadmašiti Leopolda Austrijskog (1176./67.-1230.). Leopold Austrijski je potekao iz križarske obitelji. Za vrijeme Trećega

križarskog rata otac mu se žestoko posvađao s engleskim kraljem Rikardom

I. i zarobio ga kad se ovaj, vraćajući se na Zapad, pokušao prurušen prošuljati kroz njegove zemlje.

Leopold je uzeo križ 1208., a zatim ponovno uoči Petoga križarskog rata u kojemu je sudjelovao od 1217. do 1219. Godine 1212. borio se također protiv katara u križarskom pohodu protiv albigenza, a zatim se iz pokrajine Languedoc zaputio u Španjolsku, gdje je sudjelovao u kastilijskom križarskom ratu protiv Maura. Pretpostavlja se da su njegova napuštanja križarske vojske bila potaknuta više političkim nego ideološkim razlozima, no teško je shvatiti zašto bi čovjek koji je tijekom dugih i zamršenih sukoba u Njemačkoj pokazao izrazitu pomirljivost i razboritost izbjegavao teške situacije. On je daleko više nalik jednom od onih fanatika tipičnih za trinaesto stoljeće. U tom slučaju, za papu Inocenta III. bilo je tipično da ga pokuša srezati:

Vješala Kristova križa daleko su vrjednija od tog tvojeg tričavog znaka... Jer, ti si pristao na lagan i blag križ; križ na kojemu je on podnosio muke bio je gorak i okrutan. Ti ga nosiš površno na svojoj odjeći; on je svoj podnosio u tjelesnim mukama. Ti si svoj prišio platnenim ili svilenim koncem; on je na svoj bio prikovan grubim željeznim čavlina.

Geoffroy od Serginesa

Geoffroy od Serginesa (oko 1205.-1269.) rođen je u jednom selu sjeverno od Sensa nedaleko Pariza. Obitelj mu je bila tijesno povezana s Crkvom: brat mu je bio je opat opatije St. Jacques-de-Provins; Pierre od Serginesa, nadbiskup Tira kojega su muslimani 1244. zarobili u bitci kod La Forbie, bio mu je po svoj prilici rođak; rođakinja mu je izgleda bila Margaret od Serginesa, nad stoj ni ca ženskoga samostana Montivilliers. Geoffroyjev sin, koji se također zvao Geoffroy, otišao je oko 1260. u križarski rat na Istok, borio se u južnoj Italiji pod Karlom Anžuvinskim i 1270. poginuo u Drugom križarskom pohodu Luja IX.

Geoffroy se spominje u vezi s vojnim pohodima na Palestinu 1242. i 1244., a na Istok je doputovao najvjerojatnije 1. rujna 1239., zajedno s ostalim križarima pod vodstvom grofa Thibauta od Champagne i vojvode Huguesa od Burgundije. Godine 1244. vratio

se u Francusku, a 1248. otputovao je na Istok s kraljem Lujem IX., kojemu je bio vrlo privržen od 1236. U svojem prikazu Lujeva križarskog pohoda na Egipat Jean od Joinvillea piše o Geoffroyju kao o čovjeku koji je, poput njega samoga, bio jedan od kraljevih najbližih pouzdanika. Bio je jedan od osmorice ođabranika koji su čuvali kralja u Damietti i tijekom čitavoga rata bio je član kraljevskoga Ratnog vijeća i obnašao najvažnije dužnosti. Kad se 5. travnja 1250. križarska vojska u neredu povlačila iz Mansure, jedini je ostao uz kralja i štitio ga. Luj će poslije reći da ga je Geoffroy branio od Egipćana kao što dobar sluga tjera muhe ođ svojega gospodara. Prije nego što se u travnju 1254. zaputio kući, Luj je ostavio Geoffroyja u Acreu, imenovavši ga upraviteljem kraljevstva Jeruzalema i zapovjednikom kontingenta sastavljenog od stotine vitezova koji je osobno financirao, a ostavio mu je i dovoljno novca kako bi mogao unajmiti dodatni broj samostrijelaca i narednika.

Položaj upravitelja bio je najugledniji i najzahtjevniji od svih važnih položaja u kraljevstvu Jeruzalema i Geoffroy će ga obnašati sve do svoje smrti. U odsutnosti kralja ili regenta i pod uvjetom da vladar nije imenovao zamjenika, upravitelj je predsjedao sastancima Visokog suda, najvažnijeg među kraljevskim sudovima, u kojemu su imali pravo sjediti i na sjednicama govoriti svi vjerni podanici krune. Bio je, prema tome, *ex officio* drugi čovjek u sudskoj hijerarhiji. Također je nadgledao *secrete*, kraljevski financijski ured i državnu blagajnu koja je poslovala u skladu s muslimanskim metodama. Ostavši dugo na tako visokom položaju, Geoffroy je zacijelo morao steći golemo iskustvo u radu kraljevskih sudova i kraljevske administracije i u tome se nitko nije mogao mjeriti s njim. Od 1259. do rujna 1261. i od 1264. do 1267. upravljao je Palestinom u ime odsutnih regenata, a od rujna 1261. do 1263. te vjerojatno nekoliko prvih mjeseci 1264., bio je i sam regent. Uz nekoliko prekida vladao je, prema tome, kraljevstvom Jeruzalema od 1259. do 1267. i to je činio vrlo uspješno. Suvremenici su ga zapamtili kao strogog, ali nepristranog provoditelja pravde.

Početakom 1260-ih vratio se nakratko na Zapad. Tom je prilikom ponovno uzeo križ, nakanivši otputovati na Istok s velikom četom vitezova. 13. veljače 1262. papa Urban IV. dao mu je odobrenje da kao križar može sa sobom nositi prenosivi oltar za kojim se mogla

služiti misa; njegov je kapelan imao odobrenje podjeljivati sakramente njegovim vitezovima i suputnicima i bio je unaprijed izuzet od svake odluke o ekskomunikaciji ili interdiktu pod uvjetom da se njegovo ime ne spomene izravno u papinskom dekretu. Sljedećih nekoliko godina više je puta očitovao privrženost križarskim ratovima zbog kojih će na Istoku ostati sve do svoje smrti, 11. travnja 1269., i zbog kojih je gotovo bankrotirao. Premda su ga francuska kruna i pape novčano potpomagali, u stručnoj se literaturi često spominju njegove financijske poteškoće; godine 1267. zaprijetio je da će prodati svoju očevinu u Francuskoj ukoliko mu nitko ne pritekne u pomoć.

Posjedovao je sposobnosti uobičajene za jednog viteza Jean od Joinvillea naziva ga »valjanim vitezom i *prud homme*« - koje su sažeto prikazane u izvanrednoj pjesmi *La complainte de Monsigneur Geofrei de Sergines*, što ju je 1255./1256. napisao francuski pjesnik Rutebeuf, koji je dobro poznao njegov zavičaj. Rutebeuf je Geoffroyja držao najizvrsnijim od svih vitezova: bio je odan, hrabar i izvanredno velikodušan. Dok je živio u Francuskoj, bio je poznat kao blag, uljudan i uglađen Čovjek koji strastveno ljubi Boga i Svetu Crkvu. Nikad nikog nije prevario i bio je velikodušan prema sirotinji:

*On toliko voljaše svoga gospodara Da s njim ode preko mora
Osvetiti Boga svoga koji bje ponižen.*

*Takav prud homme zavrijedi svačiju ljubav. S kraljem ode i s njim
putovaše,*

*S kraljem tamo i ostade S kraljem podnašaše i dobro i zlo.
Nikad ne bijaše takvog čovjeka.*

Geoffroy je bio vrlo pobožan, što objašnjava njegovo izvanredno slaganje s Lujem. Tadašnji pape pišu o njemu kao o čovjeku potpuno privrženom križarskom pozivu, tako da to graniči sa svećeničkom službom: »potpuno se posvetio službi za Raspetoga,..., taj jedinstveni sluga u obrani Svete zemlje«. Naravno, Geoffroy nije bio samo križar. Njegov život, kao i životi nekolicine njegovih suvremenika, označavaju vrhunac tradicije *milites ad terminum*, vitezova koji su potaknuti pobožnošću služili u obrani Svete zemlje.

Chaucerov vitez

Običaj višekratnog sudjelovanja u križarskom ratu bio je u četrnaestome stoljeću toliko uobičajen da ga je Geoffrey Chaucer karikirao u opisu viteza na hodočašću u Canterbury:

*Vitez je tamo, čestit čovjek bio,
Kojem od prvog časa kad je sio Na konja bješe viteštvo sva strast,
Istina, pravda, uljudnost i čast.
U ratu gospodara svog se jako Istako, prošav', nitko nije tako,
Neznabožni i kršćanski svijet cio,
Štovan, jer častan bje, gdje god je bio. Aleksandriju vidje, kad to
mjesto Pade; pred raznim ljudima on često Na čelu stola bje u
Prusiji;
U Litvaniji bje, i Rusiji,
Gdje kršćanin mu sličan još ne zađe.
Za opsade se Algecirsa nađe
On u Granadi, Almeriju prođe,
Ajas i svu Sataliju takođe',
Kad pokleknuse, Mediteran cio,
Gdje je u mnogoj armiji on bio.*

Kao što vidimo, Chaucerov vitez se u Kristovu, tj. križarskom ratu borio na svim najvažnijim bojištima: na Baltiku, Tberskom poluotoku i u istočnom Sredozemlju. Pridružio se mnogim vitezovima iz cijele Europe koji su putovali u Prusiju, Livoniju (Lettow) i Rusiju na sjeveru te sudjelovao u *Reysenu* teutonskih vitezova koje je papa ovlastio podjeljivati oprost križarima. *Reysen* su bile zimske i ljetne provale križara u pogansku Litvu i pravoslavnu Rusiju, a križari koji su sudjelovali u pohodima imali su pravo svoje štitove s naslikanim grbom objesiti u marienburškoj, tj. konigsberškoj tvrđavi. Poslije *Reysa* obično se priređivala gozba, a križari koji su se najviše istaknuli u hrabrosti sjedili su za počasnim stolom. Godine 1375. veliki meštar Winrich od Kniprođe, koji je bio na više viteških ratišta od bilo koga drugoga, darovao je svakom od dvanaestorice vitezova za počasnim stolom značku na kojoj su zlatnim slovima bile ispisane riječi *Honneur vainc tout*. Opisujući svojega viteza, Chaucer ga je zacijelo zamišljao kako sjedi među ovim vitezovima, jer »na Čelu stola bje« u Prusiji, što se jamačno odnosi na znameniti dvorac u Marienburgu u kojemu su križari imali svoj stožer.

Chaucerovu vitezima su se u ovom križarskom, ratu pridružili plemići iz cijele Europe, među kojima i grof od Derbyja i grof od Salisburyja, koji su napali maursko kraljevstvo Granadu i nakon dvogodišnje opsade (1342-1344.) zauzeli Algeiras, blokiravši Gibraltarski tjesnac i spriječivši dolazak svježih muslimanskih četa iz Afrike. Izvršio je prepad na Maroko (Almeriju). Sudjelovao je u vojsci ciparskoga kralja Petra koja je 1361. zauzela Antalyju (Satalye) na jugu Male Azije. Sudjelovao je također u Petrovoj križarskoj vojsci tijekom koje je nekoliko dana u listopadu 1365. bila zaposjednuta Aleksandrija, a 1367. izvršio je prepad na Ayas (Lyeys) u Ciliciji.

Chaucerov je opis možda nalik karikaturi, ali nije atipičan. Za Henryja Grosmonta, vojvodu od Lancastera, govorilo se da je sudjelovao u križarskim vojnama na Granadu, Prusiju te na otoke Rod i Cipar. Jean Boucicaut, francuski maršal, sudjelovao je četiri puta u *Reyseri ima* na Prusiju i bio u križarskoj vojsci kralja Petra koja je krenula na Aleksandriju, a zatim ponovno, 1390., na grad Mahdiju u Sjevernoj Africi, iako mu je francuski kralj to zabranio; umjesto toga, vratio se u Prusiju. Godine 1396. sudjelovao je u križarskoj vojsci na Nikopolj, a oko 1400. pokrenuo je vlastiti križarski rat u istočnom Sredozemlju. Oduševljenje europskih plemića za križarske ratove kao za vitešku, ali isto tako i vjersku aktivnost u vrijeme kad su mnogi od njih sudjelovali i u Stogodišnjem ratu objašnjava nam zašto u četrnaestom stoljeću gotovo da i nije bilo godine kad na granicama kršćanskog svijeta nije bio vođen križarski rat.

Vojnički redovi

Postavlja se pitanje treba li u poglavlju u kojemu raspravljamo o križarima uopće spominjati pripadnike vojničkih redova koji su se međusobno nazivali braćom. Istina je da su vojnički redovi osnovani kao institucije tijesno povezane s križarskim pokretom ili su se u to pretvorili, kao što je istina da su se nadahnjivali njegovim idealima, i upravo u toj činjenici leži razlog zašto su se neki od njih silno obogatili. Vojnički redovi držali su svojom dužnošću vratiti kršćanska područja u kršćanske ruke i obraniti kršćanstvo, a borili su se zajedno s križarima ili u istim područjima u kojima i oni. Njihovi apologeti dovodili su ih u vezu s križarskim pokretom, naročito sv. Bernard, koji je u svojoj obrani templara naslovljenoj *De laude novae militiae* govorio o njima kao o jednoj sasvim novoj vrsti vitezova koji se bore za Krista. Osamdesetak godina kasnije Jacques od Vitryja je njihovu službu usporedio s križarskom:

Braća članovi vojničkih redova zareduju se radi obrane Kristove Crkve tvarnim mačem, napose od onih njenih neprijatelja koji su izvan nje; tj. od muslimana u Siriji, Maura u Španjolskoj, pogana u Prusiji, Livoniji i Komaniji... raskolnika u Grčkoj, te krivovjernika razasutih diljem opće Crkve.

Ovi redovi, nastavio je, razlikuju se po odjeći koju nose i po svojim običajima, »no svi oni ujedinjeni su u obrani Crkve od nevjernika«. Sredinom trinaestoga stoljeća, pak, sv. Toma Akvinski je, opravdavajući njihovu ulogu, skrenuo pažnju na njihovo povezivanje s pokorničkim nasiljem, istaknuvši: »Nekima je ratovanje za Boga određeno kao pokora, o čemu govore primjeri onih kojima je zapovjedbano da odu u rat i pomognu Svetoj zemlji.«

Činjenica je, međutim, da pripadnici vojničkih redova nisu bili križari. Neki od njih, poput templara, polagali su zavjete koji su, barem kad se radilo o njihovu budućem djelovanju vraćanju Jeruzalema u kršćanske ruke ili obrani Svete zemlje bili slični križarskim zavjetima, ali drugi nisu. U obećanju što ga je davao brat iz reda hospitalaca sv. Ivana da će biti poslušan i krjepostan te da će živjeti u siromaštvu i služiti bolesnicima nije se ni na koji način spominjala obrana kršćanstva. Čak i kad je neki vojnički red od svojih pripadnika tražio da se zavjetuju kako će stati u obranu kršćanstva, forma takvoga obećanja bila je sasvim drukčija od

križarske. Pripadnik vojničkoga reda bio je neprekidno predan svojoj dužnosti; on nije bio hodočasnik čiji je položaj u osnovi bio privremen i stoga u njegovu zavjetovanju nije postojao koncept hodočašća. Ta razlika istaknuta je osobito u propovijedima Jacquesa od Vitryja u kojima on pripovijeda o križaru kojega su zajedno s nekolicinom vitezova templara zarobili muslimani. Upitan je li on templar, križar je odgovorio: »Ja sam svjetovni vitez i hodočasnik.«

Kad je riječ o vojničkim redovima, nije lako uopćavati, jer je takvih redova bilo mnogo i oni su se međusobno vrlo razlikovali. Pravila po kojima su postupali razlikovala su se od reda do reda. Neki od njih, poput reda hrama, hospitalaca sv. Ivana i sv. Lazara, popunjavali su svoje redove novacima iz svili dijelova latinskoga kršćanstva; drugi, poput reda svete Marije Njemačke (Njemački viteški red poznatiji pod nazivom Teutonski red), reda sv. Jakova, reda od Alcantare, reda od Calatrave, reda Kristova, reda Montesova i reda sv. Tome, djelovali su samo unutar određenog naroda. Neki su, poput reda hrama (templara) i reda hospitalaca, bili silno bogati, dok su drugi bili sićušni i siromašni. Neki od njih bili su začetnici velikih međunarodnih redova koji su se pojavili pri kraju srednjega vijeka i imali su sve moguće povlastice, nisu potpadali pod vlast mjesnoga biskupa i bili su odgovorni jedino Rimu; drugi nisu uživali gotovo nikakve povlastice. Dva među njima, red sv. Marije Njemačke i hospitalci, kasnije će osnovati polusuverene redove-države u Prusiji, na Rodu i Malti. *Raison d'etre* nekih među njima iscrpljivao se u obrani vjere; drugi su, poput hospitalaca sv. Ivana, nastali kao isključivo dobrotvorne ustanove koje su se postupno, a i tada uz protivljenje papa, pretvarale u vojničke redove, premda su se i dalje bavili uglavnom dobrotvornom djelatnošću. Drugi su, opet, poput reda sv. Marije Njemačke, osnovani kao ratnički redovi, no dio njihove djelatnosti bio je također vezan uz skrb za bolesnike.

Unatoč tome, među vojničkim redovima postojale su značajne i temeljne sličnosti. Svi oni bili su redovnici: njihovi članovi morali su položiti svečane zavjete, braća su se ravnala po određenim pravilima i pokoravala su se monaškom *horariumu* i kanonskoj stezi. Njihova najvažnija značajka bila je u tome što su neki od braće laika bili istodobno i ratnici. Svaka crkvena ustanova mogla je imati vazale koji su bili dužni odazvati se pozivu u vojsku ili je mogla unajmiti

plaćenike koji su čuvali tvrđavu i štitili određeni prostor, ali to ju nije činilo vojničkim redom. I sami vojnički redovi koristili su se vazalima i velikim brojem plaćenika u borbama je sudjelovao razmjerno malen broj naoružane braće no posebno obilježje davala su im braća ratnici. I upravo su braća laici (a ne svećenici, kao što je u većini vjerskih redova bio slučaj), bivajući daleko brojniji i dajući najviše viših i nižih časnika, počeli postupno dominirati ovim redovima.

Vojnički redovi nisu nikad, pa čak ni u osamnaestom stoljeću, imali poteškoća u privlačenju novaka, iako su u trinaestom stoljeću zbog svojega bogatstva, povlastica i međusobnih suparništva, kao i sumnje (nepravedne, naravno, i na Zapadu vrlo rasprostranjene) da ne daju dovoljno od sebe bivali sve nepopularniji, kako među svećenicima, tako i među običnim svijetom. S međunarodnom upravom na čelu i uživajući, kao oruđe papinske moći, goleme povlastice te podsjećajući na suvremena shvaćanja o upravljanju Crkvom, struktura najvećih među njima pokazala se neprilagođenom njihovim potrebama, bez obzira što je njihovo upravljanje posjedima na regionalnoj razini bilo prilično učinkovito. To je dovelo do svojevrsnoga protuslovlja: premda na čelu najbogatijih crkvenih redova svojega vremena, njihove središnjice u Palestini redovito su oskudijevale u novcu i bile često na rubu bankrota. Braća na Istoku koja su se branila oružjem ostala su izolirana u veličanstvenim tvrđavama koje se i danas uzdižu kao nijemi spomenici idealu borbe za pravednu stvar, kao najljepši i istodobno najdepresivniji podsjetnici na taj ideal. Pa ipak, zagonetni hir povijesti htio je da dva vojnička reda, hospitalci sv. Ivana jeruzalemskog i red sv. Marije Njemačke, ostanu sačuvani do danas. I jedan i drugi to se posebno odnosi na hospitalce sv. Ivana na Rodu do 1523. i na Malti do 1798. imali su iznimno važnu ulogu sve do pojave modernoga doba. I premda je njihova zadaća danas sasvim drukčija, oni i danas živo svjedoče o vremenu križarskih ratova.

PETO POGLAVLJE

Kada su bili križarski ratovi?

Približavamo se kraju našega istraživanja i sada možemo napokon pokušati definirati križarske ratove. Križarski ratovi bili su pokornički ratovi i bili su svrstavani u rang hodočašća s kojima su dijelili mnoštvo atributa. Ratnih poprišta na kojima su se vodili bilo je mnogo: to su, dakako, u prvom redu bili Palestina i područje istočnoga Sredozemlja, ali također i Sjeverna Afrika, Španjolska, obale Baltika, Poljska, Ugarska, Balkanski poluotok, pa čak i Zapadna Europa. Križari su se borili protiv muslimana u Sjevernoj Africi, Španjolskoj, Palestini i Siriji, a s početkom četrnaestoga stoljeća također u području Egejskoga mora i na Balkanskom poluotoku; križari su, međutim, poduzimali i vojne pohode protiv poganskih Vanda, Balta i Litavaca, šamanističkih Mongola, pravoslavnih Rusa i Grka, katarskih i husitskih krivovjernih, kao i protiv katolika političkih protivnika papinstva. Povod križarskih ratova vraćanje otetih područja u kršćanske ruke i ispravljanje nepravde bio je u uvriježenom značenju toga izraza opravdan, no on se odnosio na potrebe cijeloga kršćanstva ili Crkve, a ne na potrebe ovog ili onog naroda ili ove ili one regije. Križarskom ratu legitimitet je davao papa kao kršćanski poglavar i Kristov zastupnik, a ne svjetovni vladar, a kako se radilo o Kristovu pothvatu, nesumnjivo je bio svet. Barem neki od križam polagali su zavjet, što ih je činilo podložnim Crkvi i osiguravali papama izvjesni nadzor nad njima u stvarima koje nisu bile u izravnoj vezi s ratnim operacijama. O njima se često govorilo kao o hodočasnicima; neke njihove povlastice, napose zaštita njihove osobe, njihovih obitelji i posjeda, dovodile su se u vezu s povlasticama koje su uživali hodočasnici. Križari su sebe držali pokornicima i kao takvi dobivali su potpuni oprost grijeha koji se poslije 1198. nazivao opći oprost. Čak i kad nisu sudjelovali u ratnim operacijama na Istoku, oprost grijeha koji su dobivali dovodio se u vezu s oprostom davanim križarima u Svetoj zemlji.

Sada bismo trebali pokušati kronološki omeđiti križarski pokret. Kad je bio prvi, a kada posljednji križarski rat? Godine 1074. papa Grgur VII, kovao je planove za vojni pohod na Istok. Seldžučki Turci pregazili su Malu Aziju i mladi bizantski car Mihajlo VII. je, ne obazirući se na tadašnje nesporazume između latinske i pravoslavnih Crkava, zaiskao pomoć od pape. Grgur se odazvao pozivu u nadi da će tako međusobno približiti latinsku i istočne

Crkve; ostalo je sačuvano pet pisama što ih je između veljače i prosinca te godine odaslao na različite adrese. U njima je opširno opisao patnje istočnih kršćana i ukazao na njihovu potrebu za bratskom pomoći. Vojničku službu usporedio je sa služenjem Crkvi, pozivajući jednog od adresata »u obranu kršćanske vjere i nebeskoga kralja« i uskliknuvši kako je, premda je veličanstveno umrijeti za domovinu, još veličanstvenije umrijeti za Krista, Pritom je istaknuo duhovnu nagradu koja ga čeka, naglasivši to ovim riječima: »Izvršiš li ovu zadaću koja traje samo jedan trenutak/ možeš postići vječnu milost.« Papa je osobno organizirao vojni pohod i prema svemu sudeći bio mu je na čelu. Njemačkoga kralja Henrika IV. izvijestio je da preko 50.000 ljudi Čeka u pripravnosti bude li »vojni pohod kao vođa i visoki svećenik predvodio papa osobno«, kazavši čak da bi vojska pod njegovim vodstvom mogla doprijeti do samoga Svetog groba. Čak *Je*, što je doista neobično, razmišljao o tome da obranu Rimske Crkve prepusti Henriku. U svemu ovome bilo je, dakako, mnogo preuveličavanja i njegove planove onemogućio je spor oko investiture. Međutim, Grgur u svojim pismima govori o svetom ratu, on takav rat odobrava, spominjući vječnu nagradu koju će dobiti oni što u njemu sudjeluju, a iznad svega Jeruzalem. Grgurove namjere su možda bile daleko razrađenije nego što se može zaključiti iz njegovih pisama. Znamo da je on nekoliko godina poslije uveo pojam pokorničkoga rata i da je u krugu najbližih suradnika bio držan ocem križarskih ratova, dok je naprotiv vjerojatno da je papa Urban II. sebe držao njegovim učenikom koji ide stopama svojega učitelja. Ipak, dokazi s kojima raspolažemo ne dopuštaju nam da idemo tako daleko u svojim zaključcima. U svojim pismima Grgur ne dovodi nedvosmisleno u vezu planirani vojni pohod s hodočašćem/ ne kaže ništa o tome da će sudionici križarskoga pohoda dobiti oprost grijeha i u njima se ne spominju zavjeti ni zaštita vojnika koji polože križarski zavjet. Dok ne budemo raspolagali nekim novim dokazima, prisiljeni smo zaključiti da 1074. papa zapravo nije planirao pokrenuti križarski rat, da je godina 1095., koja se općenito drži godinom početka križarskog pokreta, točna te da je križarski pokret nastao kao posljedica inicijative koju je pokrenuo Urban II.

Može se reći da je križarski pokret prestao postojati 13. lipnja 1798. kad su vitezovi hospitalci od sv. Ivana, posljednji pripadnici vojničkoga reda koji je vladao jednim redom-državom i koji je u to vrijeme ratovao protiv muslimana na moru, prepustili Maltu Napoleonu Bonaparteu. Do tada su mnoge bitne značajke križarskoga pokreta odavno iščezle. Posljednji križarski ratovi koji odgovaraju definiciji Što sam je ovdje iznio bili su vjerojatno vojni pohod portugalskoga kralja Sebastijana na Maroko 1578. i pohod španjolske Armade na Englesku deset godina kasnije. Iako križarski ratovi u sedamnaestom stoljeću još uvijek nisu potpuno istraženi, posljednji križarski savez bila je Sveta liga (1684.-1697.) koja je na kratko uspjela vratiti Peloponez. Početkom osamnaestoga stoljeća možda je još bilo ljudi koji su uzimali križ i borili se na strani Venecije ili Austrije protiv Turaka, no što se više približavamo današnjem vremenu, ovo područje sve više obavija magla, zamućujući nam vid. Posljednje razdoblje križarskih ratova upravo vapi za temeljitim istraživanjem. Dok se ono ne istraži, priču o postupnom nestajanju ovoga izvanrednog i dugotrajnog pokreta ne će biti moguće na zadovoljavajući način ispričati.

KRONOLOGIJA

1095. ožujak srpanj (-rujan 1096.)	Crkveni sabor u Piacenzi Papa Urban 11. kreće na put s ciljem pozivanja na križarski rat
27. studenoga	Proglašenje križarskog rata na crkvenom saboru u Clermontu
prosinač (-srpanj 1096.)	Progona Zidova u Francuskoj Njemačkoj i Českoj
1096.-1102.	Prvi križarski rat
1099. 15. srpnja	Jeruzalem pada u ruke križara
1103.	Car Henrik IV. planira pokretanje križarskog rat
1107.-1108.	Bohemond od Antiohije- Taranta pokreće križarski rat
1108.-1109.	Bertrand od St. Gillesa pokreće križarski rat
1114.	Katalonski križarski rat na Balearsko otočje
1120.-1126.	Papa Kalist II. pokreće križarski rat na Istoku i u Španjolskoj
1120.	Osnovan red vitezova templara
1126.	Prvi znakovi militarizacije reda hospitalaca sv. Ivana
1128.-1129.	Kralj Balduin 11. od Jeruzalema poduzima

		križarski pohod na Istok
1139.-1140.		Pohod križara na Istok
1145.		Papa Eugen 111. proglašava križarski rat u buli Quantum praedecessores
1146.		Progona Zidova u Porajnju
1146.-1147.		Sv. Bernard poziva na križarski rat
1147. 13. travnja		Papa Eugenije 111. odobrava križarske pohode u Španjolskoj i s one strane sjeveroistočne granice Njemačke
1147.-1149.		Drugi križarski rat
1147. listopada	24.	Zauzeće Lisabona
1153.		Križarski pohod u Španjolskoj
1157.-1184.		Pape u nekoliko navrata pozivaju na križarske pohode u kojima sudjeluje nekoliko manjih i srednjih vojnih pohoda na Istok
1157.-1158.		Križarski pohod u Španjolskoj
1171.		Križarski pohod u području Baltika
1175.		Križarski pohod u Španjolskoj
1177.		Filip od Flandrije poduzima križarski pohod na Istok
1187. 4. srpnja		Saladin potpuno porazio vojsku Jeruzalemskoga Kraljevstva u bitci kod Hattina

2. listopada		Saladin zauzima Jeruzalem
29. listopada		Papa Grgur Vili. proglašava križarski pohod u buli Audita iremendi
1188. siječanj		Nametanje Saladinove desetine u Engleskoj
1189.-1192.		Treći križarski rat
1190.		Progon Zidova u Engleskoj
1191. lipanj		Rikard 1. Engleski zauzima Cipar
1193.-1230.		Križarski pohod na Livoniju (suvremenu Latviju)
1193.		Križarski pohodi u Španjolskoj
1197.-1198.		Pohod njemačkih križara na Istok
1198. kolovoz		Osnovan Teutonski red Papa Inocent 111. objavljuje bulu Post miserabde kojom poziva na križarski pohod
1199. studenoga	24.	Papa Inocent ili. proglašava križarski pohod protiv Markwarda od Anweilera u južnoj Italiji
	prosinac	Uvođenje crkvenog poreza za križare
1202.-1204.		Četvrti križarski rat
1204.		Papa Inocent III. odobrava novačenje križara za Livonijski križarski rat na regularnoj osnovi
	12.-15. travnja	Križari pljačkaju Konstantinopol
1206.		Pohod danskih

1208.	14. siječnja	križara na Gsel Ubijen Pierre od Castelnaua, papinski izaslanik u Languedocu Papa Inocent III. proglašava križarski pohod protiv albigenza
1209.-1229.		Križarski rat protiv albigenza
1212.		Drugi križarski rat Križarski rat u Španjolskoj
1213.	travanj	Papa Inocent III. poziva na križarski rat u svojoj buli <i>Quia major</i>
1215.	studenj	Četvrti lateranski sabor odobrava redovito oporezivanje Crkve za križarske ratove i objavljuje konstituciju o križarskim ratovima <i>Ad liberandam</i>
1216.	28. listopada	Kralj Henrik III. Engleski uzima kriz i kreće u pohod na engleske pobunjenike
1217.-1229.		Peti križarski rat
1219.		Pohod danskih križara na Estoniju
1225.		Teutonski red pozvan u Prusiju
1227.		Odobren križarski pohod protiv krivo vjernika u Bosni (ponovljen 1234.)
1228.-1229.		Car Fridrik II. predvodi križarsku vojnu na Istok
1229.		Teutonski red započinje osvajanje Prusije

18. veljače		Jeruzalem ugovorom vraćen kršćanima
1229.-1253.		Križarski rat u Španjolskoj u kojemu sudjeluju Jakov 1. Aragonski i Ferdinand III. Kastilijski
1231.		Ivan od Briennea priskače u ponoć Konstantinopolu predvodeći križarsku vojnu
1232.-1234.		Križarski rat protiv stedingerskih krivo vjernih u Njemačkoj
1239.-1240.		Pokrenut križarski rat u cilju pomoći Konstantinopolu
1239.-1241.		Thibaut od Champagne i Rikard od Comwalla predvode križarsku vojnu na Istok
1239..		Proglašen križarski rat protiv cara Fridrika II. (obnovljeni 1240., 1244.) Švedski križari pokreću križarski rat protiv Finske
1241.		Proglašenje križarskog rata protiv Mongola (obnovljeni 1243., 1249.)
1244.	11. srpnja-23. kolovoza	Jeruzalem pada u ruke muslimana
1245.		Teutonski red dobio odobrenje voditi neprekidni križarski rat u Prusiji
1248.-1254.		Prvi križarski pohod

		sv. Luja (kralja Luja IX. Francuskog) na Istok
1248.		Križarski rat protiv cara Fridrika 11. u Njemačko]
1251.		Prvi pastirski križarski rat
1254.		Križarski pohod na Prusiju
1255.		Pozivi na križarski rat protiv protivnika papinstva u Italiji
1261.	25. srpnja	Grci ponovno zauzimaju Konstantinopol
1265.-1266.		Križarski pohod Karla Anzuvinskog na južnu Italiju
1269.-1272.		Drugi križarski pohod sv. Luja
1269.		Križarski pohod Aragonaca na Istok
1271.-1272.		Engleski križarski rat na Istoku pod vodstvom lorda Eduarda
1274.	18. svibnja	Drugi lyonski sabor objavljuje križarski dekret Constitutiones prozelofidei
1283.-1302.		Križarski rat protiv Sicilijanaca i Aragonaca
1287.		Križarski pohod na Istok Alice od Bloisa
1288.		Križarski pohod na Istok Jeana od Graillyja
1290.		Križarski pohodi Otta od Grandsona i sjevernih Talijana na Istok
1291.	18.	Lučki grad Acre pada

	svibnja	u ruke muslimana; do kolovoza su ispražnjene posljednje kršćanske utvrde na kopnu
1306.-1552.		Red hospitalaca vlada otokom Rodom
1306.-1307		Križarski pohod protiv Fra Dolcinovih pristaša u Pijemontu
1307.		Proglašen križarski rat u znak podrške polaganju prava Karla od Valoisa na Konstantinopol
	13. listopada	Uhićeni svi templari u Francuskoj
1309.		Pučki križarski rat
		Teutonski red premješta svoj sjediste u Prusiju
1309:-1310.		Kastilijanci i Aragonci pokreću križarski pohod u Španjolskoj
		Križarski pohod protiv Venecije
1310.		Križarski pohod reda hospitalaca na otok Rod
1312. 3. travnja		Zabranjen red vitezova templara
1314.		Križarski pohod u Ugarskoj protiv Mongola i Litavaca (obnovljen 1325., 1332., 1335., 1352. i 1354.)
1320.		Drugi pastirski križarski rat
1321.		Križarski pohod protiv protivnika papinstva u Italiji (proširen 1324.)

1323. Križarski pohod Norvežana
proti v Rusa u Finskoj
1325. Križarski pohod protiv
Mongola i Litavaca
u Poljskoj (obnovljen
1340., 1343., 1351., 1354.,
1355., 1363. i 1369.)
1328. Proglašen križarski rat
protiv kralja Ludviga
IV. Njemačkog
Križarski rat u Španjolskoj
- 1332.-1334. Prva križarska liga odlazi
u križarski pohod na
istočno Sredozemlje
1340. Križarski rat protiv
krivovjemika u Českoj
30. listopada Pobjeda križara u bitci
kod Salada (Španjolska)
- 1342.-1344. Križari opsjedaju
Algeciras (Španjolska)
1344. Križan pripremaju pohod
na Kanarsko otočje
28. listopada Križarska liga za
istočno Sredozemlje
opkoljava Smimu
- 1345.-1347. Humbert, dofen od
Viennoisa, pokreće
križarski pohod na Istok
1345. Cenovezani kreću
u križarski pohod
protiv Mongola koji
opsjedaju Kaffu
1348. Križarski pohod kralja
Magnusa Švedskog
protiv Finske (obnovljen

	1350. i 1351.)
1349.-1350.	Križari opsjedaju Gibraltar
1353.-1357.	Križari pokušavaju ponovno ovladati Papinskom Državom u Italiji
1359.	Križarska liga u istočnom Sredozemlju
1360.	Križarski pohod na Milano (obnovljen 1363. i 1368.)
1365.-1367.	Križarski pohod kralja Petra 1. Ciparskog na Istok
1366.	Križarski pohod Amadea Savojskog na Dardanele i Bugarsku
1383.	Križarski pohod biskupa Norwicha protiv klementista u Flandriji
1386.	Križarski pohod Johna od Gaunta u Kastiliji
1390.	Križarski pohod na Mahdiju u Sjevernoj Africi
1396.	Križan sudjeluju u bitci kod Nikopolja (poraženi od Turaka 25. rujna)
1398.	Proglašen križarski pohod u cilju oslobađanja Konstantinopola (obnovljen 1399. i 1400.)
1399.-1403.	Križarski pohod Jeana Boucicauta u istočnom Sredozemlju
1420.-1431.	Križarski ratovi protiv husita
1444.	Križarski rat za Varnu

		(poraz od Turaka 19. studenoga)
1453.	29. svibnja	Turci osvajaju Konstantinopol
	30. rujna	Proglašen novi križarski pohod na Istok
1455.		Cenoveski križari brane Chios
1456.		Križarski pohod sv. Ivana Kapistrana (22. srpnja uspješno je obranio Beograd od Turaka)
1460.	14. siječnja	Papa Pio 11. proglašava križarski rat
1464.	15. kolovoza	Papa Pio 11. umire čekajući da se njegova križarska vojska okupi kod Ancone
1471.	31. pros inca	Proglašen križarski pohod na Istok
1472.		Križarska liga u istočnom Sredozemlju
1481.		Križari nastoje osloboditi Otrant od Turaka
1482.-1492.		Križarski rat u Španjolskoj
1492.	2. siječnja	Križari osvajaju Granadu
1493.		Križarski rat protiv Turaka u Ugarskoj
1499.-1510.		Španjolski križari uspostavljaju mostobrane na sjevernoafričkoj obali
1500.	1. lipnja	Proglašen križarski rat protiv Turaka
1513.		U Istočnoj Europi proglašen križarski rat protiv Turaka

1517.	11. studenoga	Proglašen križarski rat protiv Turaka
1522.	srpanj-18. prosinca	Turska opsada Roda. Završava predajom otoka Turcima od strane hospitalaca sv. Ivana
1529.	26. rujna-listopad	Prva otomanska opsada Beča
1530.-1798.		Hospitalci vladaju Maltom
1530.	2. veljače	Proglašen križarski rat protiv Turaka
1535.		Križarski pohod cara Karla V. na Tunis
1537.-1538.		Križarska liga u istočnom Sredozemlju
1541.		Križarski pohod cara Karla V. na Alžir
1550.		Križarski pohod cara Karla V. na Mahdiju
1560.		Križarski pohod kralja Filipa 11. Španolskog na Djerbu i Tripolis
1565.	19. svibnja-8. rujna	Turci neuspješno opsjedaju Maltu
1570.-1573.		Sveta (križarska) liga djeluje u Sredozemlju
1570.-1571.		Turci osvajaju Cipar
1571.	7. listopada	Pobjeda Don Juana Austrijskog u pomorskoj bitci kod Lepanta
1573.	11. listopada	Don Juan Austrijski privremeno zauzima Tunis
1578.		Križarski pohod kralja

		Sebastijana Portugalskog na Maroko
1588.		Armada (križarski pohod protiv Engleske)
1645.-1669.		Turci napadaju i osvajaju Kretu. Brani je križarska liga
1683.	14. srpnja- 12. rujna	Otomani po drugi put opsjedaju Beč
1684.-1697.		Sveta (križarska) liga počinje vraćati Balkanski poluotok u kršćanske ruke
1798.	13. lipnja	Napoleon osvaja Maltu

Odabrana bibliografija sporednih djela

H. E. Mayer je u svojoj *Bibliographie zur Geschichte der Kreuzzilge* (Hanover, 1960.) sastavio prvorazrednu bibliografiju knjiga i članaka objavljenih prije 1958.-1959. s preko pet tisuća naslova. Za godine 1958.-1967. objavio je dodatke pod naslovom »Literaturbericht uber die Geschichte der Kreuzzuge«, *Historische Zeitschrift*, Sonderheft III (1969.), a za godine 1967.-1982., s J. McLellanom, u »Select Bibliography of the Crusades«, u K. M. Setton (gl. ured.), *A History of the Crusades*, sv. 6 (vidi dalje u tekstu). Vrijedne su i njegove kratke recenzije što ih je pisao za *Deutsches Archiv fur Erforschung des Mittelalters*. Popis najnovijih publikacija i prikaza radova na kojima autori još uvijek rade a objavljuje ih *Bulletin of the Society for the Study of the Crusades and the Latin East* pouzdan su vodič za sve knjige i publikacije koje se objavljuju iz godine u godinu. Ovo društvo upravo kani pokrenuti časopis pod nazivom *Crusades*.

Historiografiju križarskih ratova najbolje je obradio G. Constable, »The Historiography of the Crusades«, *The Crusades from the Perspective of Byzantium and the Muslim World*, ured. A. E. Laiou i R. P. Mottahedeh (Washington, DC, 2001.). Govoreći o polemikama u vezi s definicijom križarskih ratova, Constable polemičare svrstava u četiri kategorije. Komentari koji slijede moji su.

1. **Generalizatori.** Njihov najistaknutiji predstavnik bio je C. Erdmann, *The Origin of the Idea of the Crusade* (1935.; engl. prijevod Princeton, 1977.). Njegov suvremeni sljedbenik je E.-D. Hehl, »Was ist eigentlich ein Kreuzzug«, *Historische Zeitschrift* 259 (1994.). U ovu skupinu mogli bismo možda, premda je njegov pristup bliži ničeanskom relativizmu, svrstati i C. J. Tyermana, koji je svoj članak/ naslovljen »Were there any Crusades in the Twelfth Century?« i objavljen u *English Historical Review* 110 (1995.), proširio u knjigu pod naslovom *The Invention of the Crusades* (Basingstoke, 1998.), no ona nije dovoljno znanstveno rigorozna da bi bila uvjerljiva.

2. **Popularizatori.** Dobar primjer je P. Alphandery i A. Dupront, *La Chretiente et l'idee de croisade*, 1 sv. (Pariš, 1954-1959.). Suvremeni pobornik ove struje je J. Flori u *Pierre l'Ermite et la Premiere Croisade* (Pariš, 1999.) i *La guerre sainte: La formation de l'idee de croisade dans l'Occident chretien* (Pariš, 1201.).

3. **Tradicionalisti.** Njihov najvažniji predstavnik danas je H. E. Maver, autor knjige *The Crusades* (2. izd., Oxford, 1988. ali vidi posebno 1. cngl. izd., Oxford, 1972.). Podržava ga, premda neizravno, }. Richard u *The Crusades, c. 1071~c. 1291* (1966., engl. prijevod Cambridge, 1999.), koji doduše prihvaća stavove pluralista, ali također pokušava dokazati da je križarske pohode na Istok karakterizirala »instinktivna privrženost Svetoj zemlji« koja im je dala njihov posebni duh.

4. **Pluralisti.** Knjiga Što ju držite u rukama i nekolicina drugih mojih knjiga te knjige N. J. Housleyja, E. Siberryja i C. T. Maiera (vidi dalje u tekstu) drže se pluralističkima. Takvom se drži i kratka povijest križarskih ratova iz pera B. Hamiltona, *The Crusades* (Stroud, 1998.). Jasnu i razgovijetnu obranu pluralističkoga pristupa iznio je N. J. Housley u *The Later Crusades, 1274-1580: Erom Lyons to Alcazar* (Oxford, 1992.). Slikovit primjer pluralizma u praksi predstavlja J. S. C. Riley-Smith (ured.), *The Atlas of the Crusades* (London, 1991.).

Među relativno suvremene kratke povijesti križarskih ratova spada knjiga H. E. Mayera *The Crusades* (vidi u prethodnom tekstu), koja govori o križarskim pohodima na Istok prije 1291. i knjiga J. S. C. Riley-Smith, *The Crusades: A Short History* (London, 1987.) u kojoj je riječ i o ostalim križarskim ratištima, a obuhvaća i osamnaesto stoljeće. Tematsku obradu ovog predmeta moguće je naći u J. S. C. Riley-Smith (ured.), *The Oxford Illustrated History of the Crusades* (Oxford, 1995.). Od opsežnijih radova, R. Grousset, *Histoire des croisades et du royaume franc de Jerusalem*, 3 sv. (Pariš, 1934.-1936. i S. Runciman, *A History of the Crusades*, 3 sv. (Cambridge, 1951.-1954.) danas su prilično zastarjeli, a K. M. Setton (gl. ured.), *A History of the Crusades*, 6 sv. (2. izd., Madison, 1969.1989.) pati od uobičajenih nedostataka karakterističnih za manje-više sve projekte u kojima sudjeluje više autora, premda su pojedina poglavlja dosta dobra, a druga govore o temama o kojima na drugim mjestima ne ćemo naći gotovo ništa. Mnogo nove građe o kasnijim križarskim ratovima naći ćemo u K. M. Setton, *The Papacy and the Levant {1204-1571}*, 4 sv. (Philadelphia, 1976.-1984.). Ovi ratovi najbolje su obrađeni u N. J. Housley, *The Later Crusades, 1274-1580* (vidi u prethodnom tekstu). Housley je usto napisao i vrlo

dobru knjigu o četrnaestom stoljeću: *The Avignon Papacy and the Crusades, 1305-1378* (Oxford, 1986.).

Do sada su se pregledi križarskog mišljenja obično svrstavali u dvije kategorije. Prvo, postoje pregledi čiji se pristup temelji na crkvenom pravu: M. Villey, *La croisade sur la formation d'une. theorie junditjue* (Pariš, 1942.); J.

A. Brundage, *Medieval Canon Law and the Crusader* (Madison, 1969.); F. H. Russell, *The Just War in the Middle Ages* (Cambridge, 1975.); M. Purcell, *Papal Crusading Polio/, 1244-1291* (Leiden, 1975.); J. Muldoon, *Popes, Lawyer\$ and Infidels* (Liverpool, 1979.); vidi također J. Brundage, »The Crusader's Wife: A Canonistic Quandary«, *Studia Gratiana* 12 (1967.); R. H. Schmandt, »The Fourth Crusade and the Just War Theory«, *Catholic Historical Revieiv* 61 (1975.). Drugo, postoje studije u kojima su križarski ratovi obrađeni s obzirom na Širu teološku pozadinu. Knjiga koja je potakla ovu školu mišljenja bila je C. Erdmann, *The Origin of the Idea of the Crusade* (vidi prethodni tekst), premda se u novije vrijeme mnogi Erdmannovi stavovi osporavaju (vidi posebno J. Gilchrist, »The Erdmann Thesis and the Canon Law, 1083-1141«, u *Crusade and Settlement*, ured. R. W. Edburly, Cardiff, 1985.). Vidi također E. Delaruelle, *L'Idée de croisade au moyen age* (Torino, 1980.); E. D. Hehl, *Kirche and Krieg im. 12. Jahrhundert* (Stuttgart, 1980.); J. S. C. Riley-Smith, »Crusading as an Act of Love«, *Histon/* 65 (1980.); B. Z. Kedar, *Crusade and Mission* (Princeton, 1984.). O kritičarima križarskih ratova u dvanaestom i trinaestom stoljeću vidi E. Siberry, *Criticism of Crusading, 1095-1274* (Oxford, 1985.).

S ovom temom povezana je tema pozivanja na križarske ratove, o čemu vidi P. J. Cole, *The Preaching ofthe Crusades to the Holy Land, 1095-1270* (Cambridge, Mass., 1991.); C. T. Maier, *Preaching the Crusades: Mendicant Friars and the Cross in the Thirteenth Century* (Cambridge, 1994.) i *Crusade Propaganda and Idcologi/; Model Sermons for the Preaching of the Cross* (Cambridge, 2000.). K tome, otvara se još jedno područje istraživanja liturgija pa stoga željno očekujemo knjigu A. Lindera o križarskim misama, *clamores* i tridesetorim misama za pokojnika i C. Dondija o liturgiji Svetoga groba.

U vezi sa studijama o križarskoj književnosti (epici, poeziji i drami), vidi M. Bohmer, *Untersuchungen zur Mittelehochdeutschen Kreuzzugsliteratur* (Rim, 1968.); C. T. J. Dijkstra, *La chanson de croisade* (Amsterdam, 1955.); P. Holzle, *Dre Kreuzziige in der okzitanischen und deutschen Lyrik des 12. Jahrhunderts: das Gattungsproblem »Kreuzlied« im. historischen Kontext*, 2 sv. (Göppingen, 1980.); M. De Riquer, *Los Trovadores: Historia literaria y Textos*, tro knjige (Barcelona, 1983.); S. N. Rosenberg i H. Tischler, *Chanson m'estuet: Songs of the Trouveres* (London i Boston, 1981.); D. A. Trotter, *Medieval French Literature and the Crusades (1100-1300)* (Geneva, 1988.); F. W. Wentzlaff-Eggebert, *Kreuzzugsdichtung des Mittelalters: Studien zu ihrer geschichtlichen und dichterischen Wirklichkeit* (Berlin, 1960.).

Magistralna studija R. C. Smaila pod naslovom *Crusading Warfare, 1097-1193* (Cambridge, 1956.) dobila je nastavak u knjizi C. Marshalla *Warfare in the Latin East, 1192-1291* (Cambridge, 1992.). Knjiga J. Francea *Victory in the East* (Cambridge, 1994.) posvećena je vojnoj povijesti Prvog križarskog rata. Vidi također *Western Warfare in the Age of the Crusades, 1000-1300* (London, 1999.); R. Rogers, *Latin Siege Warfare in the Twelfth Century* (Oxford, 1992.); J. Pryor, *Geography, Technology and War* (Cambridge, 1988.); Y. Friedman, *Encounter between Enemies: Captivity and Ransom in the Latin Kingdom of Jerusalem* (Leiden, 2002.); te D. Nicolle, *Arms and Armour of the Crusading Era, 1050-1350*, 2 sv. (London, 1999.).

Križarski pokret bio je oruđe papinske monarhije. O toj temi napisano je više vrijednih studija: A. Bečker, *Papst Urban II (1088-1099)*, 2 sv. (Stuttgart, 1964/1988.); H. Roscher, *Papst Innocenz III und die Kreuzziige* (Göttingen, 1969.); M. Maecarone, »Studi su Innocenzo III. Orvieto e la predicazione della crociata«, *Italia sacra* 17 (1972.); C. R. Cheney, *Pope Innocent III and England* (Stuttgart, 1976.); L. Thier, *Kreuzzugsbemühungen unter Papst Clemens V, 1305-1314* (Düsseldorf, 1973.). Vidi također S. Schein, *Fideles Crucis: The Papacy, the West and the Recovery of the Holy Land, 1274-1314* (Oxford, 1991.); S. Menache, *Clement I⁷* (Cambridge, 1998.); te N. J. Housley, *The Avignon Papacy and the Crusades* (koju smo već spomenuli). U vezi s financiranjem križarskih ratova i uvođenju papinskih poreza vidi naročito W. E. Lunt, *Papal Revenue*.

in the Middle Ages, 2 sv. (New York, 1934.) i *Finacial Relations of the Papacy with England*, 2 sv. (Cambridge, Mass., 1939.-1962.); i P. Guidi (ured.), »Rationes decimarum Italiae nei secoli XIII e XIV. Tuscia. I. La Decima degli anni 1274-80«, *Studi e Testi* 58 (1932.).

Značajan doprinos proučavanju pojedinih križarskih pohoda na Istok naći ćemo u knjigama: R. J. Lijie, *Byzantine and the Crusader States, 1096-1204* (Oxford, 1994.); M. Buli, *Knightly Piety and the Lay Response to the First Crusade: The Limmsin and Gascony, c. 970-c. 1130* (Oxford, 1993.); G. Constable, »The Financing of the Crusades in the Twelfth Century«, *Outremer*, ured. B. Z. Kedar, H. E. Mayer i R. C. Smail (Jeruzalem, 1982.) i »Medieval Charters as a Source for the History of the Crusades«, *Crusade and Settlement*, ured. P. W. Edbury; R. Somerville, *The Councils of Urban II*, sv. 1: *Decreta Claromontensia (Annuaire Historiae Conciliorum, Supplementum I [1972.]*); J. S. C. Riley-Smith, *The First Crusade and the Idea of Crusading* (London, 1986.) i *The First Crusaders* (Cambridge, 1997.); R. Chazan, *European Jewry and the First Crusade* (Berkeley, 1987.) i *God, Humanity and History: The Hebrew First Crusade Narratives* (Berkeley, 2000.); J. Praver, »The Jerusalem the Crusaders Captured: a Contribution to the Medieval Topography of the City«, u *Crusade and Settlement*, ured. P. W. Edbury; J. Phillips (ured.), *The First Crusade: Origins and Impact* (Manchester, 1997.); J. Shepard, »When Greek Meets Greek: Alexius Comnenus and Bohemond in 1097-8«, *Byzantine and Modern Greek Studies* 12 (1988.) i »Cross-purposes: Alexius Comnenus and the First Crusade«, *The First Crusade*, ured. J. Phillips; G. Constable, »The Second Crusade as seen by Contemporaries«, *Traditio* 9 (1953.); J. Phillips i M. Hoch (ured.), *The Second Crusade: Scope and Consequences* (Manchester, 2001.); D. E. Queller and T. F. Madden, *The Fourth Crusade: The Conquest of Constantinople* (2. izd., Philadelphia, 1997.); J. Longnon, *Les compagnons de Villehardouin* (Geneva, 1978.); J. M. Powell, *Anatomy of a Crusade, 1273-1221* (Philadelphia, 1986.); W. C. Jordan, *Louis IX and the Challenge of the Crusade* (Princeton, 1979.); D. Weiss, *Art and Crusade in the Age of Saint Louis* (Cambridge, 1998.); A. Leopold, *How to Recover the Holy Land: The*

Crusade Proposals of the Late Thirteenth and Early Fourteenth Centuries (Aldershot, 2000.).

O nastojanju da se Petra Pustinjaka prikaže začetnikom Prvoga križarskog rata, vidi E. O. Blake i C. Morris, »A Hermit Goes to War: Peter and the Origins of the First Crusade«, *Studies in Church History* 22 (1984.) i J. Flori, *Pierre l'Ermite* (vidi u prethodnom tekstu).

Dvije izvanredne knjige o križarskom pokretu u Engleskoj su C. J. Tierman, *England and the Crusades, 1095-1588* (Chicago, 1988.) i S. Lloyd, *English Society and the Crusade, 1216-1307* (Oxford, 1988.). Vidi također M. Keen, »Chaucer's Knight, the English Aristocracy and the Crusade«, u *English Court Culture in the Middle Ages*, ured. V. J. Scattergood i J. W. Sherborne (London, 1983.).

O ostalim križarskim ratištima, uz uobičajene radove, vidi: o križarskim ratovima u Španjolskoj: D. W. Lomax, *The Reconquest of Spain* (London, 1978.); R. A. Fletcher, »Reconquest and Crusade in Spain c. 1050-1150«, *Transactions of the Royal Historical Society*, 5. niz, 37 (1987.); P. Linehan, *The Spanish Church and the Papacy in the Thirteenth Century* (Cambridge, 1971.); R. I. Burns, *The Crusade in the Kingdom of Valencia*, 2 sv. (Cambridge, Mass., 1967.); o križarskim ratovima na Baltiku: H. Beumann, *Heidenmission und Kreuzzugsgedanke in der deutschen Ostpolitik des Mittelalters* (2. izd., Darmstadt, 1973.); E. Christiansen, *The Northern Crusades* (London, 1986.); o križarskom ratu protiv Mongola: P. Jackson, »The Crusade against the Mongols«, *Journal of Ecclesiastical History* 43 (1991.); o križarskim ratovima protiv heretika i protivnika Crkve: N. J. Housley, »Crusades against Christians: their Origins and Early Development, c. 1000-1216«, u *Crusade and Settlement*, ured. P. W. Edbury; M. Roquebert, *L'Épopée Cathare*, 3 sv. (Toulouse, 1970.-1986.) riječ je o najboljoj obradi križarskog pohoda protiv albigenza; S. Lloyd, »'Political Crusades' in England, c. 1215-17 i c. 1263-5« u *Crusade and Settlement*, ured. P. W. Edbury; N. J. Housley, *The Italian Crusades* (Oxford, 1982.), koja je najbolja studija o političkim križarskim ratovima u Italiji.

O *milites ad terminum*, vidi G. Ligato, »Fra Ordine Cavallereschi e crociata: 'milites ad terminum' e 'confraternitates' armate«. *Militia Christi e Crociata nei secoli XI-XIV* (Milano, 1992.), str. 645.-697.; o

bratovštinama: J. S. C. Riley-Smith, »A Note on Confraternities in the Latin Kingdom of Jerusalem«, *Bulletine of the Institute of Historical Research* 44 (1971.).

O odrazu križarskih ratova u likovnoj umjetnosti, glazbi i književnosti devetnaestoga i ranoga dvadesetog stoljeća, vidi E. Siberry, *The Nerv Crusaders* (Aldershot, 2000.).

Kad je riječ o povijesti vojničkih redova prije 1312., polazište bi, po mojem mišljenju, trebala biti knjiga H. Prutz, *Die geistlichen Ritterorden* (Berlin, 1908.), A. J. Forey, *The Military Orders from the Tioelfth to the 'Early Fourteenth Centuries* (Basingstoke, 1992.) pruža dobar uvid u opću povijest vojničkih redova do 1312. Vidi također A. Demurger, *Chevaliers du Christ: Les ordres rehgmiarmilitaires au Moyen Age* (Pariš, 2002.); L. Garda Guijarro Ramos, *Papađo, cruzadas y crdenes militares, siglos XI-XIU* (Madrid, 1995.). O njihovoj kasnijoj povijesti vidi poglavlje A. T. Luttrella u J. S. C. Riley-Smith (ured.), *The Oxford Illustrated Histori/ ofthe Crusades* (kao gore). Vidi također A. T. Luttrell i L. Pressouyre (ured.), *La Commanderie, institution des ordres militaires dans l'Occident medievai* (Pariš, 2002.). Velik broj zanimljivih referata moguće je pronaći u radovima međunarodnih znanstvenih skupova u St. John's Gateu, Clerkenwell, god. 1992. i 1996.: M. Barber (ured.), *The Military Orders: Fightingfor the Faith and the Caringfor the Sick* (AJdershot, 1994.); H. Nicholson (ured.), *The Military Orders, Vol 2: Welfare and Warfare* (AJdershot:, 1998.). Uskoro treba biti objavljena i treća knjiga s referatima iz 2000., ured. W. G. Zajac.

Za pojedinačne redove, o templarima: vidi: M. Barber, *The Nezv Knighthood; A History of the Order of the Temple* (Cambridge, 1994.) i *The Trial of the Templars* (Cambridge, 1978.); A. Demurger, *Vie et mort de l'ordre du Temple* (Pariš, 1985.); H. Nicholson, *The Knights Templar: A. New Histori/* (Stroud, 2001.); M, L, Bulst-Thiele, *Sacrae Domus Militiae Templi Hierosoh/mitani Magistri* (Gottingen, 1974.); A. J. Forey, *The Templars in the Corona de Aragon* (London, 1973.); S. Cerrini (ured.), *I Templari, la guerra e la santita* (Rimini, 2000.).

O hospitalcima: vidi: H. J. A. Sire, *The Knights of Malta* (New Haven, 1994.); J. S. C. Riley-Smith, *Hospitaliers* (London, 1999.) i *The Knights of St. John in jerusalem and Cyprus, c. 1050-1310* (London, 1967.); H. Nicholson, *The Knights Hospitaller* (Woodbridge,

2001.); M. Grevers, *The Hospitaller Cartulary in the British Library (Cotton MS Nero E VI)* (Toronto, 1981.); A. T. Luttrell, »The Earliest Hospitaliers«, *Montjoie: Studies in Crusade History in Honour of Hans Eberhard Mayer*, ured. B. Z. Kedar, J. S. C. Riley-Smith i R. Hiestand (Aldershot, 1997.), »The Hospitallers' Early Written Records«, *The Crusades and their Sources: Essays Presented to Bernard Hamilton*, ured. J. France i W. G. Zajac (Aldershot, 1998.), *The Hospitallers in Cyprus, Rhodes, Greece and the West (1291-1440)* (London, 1978.), *Latin Greece, the Hospitallers and the Crusades, 1291-1400* (London, 1982.), *The Hospitallers of Rhodes and their Mediterranean World* (Aldershot, 1992.) i *Hospitaller State on Rhodes and its Western Provinces, 1306-1462* (Aldershot, 1999.); J. Sarnovsky, *Macht und Herrschaft im Johanniterorden des 15. Jahrhunderts* (Munster, 2001.); N. Vatin, *L'Ordre de Saint-Jean-de-Jerusalem, L'Empire ottoman et la Méditerranée orientale entre les deux sièges de Rhodes (1480-1552)* (Pariš, 1994.); R. Cavaliero, *The Last of the Crusaders: The Knights of St. John and Malta in the Eighteenth Century* (London, 1960.); V. Mallia-Milanes, *Venice and Hospitaller Malta, 1530-1798* (Malta, 1993.); A. Hoppen, *The Fortification of Malta by the Order of St John, 1530-1798* (Edinburgh, 1979.).

O njemačkim vojničkim redovima: M. Tumler i U. Arnold, *Der Deutsche Orden vom seinem Ursprung bis zur Gegenwart* (5. izd., Bad Münstereifel, 1992.); U. Arnold (ured.), *800 Jahre Deutscher Orden* (Gutersloh, 1990.); M.-L. Favreau, *Studien zur Frühgeschichte des Deutschen Ordens* (Stuttgart, 1974.); M. Tumler, *Der Deutsche Orden im Werden, Wachsen und Wirken bis 1400* (Beč, 1955.); W. Paravicini, *Die Preussenreise des Europäischen Adels*, 2 sv. (Sigmaringen, 1989.-1995.); M. Burleigh, *Prussian Society and the German Order* (Cambridge, 1984.); F. Benninghoven, *Der Orden der Schmetbruder* (Köln, 1965.).

O španjolskim redovima: A. J. Forey, »The Military Orders and the Spanish Reconquest in the Twelfth and Thirteenth Centuries«, *Traditio* 40 (1984.); D.W. Lomax, *La Orden de Santiago, 1170-1275* (Madrid, 1965.); J.F. O'Callaghan, *The Spanish Military Order of Calatrava and its Affiliates* (London, 1975.); L. P. Wright, »The Military

Orders in Sixteenth and Seventeenth-Century Spanish Society», *Past and Present* 43 (1969.).

O engleskom vojničkom redu vidi A. J. Forey, »The Military order of St Thomas of Acre«, *English Historical Review* 92 (1977.).

Značajni radovi o islamskoj povijesti su: C. Hillenbrand, *The Crusades: Islamic Perspectives* (Edinburgh, 1999.); P. M. Holt, *The Age of the Crusaders: The Near East from the Eleventh Century to 1517* (London, 1986.); C. Cahen, *Pre-Ottoman Turkey* (London, 1968.); E. Šivan, *L'Islam et la Croisade* (Pariš, 1968.); M. Brett, »The Near East on the Eve of the Crusades«, *La Primera Cruzada Novicentos Anos Despues*, ured. L. Garcia-Guijarro Ramos (Madrid, 1997.); M. A. Kohler, *Allianzen und Verträge zwischen frankischen und islamischen Herrschern im Vorderen Orient* (Berlin, 1991.); M. G. S. Hodgson, *The Order of the Assassins* (Den Haag, 1995.); R. S. Humphreys, *From Saladin to the Mongols: The Ayyubids of Damascus 1193-1260* (Albany, 1977.); R. Irwin, *The Middle East in the Middle Ages: The Early Mamluk Sultanate, 1250-1382* (London, 1986.);

D. O. Morgan, *The Mongols* (Oxford, 1986.); H. Inalcik, *The Ottoman Empire* (New York, 1973.). Objavljeno je i nekoliko pouzdanih biografija o sultanima, među koje svakako spadaju N. Elisseeff, *Nur ad-Din*, troknjižje (Damascus, 1967.); M. C. Lyons i D. E. P. Jackson, *Saladin* (Cambridge, 1982.); H. L. Gottschalk, *Al-Malik al-Kamil von Egipten und seine Zeit* (Wiesbaden, 1958.) i P. Thorav, *The Lion of Egypt: Sultan Baybars 1 and the Near East in the Thirteenth Century* (London, 1987.).

Table of Contents

KRIŽARSKI RATOVI

PREDGOVOR

PREDGOVOR DRUGOM IZDANJU

PREDGOVOR TREĆEM IZDANJU

PRVO POGLAVLJE

DRUGO POGLAVLJE

Opravdan razlog za rat

Križarske vojne na Bliskom istoku

Križarske vojne u Španjolskoj

Križarske vojne u sjeveroistočnoj Europi

Križarske vojne protiv raskolnika i krivovjernika

Križarske vojne protiv svjetovne vlasti na Zapadu

Povod križarskim ratovima

TREĆE POGLAVLJE

Papinsko odobrenje

Mir u kršćanskom svijetu

Pozivanje na križarske ratove

Financiranje

Strategija

Nadzor

ČETVRTO POGLAVLJE

Križarski zavjet

Pokornici

Oprost

Mučenici

Povlastice

Tko su bili križari?

Neki stvarni i izmišljeni križari

Vojnički redovi

PETO POGLAVLJE

KRONOLOGIJA

Odabrana bibliografija sporednih djela